

MINDSZENTY 1956

© NIKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

© NIKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

MINDSZENTY 1956

Nem forradalom, hanem szabadságharc

Nemzeti Köszolgálati Egyetem
Molnár Tamás Kutató Központ

Budapest, 2015

A borítón Mindszenty József hercegprímás látható a szabadulása után, valószínűleg 1956. október 31-én, reverendája oldalán egy kis nemzetiszínű szalaggal, nem kokárdával (Új Ember-archívum)

Kiadó: NKE Szolgáltató Kft.
Felelős kiadó: Hegyesi József ügyvezető igazgató
Kiadói szerkesztő: Jordán Gergely
Borítóterv: Bíró Imre
Nyomdai munkák: NKE Szolgáltató Kft.

© Pánczél Hegedűs János, 2015

ISBN 978-615-5527-09-8

Mert életét a rémség éjszakáján
egy szent eszméért tékozolja el;
mert megtiportan, egyedül és árván,
de fénylőn, mint a fáklya, útra kel;

mert százezreknek ajkán hálaének,
hit és remény sarjad, amerre jő;
mert szembeszáll a poklok seregével:
övé a múlt, jelen és jövő.

(Négyesy Irén: *Mindszent*)

© NKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

© NIKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

Tartalom

Köszöntő	9
I. Elöljáróban	11
II. Út a szabadba	14
III. Szabadítás helyett szabadulás	24
IV. Nem forradalom, hanem szabadságharc – egy tudatos definíció és háttere	42
V. Négy nap szabadság és harc	57
VI. A hercegprímás és a „kezdeti zászló” – Mindszenty és Nagy Imre	97
VII. Kevés idő adatott építkezésre (tervek, támogatók, tárgyalások)	108
VIII. Elűzetés és menedék	133
IX. Utóvédharcok a megtorlás és az illegitim rendszer ellen (1956–1963)	142
X. Summa	150
XI. Bibliográfia	157
XII. Melléklet	160

© NIKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

Köszöntő

Pánczél Hegedűs János: *'Mindszenty 1956 –
nem forradalom, hanem szabadságharc'*
című könyvéhez

Ha visszatekintünk Mindszenty József bíboros életére és személyiségének az 1956-os nagy magyar szabadságharc történetében is meghatározó jelentőségére, örömmel állapíthatjuk meg, hogy emléke széles körben él, hatással van nemzetünk és egyházunk jelenére, és nem utolsósorban a történészek számára izgalmas kutatási témát jelent.

A hercegprímás mindenekelőtt Isten embere, életszentségre törekvő, mélyen hívő katolikus keresztény ember és a rábízott híveket egy életen át áldozatosan szolgáló kiemelkedő lelkipásztor volt. Hitéből fakadó buzgalommal képviselte a Regnum Marianum, Szűz Mária királyságának a közösséget erősítő és a lehető legszélesebb társadalmi szolidaritásra törekvő eszményét. Tudta, hogy a hit ereje mindig felülkerekedik a világi erőszakon, mert, ahogy ő maga fogalmazott, „*az idő az igazság szövetségese*”. Ez adott neki bátorságot és bizalmat élete legsötétebb éveiben is.

Mindszenty József nem csak Jézusnak és az ő Egyházának hűséges követője, hanem nagy magyar hazafi is volt. Mindig és minden körülmények között a nemzet érdekét szolgálta. Nagyon közel állt azokhoz, akik a vállukon vitték a magyarság életének legnehezebb terheit. Soha nem felejtette el, hogy egyszerű földműves család gyermeke, és ebben a szellemben védte a közösség számára fontos magyar hagyományokat. Alig akadt nála elszántabb és bátrabb védelmezője ezeknek a keresztény nemzeti értékeknek.

1956 szabadságharcának jelképes alakja ő, történelmi üzenetének lényege pedig a hűség. Akkor őrizzük emlékét méltó módon, ha hűségesek maradunk keresztény és magyar hagyományainkhoz, ha megőrizzük a hit, a humanum, a család, az élet és az alapvető szabadságjogok tiszteletét. 1956-ban elmondott rádiószózatából a legfontosabb a nemzet egységének célkitűzése. A bíboros nem volt a pártoskodás híve, amikor a nagy magyar ügyekről volt szó. Ma még inkább szükségünk van erre a nemzeti egységre, mert komoly összefogással megvalósíthatjuk a bíboros egyik életcélját: az egységes, békés, szabad, európai, a Szent István-i Magyarország elérhető ideálját.

Habsburg-Lotharingiai Mihály,
a Mindszenty Alapítvány
(Kardinal Mindszenty Stiftung) elnöke

© NIKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

I. Előjáróban

Az igazság az, hogy soha nem volt célom külön foglalkozni Mindszenty József hercegprímás 1956-os szerepével, ezért azt sem terveztem, hogy erről könyvet írok valaha, egy idő óta mégis ez foglalkoztat legjobban, ami a szakmai kutatásaimat illeti, és emellett csendes szenvedélyemmé is vált a téma. Abban, hogy ez így alakult, három dolog játszott leginkább szerepet: két szenvedélyes szakmai beszélgetés M. Kiss Sándor tanár úrral még 2012-ben, valamint az általa adott Németh László-kötet, amelyben Németh 1956-os írásai vannak összegyűjtve,¹ és amelyben külön kiemeli, hogy Mindszenty „ellenforradalmi veszélyt” jelentett azokban a napokban. A harmadik tulajdonképpen egy kép, amely 1956. október 29-én készült, Berki Mihály fotózta Budapesten, a Kálvin téren, ahol egy villamos három szerelvényére fel volt írva ákombákom nagy betűkkel: „*Mindszenty – vissza – jön!!!*”. A három egyszerre, de más és más síkon hatott, és aztán azon vettem észre magam, hogy harmadik hete már csak szakirodalmat olvasok és mondatokat fogalmazok...

Voltak gondolataim a témával kapcsolatban, amelyek elsősorban eszmetörténeti megközelítésben mozogtak (*ellenforradalom/forradalom/szabadságharc/felkelés* 1956 eseményeinek fogalmi problematikája kapcsán), ehhez kerestem politika- és eseménytörténeti tényanyagot is, amelyeket elsősorban tanulmányokban és korabeli sajtóorgániumokban találtam meg. Friss lelkesülésem és korai koncepcióm eredményei elolvashatóak két nagyobb tanulmányomban,² amelyek közül egyet elő is adtam egy szakmai konferencián, melynek témája a kommunista diktatúra évtizedei voltak. Ezek után döntöttem úgy, hogy kismonográfiát szentelek a témának.

¹ Németh László: *A magyar forradalomról*. Nap kiadó, 2011.

² *Forradalom helyett szabadságharc, de ellenforradalom is? Mindszenty József politikai szerepéről 1956-ban*. In: *A vidék forradalma 1956*. Szerkesztette: Gaganetz Péter – Galambos István. TITE, Budapest, 2012. 81–122. o. *Mindszenty József hercegprímás elszigetelt harca a félrabságban (1956–1971)*. In: *A diktatúra évtizedei – tanulmányok, esszék, előadások*. Szerkesztette: Horváth Miklós. PPKÉ BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2013. 213–231. o.

Két nagy felismerésem a kezdetek óta e kötet megjelenéséig nem változott, csak erősödött: a toposzok, amelyeket a közbeszéd ismer Mindszenty 1956-os szereplésével kapcsolatosan (kiszabadították, „forradalmár főpap” vagy éppen „reakciós beszédet” tartó túlzó és/vagy tájékozatlan politikus stb.) nem fedik a valóságot vagy éppen csak részigazságokat tartalmaznak. A másik pedig, hogy Mindszenty története ebben a pár (lényegében négy és fél) szabad napban elképesztően sok eseményt generált a későbbiekben, de már akkoriban is, ami nem magyarázható csak 1956 szabad levegőjével, hanem sokkal inkább a hercegprímás karizmájával és a mártíromságában nemesedett szellemével, amely akkor is hatott a magyarásra, amikor nem lehetett hallani tőle és róla semmit sem (1949–1956).

Ha az elején leginkább eszmetörténeti megközelítést gondoltam megfogalmazni (lényegében csak egy hosszabb tanulmányban), akkor annak oka az volt, hogy komolyan foglalkoztatott az a tény, hogy *a főpap soha nem tartotta forradalomnak az 1956-os eseményeket, csak szabadságharcnak*. A két fogalmat nem tartotta egymással megfeleltethetőnek, sőt igazából majdnem ellentétesnek tartotta a célokat és az eszközöket tekintve is, főképpen 1956 esetében. Ez a véleménye nem utólagosan alakult ki, hanem már 1956 napjaiban szinte azonnal, hiszen november 1-én már biztosan ezen az állásponton volt, és haláláig tartotta ezt a véleményét, amelyet néhányan ugyan átvettek közvetlen környezetében, de még többen egyszerűen nem vettek róla tudomást. Amikor úgy döntöttem, hogy mégis kötetet írok a témából, akkor ezt a gondolatot választottam (némiképpen idézve a híres november 3-i beszédet) alcímnek is, nem titkoltan kicsit „bombasztikusan” szembeállítva a főcímben szereplő 1956 általánosan használt jelentéstartalmával (*forradalom*).

A kötet anyagát folyamatosan bővítettem, dolgoztam át 2014 folyamán, az anyaggyűjtés mellett sok írásbeli és szóbeli szakmai konzultációt folytatva, kutatásaimat összegezve, pontosítva az eredményeket. A munka véglegesítése, összegzése a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központjának keretein belül megnyert ösztöndíj kapcsán történt a 2014 nyara és ősze közötti időszakban, a végét tekintve kicsit sietősen is, hogy még időben meg tudjon jelenni a kötet.

Az írásban sok szakmabeli kutató kolléga eddigi munkája és személyes tanácsa is motivált, segített, leginkább abban a felismerésben, hogy a kismonográfiám tisztességes módon csak *szintézis* lehet. A legtöbb rész kutatást ugyanis nálam tudatosabb kollégák már elvégezték, meglehet, mindig egy részfejezetre koncentrálva a szabad négy és fél nap történéseiből (különösen a prímás szabadulásáról, az amerikai nagykövetségre meneküléséről és a november 3-i szózatról jelent meg több publikáció). Ezeknek a rész kutatásoknak a rendszerbe ágyazása, egységesítése, leginkább a kritikai összevetése, az eseményekben részt vevő személyek elő- és utóéletének

bemutatása, az összefüggések keresése azonban eddig még nem történt meg, ahogyan Mindszenty 1956-os szerepét sem mutatták be egy önálló kötetben. Önmagában az itteni szintézisállításom nemcsak az eddigi részkutatások feldolgozásában mutatkozik meg, hanem szándékom szerint abban is, hogy a munkám többretekű: nem csupán politika- és eseménytörténet, hanem eszmetörténeti részből is áll, és ezen a ponton a politikai filozófia terepére is elmerészkedik, amikor fogalmak és cselekmények bemutatására, ütköztetésére vállalkozik (*ellenforradalom/forradalom/szabadságharc problematikája*). A kötet adatolása emellett kisebb részben az előzményekre (1953–1956) és az utóéletre (1956–1963) is kitér, figyelembe véve, hogy mindez része tud lenni annak, ami és ahogyan a főpappal 1956-ban történt. A kötet alapvetően tudományos igényű, de szándékait tekintve sokan mégis ismeretterjesztő munkának fogják tekinteni, amit semmiképpen sem bánok, hiszen a kezdetektől fogva vágyam és célom, hogy a közbeszédben új diskurzust lehessen generálni Mindszenty gondolatai, cselekedetei és személye kapcsán, az új, a közvélemény számára minden bizonnyal ismeretlen események bemutatásával.

A kötet elkészítésével kapcsolatosan köszönöm a közvetlen szakmai segítséget Balogh Margitnak (Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ) és Tyekvicska Árpádnak (Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára); a támogatást Soós Viktor Attilának (Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Mindszenty Társaság), Kovács Gergelynek (Mindszenty Alapítvány, Mindszenty József boldoggá avatásának posztulátora), Galambos Istvánnak (Nemzeti Emlékezet Bizottsága és TITE), valamint Molnár Attila Károlynak (Nemzeti Közzolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ). Köszönöm az értékes szakmai meglátásait M. Kiss Sándornak (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola), Horváth Miklósnak (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola) és Botos Máténak (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar).

Feleségemnek és gyermekeimnek pedig külön köszönöm a türelmet és a megértést, hogy kibírták azt, hogy a munka miatt többször távol vagyok tőlük, miközben mélyen beszippantom a primás életeseményeit, gondolatait és 1956 tömény levegőjét. És nem is mindig gyorsan fújtam ki magamból ezeket...

A minap megkérdezte tőlem egy kollégám, hogy mi lenne a legnagyobb eredménye a munkámnak. Átgondolva a dolgokat, azt válaszoltam, hogy az, ha pár év múlva ez a kötet *meghaladottá válna* és *elévülne*, mert ez néhányakat arra inspirálna, hogy cáfolják, pontosítsák, kiegészítsék vagy éppen idézzék az itt leírtakat, és ezzel Mindszenty József és az 1956-os szabadságharc vizsgálatának lehetséges új dimenzióit és új definíciós fogalmait hoznák létre. A hab a tortán persze az lenne, ha a szerző mindezt még meg is élhetné.

II. Út a szabadba

„Rádőlt iszonyatok romja alatt
Vérzik Magyarország. Gyilkos óra.
Uram, a hajnalra teszek hitet,
Fordítsd szemeid a halandóra...”³

Mindszenty József hercegprímás letartóztatásának időpontját személyesen Rákosi Mátyás döntötte el, ami azért is érdekes – bár nem meglepő –, mert akkoriban ő, amellet, hogy a viszonylag frissen, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesüléséből létrejött Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára volt, ugyanakkor államminiszteri és miniszterelnök-helyettesi funkcióban szerepelt. 1948. december 26-án, karácsonykor, éppen vasárnap – egy hívő keresztény, főleg egy pap számára dupla ünnepnapon – este, hűtlenség és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával vették őrizetbe a hercegprímást. A vádlottak padján már sokadmagával szerepelt Mindszenty, társai voltak: Zakar András, a bíboros titkára (akit korábban tartóztattak le, mint őt); Nagy Miklós atya, az *Actio Catholica* korábbi országos paptitkára, akkoriban a központi iroda vezetője, Windisch-Graetz herceg gyermekeinek egykori nevelője; dr. Ispánky Béla, egyetemi lelkész, a Szent Imre kollégium egyik prefektusa, aki később a perrel kapcsolatos visszaemlékezéseit tette közzé az emigrációban; Váradi János jezsuita fráter, a budapesti rendház gazdasági gondnoka; Endrédy Zoltán, káplán, soproni hitoktató (az ő segítségével jutott át a határon Mihailovics Zsigmond, az *Actio Catholica* országos igazgatója, a Karitás érseki biztosa, aki a letartóztatás elől menekült); Beresztóczy Miklós, az *Actio Catholica* akkori igazgatója, később azonban a Katolikus Papok Országos Békebizottságának elnöke, illetve haláláig a kommunista Országgyűlés alelnöke (ezért kiközösítette a Szentszék kongregációja); dr. Fábián János érseki levéltáros (később ő is megírta memoárjait); dr. Baranyay Jusztin cisztercita atya, ismert egyházjogász, a budapesti Bernardinum (a magyar ciszterci rend tanulmányi háza) volt igazgatója, a katolikus Központi Sajtóvállalat egyik legismertebb alapítója (Bangha Béla atya, a „sajtóapostol” mellett); Bóka Imre lelkész atya, érseki számvevő, a primási pénztár kezelője; Vid József jezsuita házfőnök; galántai Esterházy Pál herceg, a *Magyar Katolikus Akció (Actio Catholica)* korábbi világi társelnöke 1944–45 között,

³ Francisco De Morreria Das Neves: *Magyar katona monológja* (Monólogo de um Soldado Húngaro), részlet. *Gloria victis*, 2003.

a kormányzósági Magyarország egyik leggazdagabb arisztokratája (Mindszentyt még zalaegerszegi apátplébános korából ismerte); dr. Horváth Gábor kegydíjas tisztviselő, Esterházy herceg titkára és Wydler Tivadar bankigazgató. Néhány vádlott – Földes Károly kereskedő, Nagy György, a Nemzeti Bank volt tisztviselője, Tolnay Dezső tisztviselő, Tóth László újságíró, Écsy Józsefné és Tóth Zsigmond – letartóztatására azonban csak 1949 januárjában került sor, és így lett teljes „Mindszenty és bűnbandájának” magyarországi pere. Csak a magyarországi, mert Csehszlovákiában még az ottani bíróság is lebonyolított egy külön „Mindszenty-per”, azokkal a felvidéki papokkal, akik támogatták a primást vagy akikkel a főpap munkakapcsolatban volt: Balázs Dezső egegi, Hrabovszky Ferenc nagypakai, Kissik János deméndi, Kovács Pál (ő a börtönben elhunyt) gyérki, Markwart Gábor ipolysági, Bálint István keszenyfalui plébánosokat több hónapig vizsgálati fogságban tartották.⁴

A Szentszék az egyház működési szabadságának korlátozását látta ebben a perben, a nemzetközi média pedig a magyar szabadság áldozatának tartotta a bíborost, így a pere óriási publicitást kapott külföldön. Idehaza pedig – csak nagyon kevés helyütt demonstratívan jelezve, de – mindenkiben tudatosodott, hogy Mindszenty József volt a *szovjetizálás*, a kommunizmus hazai bevezetésének utolsó nagy, egyben legkérlelhetlenebb ellenfele, neve szimbólummá nemesedett meghurcoltatása során. Rákosi Mátyásnak nemcsak a letartóztatás napjára, hanem az elítélésre is volt elképzelése, amelyet időben az Államvédelmi Hivatal tudomására is juttatott. Ezek alapján Mindszenty bűneit négy csoportba sorolta: hűtlenség és a magyar demokrácia megdöntésére irányuló tevékenység, kémkedés, a Szent Korona ügye (a bíboros nem támogatta a hazahozatalát, a kommunistákkal szemben) és valutázás. A per során – többször átírva a jegyzőkönyvet – egyre inkább a „*köztársaság és demokrácia ellenes összeesküvés*” domborodott ki, ezen a ponton vádanyagként felhasználták a hercegprímás – köztudott – *legitimista* nézeteit, korábbi, ezzel kapcsolatos aktív múltját is, és olyan momentumokkal hozták összefüggésbe, mint találkozója az emigrációban élő Habsburg-Lotaringiai Ottó herceggel (Mindszenty szemében a jogos trónörökös, illetve örökös királlyal) és Zita magyar királynéval, Amerikában. Ennek a prekoncepciónak volt része az is, hogy Mindszenty „ideiglenes államfő” lenne, és – Baranyay Jusztin által – egy „ellenkormányt” is összeállított, köztük több, még élő, de nem aktív, a kormányzó-

⁴ Bank Barbara feldolgozta a Mindszenty-per több vádlottjának a sorsát: *Mindszenty József bíboros és hercegprímás, esztergomi érsek ügyével kapcsolatos személyek sorsa (börtön, internálás, kitelepítés)*. In: „Isten szolgája” – Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2007. 67–79.o.

ság idejéből ismert politikussal. A per tárgyalása viszonylag rövid volt (1949. február 3–8), melyet Olti Vilmos későbbi „vérbíró” vezetett, a nép-ügyész pedig, aki a vádindítványt beadta, Alapy Gyula volt. A tárgyalásról többször is helyszíni közvetítést sugárzott a Magyar Rádió, ami külföldön is ismert lett, fotózni azonban csak az ÁVH egyik fotósának lehetett. A bíróság összetétele ugyan (a köztársasági szabályozás szerint is) törvényellenes volt, de ennek ellenére hét pontban találta bűnösnek Mindszentyt: köztársaság-ellenes szervezkedés, hazaárulás, külföldi fizetőeszközök bejelentésének elmulasztása (azaz: „valutázás”, akkoriban gyakori köztörvényes bűncselekmény) és ezzel kapcsolatos követelések bejelentésének elmulasztása, illetve üzérkedés, valamint valuta engedély nélküli kivitele, bejelentés alá eső értéktárggyal való engedély nélküli rendelkezés. Ezek kapcsán Mindszentyt életfogytiglani fegyházbüntetésre, politikai jogaitól való teljes megfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték, miközben Rákosi eljátszott a halálos ítélet (akasztás), majd a kegyelem lehetőségével is. Mindszentyre így ismét – ezúttal életében a leghosszabb – börtönbüntetés várt, amelyeknek a lelketlensége különösen megviselte az idős főpapot. Arról, ami belül történt a rabévek alatt a bíborosban, így írt az emlékirataiban: *„Mit tesz az átlagos rab a hosszú ébrenlét óráiban? Kesereg, emlékezik vagy sír; esetleg imádkozik és hallgatja a láthatatlan élőlények percegését. Az a rab, akire gondolok most [ti. ő maga – PHJ], sokszor látja az édesanyja arcát, de a Sátánét is a hideg, irgalom nélküli arcok mögött. Foglalkoztatja a »bűn« is, amiért fegyházra vetették, emlékezik perének komédiájára, a Justizmord⁵ minden részletére. Ha cselekedeteit számba veszi is, azokat Isten ítéletére bízza, úgy érzi, hogy azok miatt nyugodtan tud aludni.”* Papként különösen bántotta az is, hogy a szentmise – már amikor engedélyezték neki – bemutatása közben, az átváltoztatás során rendszeresen megzavarták az ÁVH-s őrök, és egyes esetekben félbe akarták vele szakíttatni a liturgia legszentebb részét.⁶

A hercegprímás 1949-es koncepciók pere, elítélése és bebörtönzése azonban nem egyszerűen egyházi vagy csupán magyar politikai belügy volt. Még az elítélése évében az ENSZ közgyűlése is napirendre tűzte az ügyet, emellett folyamatos volt az emigráns magyarok körében az elítélt, „mártír sorsú” főpap tisztelete. A megemlékezéseken az emigráció prominens képviselői is jelen voltak, felekezeti hovatartozástól függetlenül. Ilyen megemlékezésekre, sőt megemlékező katolikus szentmisére járt az amúgy református Horthy Miklós kormányzó is az emigrációban, de a hercegprí-

⁵ Ti. 'halálbüntetés téves bírói ítélet alapján', itt lényegében: ártatlan ember elítélése.

⁶ Alkalmanként a vizsgálati fogságban is misézhetett a főpap, de voltak megszakítások és ezzel kapcsolatos zaklatások. December 30–31-én, január 1-jén és kisebb megszakítás után január 13-tól újra misézhetett.

más egykori politikai ellenfelei közül Barankovics István és Nagy Ferenc is, szintén emigránsokként. A megemlékezések mellett az *Amerika Hangja* emigráns magyar rádióállomás majdnem az egész Mindszenty-per rádiófelvételt sugározta külföldre kényszerült amerikai honfitársainknak,⁷ megfelelő kommentárokkal és szentbeszédi idézetekkel, ezzel emlékeztetve a mártír magyar papra, identitási muníciót is biztosítva sok üldözöttnek. Biztosan állíthatjuk, hogy az ötvenes években világszerte a legismertebb magyar külföldön – visszaszámítva meghurcoltatásának, bebörtönzésének, de hitvalló mártíriumának köszönhetően is – Mindszenty József volt. A Sztálin halálát (1953) követő desztalinizációs folyamatba illeszkedő genfi négyhatalmi találkozón 1955 júliusában Hruscsov szovjet pártfőtítkárra büszkén jelenthette ki, hogy egyetlen főpap sincsen börtönben a keleti tömb kommunista országaiban, ami nyilván mindenki számára megnyugtató volt. A tények azonban azt mutatják, hogy ekkor ha börtönben nem is, de életfogytiglani fegyházbüntetésére kapcsán házi őrizetben volt Mindszenty József, akinek fogva tartásának körülményei néhány napja változtak csak meg.

Az akkori miniszterelnök, Hegedűs András, aki 1956. október 24-ig töltötte be ezt a tisztséget, július közepén fogadta a Magyar Katolikus Püspöki Kar képviselőjében dr. Czapik Gyula egri érseket, Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus püspököt és dr. Hamvas Endre csanádi püspököt, esztergomi apostoli adminisztrátort. A tárgyalás során a miniszterelnök jelezte, hogy a kormány tud sérelmeikről, megérti azokat, valamint elfogadta a Mindszenty korábbi kérésében jelzett indokokat és az azt támogató püspök kari kérelmet is, így engedélyezte a magyar főpap börtönbüntetésének megszakítását. Mindszenty ugyanis még 1954. január 23-án készített egy kézzel írott *pro memoria*-t, amelyben az akkor 62 éves főpap jelzi, hogy „künn, az egyházi előírások szerint hetenként gyóntam, rabságomban öt karácsonyi és négy húsvéti gyónás is elmaradt, közben sem gyóntam. A gyónás nagyon hiányzik.” Emellett pedig gondoskodni szeretne beteg és idős édesanyjáról, aki akkor 80 esztendő volt, és tüdő-, valamint szívasztmával küzdött. Az iratban Mindszenty ugyan nem kér semmit sem ténylegesen, de megjegyzi, szinte bizalmasan: „1949. július 6-án Péter Gábor altábornagy úr meglátogatott és azt mondotta: »évek múltán jövök és hozom a szabadulást«. Meg is indokolta ezt a kijelentést. Azt mondotta: »mivel nem komiszkodott sem a tárgyaláson, sem a fogságban«. Kérésére Esztergomban elintéztem egy ügyet, amire ő súlyt helyezett, miután Dudás püspök tanácsát kikértem.”⁸ Mindszenty itt utalt arra, hogy már lényegében rabságában megüzente, hogy Boldog Meszlényi Zol-

⁷ Közli: *Miles Christi Évkönyv MMXII.* „Megemlékezés Mindszenty József bíborosra.”

tán segédpüspök, esztergomi helynök letartóztatása után (1950. június 29.) – Péter Gábor unszolására – megüzente az esztergomi káptalannak, hogy mégis a békepap Beresztóczy kanonokot válassza meg, ne álljanak tovább ellent. A börtönben később értesült a mártírhálált szenvedett Meszlényi püspök sorsáról is, aki a kistarcsai internálótáborban hunyt el. A rövid irat jelzi azt, hogy Mindszenty egészsége megromlott a börtönévek alatt, amit itt nem részletez, pedig ekkorára újra megerősödött Basedow-kórja (az autoimmun pajzsmirigy-túlműködés leggyakoribb formája), és övsömöre is lett, amit gennyes kiütések kísérték a gerince tájékán. Látása erősen megromlott, és majdnem felére fogyott alig öt év alatt: a testsúlya 82 kilóról 44 kilóra csökkent, ezért már 1954-ben a Gyűjtőfogház rabkórházába került az idősödő főpap.

Az irománnyal Mindszenty által megcélzott kommunista vezetők – Gerő Ernő, Nagy Imre és Rákos Mátyás – mindegyike véleményezte az iratot. Gerő „zavarosnak” tartotta, tekintettel arra, hogy ugyan a főpap nem mondja ki, de a szabadon bocsátását kéri. Gerő az, aki felveti, hogy jó lenne, ha Mindszenty kolostorba vonulna (itt nyilván a lengyel Stefan Wyszyński érsek példájára utalt, aki négy különböző kolostorban is internálva volt ebben az időszakban, harcosan antikommunista magatartása miatt), ezzel kitörölve magát a közéletből, de mégis jogilag szabad ember lehetne. Rákosi azonban eléggé szkeptikus volt, ezért tömören megfogalmazta a lényegét: „Akármit teszünk Mindszentivel [sic!], s akármit is ígér, néhány hónapon belül ott fogja folytatni, ahol abba hagyta. Ennek dacára meg kell vizsgálni a kérdést, bár első látásra a kár nagyobb, mint a haszon.” Nagy Imre véleményezése ugyan nem ismert, bár Rákosi felvetésére neki is kellett válaszolnia, de mindez inkább azt mutatja: a pártvezetés számára nem volt hasznos egy kompromisszumos megoldást követni, amit pedig Gerő Ernő felvetett.

Kis idő elteltével, 1955-ben a Belügyminisztérium vezetője, Piros László újra elővette az ügyet – nem biztos, hogy saját kezdeményezésre –, és javasolta Mindszenty fogságának rendezését, azzal a kitétellel, hogy júniusban „*egyházi objektumban, államvédelmi őrizet mellett történő elhelyezésre*” kerüljön Hejcén (Borsod-Abaúj Zemplén megye, az akkori csehszlovák határhoz közel), ahol ekkor Pétery József volt váci segédpüspök már el volt helyezve (és itt is halt meg 1967-ben). Az ÁVH-s őrzés titkosan, egy párt-hű házaspár bevonásával valósult volna meg. Mivel az objektumban elektromos áram nem volt bevezetve, ezért arról időben gondoskodni akartak.

⁸ Lásd: „A másodfokú népbíróság által jogerősen elmarasztalt hercegprímás szabadelvű helyezési kérelme, és erről az MDP három vezető politikusának állásfoglalása 1954. január 28 – február 7.” In: Somorjai-Zinner, 2008, 748–749.o.

Ennek a javaslatnak lett fogamatja a Hegedűssel folytatott tárgyalás kapcsán, ugyanis a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetőségének Politikai Bizottságának határozata júliusban kimondta, hogy „*Mindszenty Józsefnek a büntetés megszakítását*” engedélyezték, lehetővé téve azt is, hogy ha akarja, akkor az édesanyja is odaköltözhet hozzá (ez ténylegesen csak egy napig valósult meg), és biztosítani kell neki egy papot is szolgálatra. A PB Rákosit bízta meg a feladattal, hogy közölje ezt a püspöki karral. Így jött létre a találkozó a kormány és a püspöki kar között, amelyen a magyar püspökök úgy érezhették, hogy sérelmeik orvoslást nyernek, noha a diktatúra vezetői csak hosszas mérlegelés eredményeképpen a legkevésbé rizikós megoldást választották, idomulva az új szovjet direktívához. A Mindszenty- és a későbbi Grössz-per (1951) több elítéltje ekkor már szabad volt (köztük a nagybeteg Baranyay Jusztin atya is), de Mindszenty büntetésének megszakításának alkalmából – mintegy a rendszerhű békepapokat tömörítő, Magyar Katolikus Papok Országos Békebizottsága kéréseként – négy elítélt papot (Bóka Imre, Horváth János, Koppányi Jenő, Bárdos József) kegyelemben részesítettek.

Rendhagyó módon Mindszenty fogva tartásának megváltozott körülményeiről – és hangsúlyozottan nem szabadulásáról – akkoriban beszámoltak a hivatalos médiumok is, élükön a párt napilapja, a *Szabad Nép*, amely közölte az olvasókkal, hogy a hercegprímás „*tartózkodási helyéül a püspöki kar által rendelkezésre bocsátott egyházi épületet jelölte ki*”⁹ az igazságügyi miniszter, Molnár Erik (aki amellet, hogy történész volt, minden, 1945 és 1956 közötti kormányban szerepet vállalt, nem mindig végzettségének megfelelő szerepekben). Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a bíboros 1955-ben már szabad ember lett volna, fogva tartásában mindösszesen új eszközöket vetettek be, és csupán jogi státusza változott meg; inentől kezdve *kényszerlakhelyhez kötött rab személyként* rendelkezhetek vele fogva tartói. Az „*egyházi épület*” a püspökszentlászlói (Baranya megye) nyári püspöki rezidencia lett, amely akkoriban meglehetősen lerobbantan állt. Az épületet a XVIII. század végén, más célból építették, de a XX. században gróf Zichy Gyula pécsi püspök felújította és templommal is ellátta az inkább kastély nagyságú épületet. 1946-tól az orsolyita apácák (a Szent Orsolya Rend) működtettek itt polgári iskolát, majd rövid ideig turistaház volt, míg 1954-ben Virág Ferenc püspök átadta az egyházi szeretetszolgálatnak, szociális otthont tartva fenn az épületben, így próbálva megmenekíteni azt a teljes államosítástól. Ősszel és télen nyirkosan kongó szobáit az ávosok megpróbálták otthonossá tenni (újra lett áram például), de a

⁹ *Szabad Nép*, 1955. július 17.

legnagyobb baj az volt, hogy a gyengén fűtött püspöki nyaralóban eltöltött ideje alatt a bíboros nem volt szabad ember: szorosra fogott őrizetben volt, pontosan megjelölt napirend szerint, gyakorlatilag teljesen elszigetelve őrizték őt. Még a szintén itt raboskodó Grósz József kalocsai érsekkel is meglehetősen kalandos módon (ajtó alatt bedugott levelek, illetve három személyes látogatás) tudott csak kapcsolatba lépni. Grósz érseket csak októberben internálták ide, és néhány hetet voltak közös rabságban a magyar főpásztorral. Minden érintkezést csak az őket őrző államvédelmisek tudtával és hallgatólagos jóváhagyásával tehettek meg. Mindszentynek az átalakulóban lévő diktatúráról, a magyar egyház helyzetéről több év elszigeteltség után Grósz érsek szolgáltatott híreket először, első kézből. Grósz később – a püspöki kar „kérésére” – 1956 tavaszán kegyelmet kapott, és újra elfoglalhatta az érseki székét, majd a püspöki kar elnöke is ő lett, miután Czapik érsek, a korábbi elnök elhunyt.

Mivel a börtönbüntetés megszakításának hivatalos oka a prímás egészségügyi állapotának romlása, illetve idős korából származó megviselt állapota volt, ezért mindenképpen figyelembe kellett venni, hogy Püspökszentlászlón Mindszenty állapota nem lett jobb, inkább rosszabbra fordult a hideg beköszöntével. Ebben nem segített az sem, hogy mellérendelték Tóth János atyát, a Rákosi Mátyás közbenjárására lerombolt budapesti Regnum Marianum-templom egykori plébánosát, szolgálatra (Tóth atyát még Mindszenty iktatta be a tisztségébe). Mindszentyt élete végéig nagyon bántotta a kommunistáknak ez a barbár rombolása, amellyel a Regnum Marianum-templom helyére a hatalmas Sztálin-szobrot helyezték, és ott a Felvonulási teret alakították ki. Még az amerikai nagykövetségben eltöltött félrabságban is írt később ez ügyben az USA elnökének. Tóth atya is csak megerősíteni tudta azonban a prímás rossz fizikumáról szóló tüneti jeleket, melyek az ősz beálltával elsősorban az elhagyatott épület nyirkosságának és hidegségének voltak köszönhetőek. Emellett azonban Tóth János atya kapott az öröktől egy néprádiót,¹⁰ és időnként újságot is, így a bíborost – Grósz atya levelei mellett – rendszeresen és minden jel szerint elég átfogóan informálta az elmúlt időszak és a jelen eseményeiről. Nemcsak a magyar egyház eseményeiről, a belpolitikai változásokról, hanem – Mindszenty szavaival élve – a „*halottakról, foglyokról, hű és megingott papokról*” is viszonylag részletes adatokkal szolgálhatott.

1955. november 2-án azonban Mindszentyt és Grószát átszállították Felsőpetényre (Nógrád megyébe) minisztériumi felügyelettel, az Almásy

¹⁰ Az Orion 313-as modellje.

(máshol Almássy) grófok üresen álló kastélyának egyik szárnyába, jogi státuszát és az államvédelmis felügyeletet, de Tóth atya szolgálatának a lehetőségét is fenntartva. A kastély viszonylag új épületnek számított akkoriban, alig volt ötvenéves, a település külterületén, mely a háború előtt végig lakott volt az Almásy grófok által. A bíboros egyszer úgy jellemezte helyzetét itt egy őt meglátogató – általa miniszterhelyettesnek tartott – ÁEH-tisztviselőnek az emlékirataiban, hogy él itt, mint egy „*öreg fa, a szűk helyen*”. Mindszenty átszállítása és itteni fogva tartása lényegében nem volt túl titkos, a falu lakói számára legalábbis biztosan nem (ezt Püspökszentlászlóról nem mondhatnánk el). Emellett pedig a püspöki kar tagjai is tudták, de ami igazán meglepő: a Szabad Európa Rádióban is bemondták pár nappal a megérkezése után, így az országban pontosan azok számára lett világos fogva tartásának helye, akik nem szimpatizáltak a rendszerrel.¹¹ Mindezt talán azért hasznos megjegyezni, mert ez mutatja azt, hogy Mindszenty kiszabadítására miért keletkezett több terv is néhány nap alatt, pontos helymegjelöléssel, amiket persze még segített a helyi polgármesternek és Horváth Jánosnak, az ÁEH elnökének jelzése is. Az államvédelmis őrséget Felsőpetényben Németh Hugó őrnagy vezette, aki civil ruhában látta el feladatait, és a primásnak „gondnoknak” nevezte meg magát a főpap visszaemlékezései alapján. Az őrség tagjai tiszthelyettesek (11 fő) és operatív tisztek (3 fő) voltak, no és néhány őrkutya, amelyek között az egyik őrnagyi rendfokozatban volt.¹² A helyi ÁVH-sok végrehajtók volt, nem mindenben kellőképpen és főleg nem időben tájékozottak – ezt az események mutatják is majd.

Felsőpetényben októberig a hatalom legalább kétszer tett kísérletet arra, hogy megegyezzen Mindszentyvel. Valószínűleg erre Grósz semlegesítése után erős ingerenciát is éreztek, mert ez a rendszer eredményességét mutatta volna az országnak és a Szovjetunió számára is. Tudatosan látták el újságokkal közel kilenc hónapon keresztül a fogoly hercegprimást, hogy változzon a véleménye a hatalommal szemben, de nem sok eredménnyel. Mindszenty minden jel szerint mást szűrt le a hírekből, mint Grósz érsek, aki ugyanúgy kapott újságokat. A magyar főpásztor ekkor ad hangot annak a véleményének először, hogy amíg nem egyenlő tárgyalófelek a hatalommal, magyarul nem szabad ember, nem tárgyal velük. A hírek ebben a kérdésben nemhogy ellágyították volna, hanem megerősítették abban, hogy ártatlanul ítélte el a rendszer, és rehabilitálnia kell őt, nem elég az amnesztia. Nem adott ezért „reverzálíst” sem a hatalomnak, azaz olyan

¹¹ Tyekvicska 2006, 106. o.

¹² Tyekvicska 2006, 128. o.

kötelezvényt, amely azt garantálta volna, hogy ha kiszabadul, akkor a hatalommal szemben lojális lesz, mint Grósz érsek lett, ezzel folytatva Czapik útját. Ellenben felvetette az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) helyettesének, Miklós Imrének, aki meglátogatta őt, hogy mi lenne, ha a „főbűnöst”, Rákosit lecsuknák végre! Megdöbbenésére 1956 nyarán azt a választ kapta, hogy az államvezetés már „szakított vele”. Mindszenty ugyan nem tudta pontosan, hogy kivel beszél – jellemző, hogy Miklós nem fedte fel a kilétét –, de azért sejthette azt. Az elnökhelyettes, akit Mindszenty az emlékirataiban helytelenül miniszterelnök-helyettesnek mond,¹³ ebben igazat mondott, hiszen Rákosi Mátyást politikai bizottsági tagsága és első titkári tisztsége alól 1956. július 18-án mentették fel, és ezzel lényegében örökre távozott a kommunista vezetésből. Az első ember a moszkovita kommunista Gerő Ernő lett, aki nem akart semmit sem változtatni az eddigi egyházpolitikán. Miklós Imre – a régi kádernek számító Horváth János elnök mellett – „új seprő” volt az ÁEH vezetésében, megbízatása csak júniustól szólt, és Rákosi emberét, az ávós Varga Józsefet váltotta le. Az ekkor csak 29 éves, eredeti foglalkozását tekintve villamoskalauz Miklós Imre 1971-től a hivatal megszűnéséig (1989) lesz majd az elnök. Ő közölte az állam kikötéseit Mindszentyvel, melyek betartása után a főpap kérve vehette volna az amnesztiáját: *1. megegyezés az egyház és az állam között, az ÁEH és a békepapi mozgalom nyilvános elismerése; 2. támogató nyilatkozatok a térszerítés és a „világbéke” mellett; 3. az állami eskü letétele az új 1949-es alkotmányra* (ezt 1951-ben megtette a Magyar Katolikus Püspöki Kar minden tagja, később Grósz érsek is); *4. hódoló látogatás Dobi Istvánnál* (1952 és 1967 között folyamatosan, az 1956-os Nagy Imre-kormányok alatt is, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnöke), *Hegedűs Andrásnál* (ekkori miniszterelnök) és *Gerő Ernőnél* (MDP KV első titkára), tehát az akkori legmagasabb állami és pártvezetőknél. Emellett Miklós határozottan közölte, hogy Mindszentynek *tudomásul kell vennie mindent, ami a bör-*

¹³ Az azonosításban egyezik a véleményünk Soós Viktor Attilával, a téma (ÁEH) kutatójával. Balogh Margit vélekedése szerint ez a fontos tárgyalás, amelyen Mindszenty szimbolikusan és ténylegesen is elutasítja a pártállam feltételeit, korábban, inkább 1956 márciusában vagy áprilisában lehetett (Czapik Gyuláról lényegében mindenki tudta, hogy gyógyíthatatlan beteg, mielőtt 1956. április 25-én meghalt), amikor még nem dőlt el, hogy Mindszenty vagy Grósz legyen a püspöki kar elnöke. A feltételek nagyjából megegyeznek azzal, amit Grósz később elfogadott, ez alátámasztani látszik ezt az opciót, de az a tény, hogy Mindszenty esete fajsúlyosabb és komplexebb volt, mint Grószé, számomra mégis inkább azt igazolja, hogy a már Grósz esetében bevált protokoll alapján akarták Mindszentyt is a rendszer részévé tenni – sikertelenül. Talán Czapik tényleges halála előtt nem is akartak tárgyalni az ÁEH emberei egyik főpappal sem egy esetleges utódlásról.

tönévei előtt és közben történt, és az állami fizetését fel kell vennie, amire a főpap 1945 óta nem volt hajlandó. A hercegprímás válasza az volt, hogy nem a magáét, hanem az idős és beteg rabok amnesztiáját kérte az igazságügy-minisztertől, a szerzetes rabok szabadon bocsátását, az összes koncepció per felülvizsgálatát és a Regnum Marianum-templom újraépítését. Magának lényegében semmit sem kért, annak ellenére, hogy Tóth atya ösztökélte, hogy el kellene fogadni a feltételeket. Itt azonban a „közeledési kísérletek” megrekedtek. Egy földindulás kellett, hogy kimozduljanak a holtpontról az események – és erre csak pár hónapot kellett várni.

© NKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

III. Szabadítás helyett szabadulás

Az 1956-os forradalmi történések első hullámai csak eléggé megkésyve érték el Felsőpetényt. Öt nappal a budapesti felkelés után, 1956. október 28-án nem a belügyminisztériumi vagy igazságügy-minisztériumi (hiszen a kastély ennek a hatáskörébe tartozott) utasítások, hanem a nőtincsi (a szomszédos falu) forradalmi tanács ösztönzésére csapott át a forradalmi hullám Felsőpetényre is. Ennek kapcsán az államvédelmisek konstatálják, hogy az események hulláma nemcsak személyüket érte el, hanem az őrzött személyt, Mindszentyt is. Ezen a napon az államvédelmiseknek még tűzparancsuk volt, azonban Németh nem lövetett akkor sem, amikor a forradalmi hangulatban tömeg gyűlt a Mindszentyt fogva tartó ház elé. Leginkább azért nem, mert a helybeliek mintegy 200-250 fős csoportja, akik Mindszenty kiszabadítását követelték, sem folyamodott tettelegességhez: egy óriási, meglehetősen indulatos szópárbaj után egyszerűen elvonultak. A belügyi vezetéstől kapott parancsuk alapján az államvédelmisek ezután el akarták vinni a prímást, aki azonban tetteleg is ellenállt a két erős ÁVH-snak, a dulakodás közben elszakadt a reverendája is. Ha más lett volna a történelmi helyzet, akkor az ÁVH-sok valószínűleg egészen más módszereket is bevetettek volna, hogy a parancsot végrehajtsák, ahogyan talán Mindszenty sem lett volna annyira elszánt – ő maga is meglepődött a nagy testi erejétől, saját bevallása szerint –, ha nem tudja Tóth atya közlése alapján már október 24-e reggel óta, hogy „*Pesten kitört a forradalom*”. Tóth János volt az is, aki – pár perccel az ÁVH-s erőszak előtt – részletesen informálta (rádióhírek alapján) a bíborost, hogy milyen események történtek a fővárosban és az országban.¹⁴ Mindszenty egészen hasonló álláspontot képviselt ekkor, mint 1944–45-ben, amikor a nyilas kormány volt a fogva tartója, de a rendszerük már agonizált. Nem volt hajlandó megszökni most sem, sem pedig az ÁVH-s örök erőszakának engedve elmenni velük. Félt attól, hogy a rendszer felhasználja őt valamire, akarata ellenére – ezért inkább kivárt. Németh „gondnok” nem belátásból vagy jószántából

¹⁴ Mindszenty: *Emlékirataim*, 412. o.

tett le a további erőszakról, hanem a belügyminisztérium közvetlen parancsára október 28-án este, amely a további erőszakot nem tartotta célra vezetőnek.

Október 29-e elhozta a forradalmi hullám első kézzelfogható eredményeit Felsőpetényre is: megalakult a helyi forradalmi tanács és a nemzetőrség. Ezen a napon jelentek meg a helybéli Rétságban székelő páncélos garnizon gépjárművei és katonái is a faluban. Némethet a belügyminisztérium Nógrád megyei főosztálya is ide irányította, amikor cselekvési direktívákat kért: keresse meg a rétsági páncélosokat, és egyeztessen velük. A rétsági páncélosok ekkor már – egy felülről szervezett, szinte „elrendelt” forradalmi folyamat következményeként – követni próbálták a fővárosi és országos forradalmi eseményeket. Rétság ugyan nagyobb, de így is csak néhány ezer fős település, mint Felsőpetény. Az itteni laktanyaparancsnok Garami Lajos ezredes (október 23-tól volt e rangban), a járási forradalmi karhatalom vezetője lett, aki falvanként akarta a szervezetet létrehozni, 3-4 fős felfegyverzett karhatalmi egységekkel. Rétságon tiszthelyettes kiképző páncélos iskolaezred volt, amely a maga korában, elsősorban a fegyvernem sajátosságainak köszönhetően egyfajta katonai elitképző funkciót is betöltött. Az akkori állománytábla alapján az iskolaezred békelétszáma 1956-ban 1754 fő volt, civilekkel együtt. A páncélos fegyverzet legnagyobb részét a T-34-es harckocsik alkották (34 db), ezenkívül kis létszámúak voltak nehéz harckocsik (2 db), könnyű- és nehéz rohamlövegek is, az állomány legnagyobb részét azonban kiképzés alatt álló hallgatók (kiskatonák) alkották. A laktanyában már október 24-én levették a vörös csillagokat, de ugyanakkor rendelkeztek a pártfunkcionáriusok és családtagjaik védelméről is, és ekkor még a lefegyverezés, az igazoltatás is parancsban volt az „ellenforradalmi” elemekkel kapcsolatosan (azt nem tudjuk, hogy a régi vagy az új értelemben kell ezt itt érteni). Hezitálás, a helyzet alakulását kiváró napok voltak ezek. Október 29-én, a Hazafias Népfront 28-i és a belügyminisztérium megyei főosztálya felhívásának engedve (!) jött létre a Járási Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács Rétságon, amely átvette „a teljes államhatalom gyakorlását” és „egyetért Nagy Imre október 28-i kormányprogramjával”. A Nemzeti Tanács megszervezte a Nemzetőrséget (tehát a karhatalmat) is, amelynek vezetője Garami ezredes lett, a laktanya parancsnoka. A rétsági laktanyában a szovjet tanácsadó tisztet is szabályszerűen átadták a dunakeszi-alagi¹⁵ szovjet egységnek, nem történt vele szemben atrocitás, így feleslegesen bujdosott el korábban pár napra.¹⁶

¹⁵ Ma az Alagi Major vasútállomáshoz közel, l. „alagi”.

¹⁶ Tyekvicska 2006, 112–127. o.

Mindszenty József személye az események haladásával többször is szóba jött az országban különböző forradalmi csoportok, bizottságok programpontjaiként. Személyének fontos, sőt kulcsszerepet szánt a Szabad Európa Rádió is (erről később szót ejtünk még), ezért nem csoda, hogy többen nemcsak papíron és szóban, hanem tetteleg is tenni akartak a bíboros szabadságáért, aki a kommunizmus legismertebb ellenfele, ugyanakkor áldozata is volt itthon. A kiszabadítására azonban nemcsak az immáron hivatalosan is „forradalmi” Rétságon szóttek terveket, hanem több környező vagy éppen távolabbi forradalmi csoportban is, és akadtak, akik már a tettek mezejére is léptek.

Balassagyarmaton a forradalmi bizottságban már megalakulása óta téma volt Mindszenty kiszabadítása, amelyhez karhatalmat, fegyvereket is igényeltek, de amire megkapták, addigra a prímás már Budapesten volt. Vác ekkori polgármestere, Dr. Kristóf Béla közölte a rétsági laktanyával, hogy Mindszenty Felsőpetényben van, addigra azonban vélhetően ezt már többen is tudták Rétságon, hiszen a páncélos katonák már október 28-án is a faluban voltak, emellett a felsőpetényi forradalmi tanács is a bíboros elszállítását javasolta a rétsági laktanyának. Kristóf elkötelezett volt a prímás kiszabadítása ügyében, de az információja minden jel szerint Budapestről, a Legfőbb Ügyészség Forradalmi Tanácsától származott, ahonnan október 30-án késő este megkeresték őt ezzel telefonon. Azt sajnos nem tudjuk pontosan, hogy a Legfőbb Ügyészségen ki(k) volt(ak), akik ennyire óhajtották Mindszenty kiszabadítását, de az óhaj Vác számára valóságos utasítás lett. Korábban, a forradalmi napokban Vácott Furiakovics Miklós káplán október 26-án, egy nappal azelőtt, hogy a helyi börtönből kiengedték volna az elítélteket, egy népgyűlésen követelte Mindszenty József és a Hejcen raboskodó Péter József váci püspök szabadon bocsátását, amit a tömeg lelkesedve fogadott. A főpap kiszabadítására a legerőteljesebb kísérletet azonban az újpesti forradalmárok tették; akciójukhoz a legvalószínűtlenebb módon Horváth Jánostól, a Mindszenty által gyűlölt Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) akkori elnökétől szereztek információkat, aki az események egy szakaszában hajlandó is lett volna együttműködni (!) a forradalmárokkal.

Horváth elvtárs az információit a főpap tartózkodási helyéről első kézből vette, mert éppen a prímástól jött visszafelé október 30-án, késő délután dolga végezetlenül Felsőpetényből, ahova előző nap érkezett meg, hogy Mindszentyt magával vigye. Az ÁEH elnökének kísérete túlságosan is sokatmondóra sikerült a megérkezésekor, ugyanis délután ÁVH-sok, szovjet katonák (!) és civilek kíséretében jelent meg egy szovjet páncélaúttal (!) az Almássy-kastély előtt az ÁVH-s őrsnél. Mindszenty később arról értesült, hogy Horváthnak őt – feltételezhetően az előbb említett

Pest megyei, ötven-hatvan kilométerre található alagi-dunakeszi szovjet bázison – a megszálló hadseregnek kellett volna átadnia, Münnich Ferenc utasítására, aki ekkor Nagy Imre kormányának a tagja volt. A történet csak részben hihető, hiszen a szovjet harckocsi és a katonák jelenléte ugyan nem lehetett véletlen (Horváth visszaújtján már nem kísérték az ÁEH-elnököt az autóban, a harckocsijukat megállították az újpesti felkelők, és majdnem meg is lincsték), ugyanakkor, ha csak ez lett volna az egyetlen cél, akkor Horváth nem töltött volna majdnem egy egész napot Felsőpetényen, azon fáradozva, hogy „a kormány utasítása alapján” járjon el, ezúttal már szinte kínosan ügyelve arra, hogy ne alkalmazzon erőszakot, jóllehet minden eszköze meglett volna rá.

Mindszenty azonban nem volt hajlandó elmenni Horváth Jánossal és kísérőivel, akiket a főpap még a sétája közben meglátott.¹⁷ Lényegében tárgyalni, alkudozni sem volt hajlandó addig, amíg rab. Az a gyanú, amelyet Németh erőszakoskodása – melyben a főpap reverendája elszakadt – és a személyes tanácsalansága ültetett el benne korábban, csak tovább erősödött, és elszánt eltökéltséget eredményezett, ezért válasza egyenes volt az általa amúgy is megvetett intézmény (ÁEH) elnökéhez: „A megbeszélést csak szabad emberként folytathatom, most azonban még rab vagyok. Azzal kellett volna jönnie, hogy szabad vagyok. Mint szabad ember aztán tárgyalhatok, ha úgy kívánják akár a kormánnyal is.”¹⁸ Egyik rabhelyet nem kell cserélgetni a másikkal. Milyen tárgyalás az, ha az egyik fél a pata alatt, a másik a lóháton van?”¹⁹ Horváth ezután „a kormánnyal” akart beszélni – szinte egy egész napig volt Felsőpetényben, és várta, hogy visszahívják telefonon, de hiába –, hogy ezt megvitassa, ami nem elsősorban az ő jó szándékait mutatja, hanem azt, hogy nem mert önállóan cselekedni sem Mindszenty ellen, sem Mindszenty mellett. Horváth igazi „jó káder” volt – nem véletlen, hogy 1959-ig folyamatosan hivatalában maradt az 1939 óta aktív kommunista politikus –, és egyetlen szóbeli, lényegében semmitmondó telefonos egyeztetés után (ezt feltehetően Nagy Imre, mások szerint Tildy Zoltán titkárságával folytatta) inkább elment, majd hagyta, hogy az események csak megtörténjenek. A tárgyalás kínos szüneteiben a felsőpetényiek újra össze-

¹⁷ Ezzel némileg ellentétesen is emlékezett a főpap évekkel később, a félrabságban az amerikaiaknak.

¹⁸ Mindszenty: *Emlékirataim*, 414–415. o.

¹⁹ Mindszenty József emlékiratainak meg nem jelent gépirata a Mindszenty Levéltárban, 6. o. (Tyekvicska Árpád közli: Tyekvicska 2006, 130. o.) Az amerikai külügyminisztériumnak küldött táviratban, amelyet Wailes követ fogalmazott meg 1957. január 28-án, a főpap még konkrétabban fogalmazott ebben a helyzetben: „Csak akkor fogom elhagyni ezt a helyet, ha vagy Esztergomba, vagy pedig a budai bíborosi [valójában: prímási – PHJ] palotába megyek.” Balogh 2011,

gyűltek – immáron másodszor –, hogy követeljék a bíboros szabadon bocsátását, mert az a hír terjedt el, hogy a bíborosért „jöttek az oroszok”. Horváth utasította Némethet, hogy csítítsa le az összegyűlteket azzal: „ahogyan megérkezik az utasítás, szabadon engedik Mindszentyt”. Őt felsőpetényi lakos meg is győződött arról, hogy a bíboros épségben van, nekik Mindszenty személyesen elmondta azt, hogy „nem hajlandó elhagyni szovjet páncélkocsin a kastélyt”.

A közel 24 órás felsőpetényi tartózkodása alatt Horváth elnök feltehetően maximum kétszer (!) tudott csak Budapesttel beszélni, aztán végképp megszakadt a falu és Budapest között a vonal, amely egyébként Rétság érintésével ment a fővárosba. Horváth érdemben csak Nagy Imre beosztottjával (feltehetően egyik titkárnőjével²⁰) tudott beszélni, aki jelezte, hogy éppen most (azaz: október 30-a délelőtt, délben) kezdődött a kormányülés,²¹ utána jelentkeznek az elnöknél. De nem jelentkeztek, és az ÁEH elnöke délután három tájban elunta a várakozást... Pedig a kormányülésen biztosan téma volt Mindszenty helyzete, Tildy Zoltán ugyanis elmondta utána, hogy a kormány kíváncsinosnak tartja Mindszenty visszatérését; az ezzel kapcsolatos hírt a Szabad Kossuth Rádió ismertette még aznap délután.

Németh Hugó ÁVH-s őrnagy parancsnok javasolta, hogy Horváth engedje szabadon Mindszentyt saját felelősségére, tekintettel arra, hogy a kormány küldte, de erre az ÁEH elnöke nem volt hajlandó, így délután lényegében dolgavégezetlenül indult el vissza Budapestre, azzal a kikötéssel, hogy ha a helyiek nagyon akarják, az őrnagy engedje el Mindszentyt. Horváth egyszerűen nem vállalta a felelősséget egy ilyen lépésért, hiszen tudta jól, hogy ennek bárhogyan is, de következményei lesznek, és ő csak végrehajtó akart lenni az ügyben.

Horváth felsőpetényi útja önmagában egy kicsit homályos, de minden mozzanatában azt mutatja, hogy a hatalom a régi mechanizmus alapján képzelte el rendezni a helyzetet. Néhány hónapja még elég volt az elnök helyettese az amnesztia szigorú feltételeivel; amikor válság jött el, akkor maga az ÁEH elnöke jött el, de ugyanúgy kormány- és pártutasításokat követve. A kész forradalmi helyzeten és a magyar főpásztor következetes ellenállásán bukott meg a nagy terv, emellett pedig kis esetlegességeken, amelyben egy cseppnyi felsőpetényi szabotázszt is sejthetünk (nem véletle-

²⁰ Kettő is volt, akiket a perben is kikérdeztek később: Balogh Józsefné és Molnár Ferencné.

²¹ Bővebben erről a fontos, szovjet megfigyelők által ellenőrzött kormányülésről majd később.

nül nem volt vonal Budapest és a falu között...). Az ÁEH elnökének megbízása időközben módosulhatott az események hatására (és erről csak informálisan szerzett tudomást); vagy eleve kétfajta – nem egyértelmű – utasítást kapott Budapesten, amikor elindult Felsőpeténybe, amelyek közül azonban már egyiket sem lehetett megvalósítani helyben. Mindegyiknek az alapja az lett volna, hogy Mindszenty szabad akaratából kövesse őt, erőszak alkalmazása nélkül, úgy, hogy a szabadságát nem tudja garantálni. A lényeg, hogy a főpap hagyja ott fogva tartásának színhelyét, és egyezzen meg az új tartózkodási helyében, ami vagy édesanyja mellett a szülői ház lett volna, vagy a budapesti Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia, amelynek a rektora, Dr. Halász György az egyik legismertebb békepap volt.

Nehéz nem észrevenni Horváth „missziójában” a fő célt: a főpap semlegesítését, izolálását, ami megtörténhetett volna egy „puha verzióban” (félrevonul a papi szemináriumban vagy visszatér édesanyjához) vagy pedig „keményebben” (a szovjetek őrzik a továbbiakban, talán az alagi-dunakeszi bázison). Mind a kettő esetében a kormány szabadon ténykedhetett volna, Mindszenty pedig nem le(hete)tt volna aktív szereplő, nem lett volna beleszólása a fejleményekbe. Horváth János azonban tudomásunk szerint nem ajánlotta fel sem a rehabilitációt, sem azt, hogy szabadon távozhasson primási székhelye(i) egyikére (Budapest vagy Esztergom), ami Mindszenty számára alapfeltétel volt. Az, hogy az ÁEH elnöke személyesen, szovjet katonai és magyar (feltételezhetően) államvédelmis kísérettel jött el érte, hogy megegyezésre jussanak, mutatja: nem volt benne a koncepcióban az, hogy Mindszenty szabad lesz, csak az, hogy el kell innen helyezni, félre kell állítani, mert tartózkodási helye meglehetősen ismert, és a forradalmi csoportok közül túl sokan akarják kiszabadítani, tehát aktivizálni a főpapot. A forradalmi események hatása ott érhető tetten, hogy Horváthnak mindezt erőszak nélkül kellett volna megtennie, és gyakorlatilag ezen is dőlt meg a koncepciója, hiszen Mindszenty – újra – ellenállt, a tárgyalás feltételének az egyéni szabadságát szabta meg, ezt azonban Horváth nem tudta/akarta megadni neki.

Horváth Jánost a kudarcos visszaútnán az újpesti forradalmárok fogták el, akik kérték, hogy segítsen elhozni Mindszentyt Újpestre, azzal a céllal, hogy ha *„sikerül Újpesten tartani, nem fog beavatkozni az országos politikába”*, ahogyan azt később a perük során az egyik vezető vallotta. Ebben Horváth partner volt, és október 30-án késő este, immáron nem szovjet katonákkal, hanem 16 fegyveres forradalmárral (!) az ÁEH elnöke újra elindult Felsőpeténybe. Biztosan különösen érezte magát ebben a társaságban és mert három nap alatt immáron másodszor megy Mindszentyért, de főleg azért, mert a kis csapat majdnem megtámadott egy szovjet harckocsioszlopot,

amely neki pár napja baráti segítséget nyújtott. A „forradalmi kiszabadító konvojt” Vác környékén informálták arról, hogy Mindszenty már szabad, és Rétságon van a laktanyában.²²

Az események ugyanis Horváth október 29-i távozása után nem várt fordulatot vettek, amiben nagy ösztönző erő lehetett az ávósoknak, hogy a kormány hivatalosan nem talált megoldást, ők azonban ott maradtak a főpappal egy forradalmi hangulatban lévő faluban. Ezért alighogy Horváth elment, Németh Hugó ÁVH-parancsnok vezetésével egy „kreatív ötlettől” (azaz életük megmentésétől) vezérelve az ávós örök megalkották a saját forradalmi tanácsukat, ami a továbbiakban megszüntette a primás őrzését. Erről tájékoztatták a bíborost és a felsőpetényi forradalmi tanács elnökét is, kiemelve, hogy „beszüntették a bíboros őrzését, és innentől a tanács kérjen intézkedést a főpap személyét illetően”, amit a tanács vezetője meg is tett még aznap (szerencsére akkor már éppen jó volt a telefonvonal is), felhívva a rétsági laktanyát. Itt az ügyeletes tiszt vette a kérést, és miután nem kapott megfelelő eligazítást a Honvédelmi Minisztériumtól, amikor megkereste őket, a Minisztertanács titkárságát hívta, ahol azt közölték vele (Dr. Hámosi Zoltán, Tildy Zoltán titkára), hogy vigyék be a bíborost a laktanyába, miután az ÁVH gyakorlatilag befejezte az őrzést. Rétságon pedig Garami ezredes megbízott négy másik tisztet (Stift Róbert, Vajtai Gyula, Tóth József főhadnagyokat, illetve Galajda Béla hadnagyot), hogy hozzák be Mindszentyt Felsőpetényből. Érdekes, hogy közülük Stift kommunista párttag is volt, talán ez is mutatja, hogy a feladat pusztán katonai jellegű volt a rétságiak részéről, és az utasítást a tiszteknek nem Pálincás Antal őrnagy adta önállóan, akinek a szerepe később lesz fontos, sorsa pedig így tragikus.

Amikor a rétsági tisztek megérkeztek Felsőpeténybe (a két település közel van egymáshoz, mintegy 11 km), este kilenc óra tájékán, a primás éppen vacsorázott, tekintettel arra, hogy nem volt semmilyen járműve, amellyel elhagyhatta volna a helységet. Németh és társai még jelen voltak, civilben, nemzeti színű karszalaggal a karjukon fogadták a tiszteket, jelezve a katonáknak, hogy a főpap „szabad, ha akarják, magukkal vihetik”. Az ávósok fegyvereit előszedték (egy szénkupac alá rejtették), azok közül párat átadtak a nemzetőröknek, akik innentől a fegyveres őrseget látták el az Almásy-kastélyban. Tóth János atyával közösen a katonák összecsomagoltak, miközben az evangélikus többségű község lakosai mellett a helyi lelkes is tiszteletét tette a bíboros előtt.

²² Balogh 2011.

A helyzet tehát az, hogy *nem történt „kiszabadítás”, sokkal inkább „kiszabadulás”* Felsőpetényben, és ezzel párhuzamot mutat Mindszenty életében a szituáció azzal, amikor a nyilas kormány fogva tartotta 1944–45-ben, majd az örök egyszerűen eltűntek, miután a kormány már a határon túl volt, a Vörös Hadsereg pedig nagyon közel. Ezért nem mondta a főpap sohasem, hogy őt a szovjet hadsereg valaha is „felszabadította”, de nyilván más negatív tapasztalatai miatt sem mondta volna ezt. A forradalmi napok alatt – főleg a *Magyar Szabadság* lap november 1-i híradása alapján – kialakult a legenda, hogy a rétságiak rövid tűzharc során szabadították ki a főpapot, miután az ávosok masszívan tartották magukat. A legendát erősítette az is, hogy Pálincás őrnagy Molnár Bertalannal és Deák Jánossal egyetértésben mondta ezt a tudósítónak: *„Rövid tűzharcban elkergettük a kastélyt őrző államvédelmistákat, és utána a laktanyába vittük Mindszenty Józsefet.”*²³

A valóság azonban az, hogy egyetlen pisztolylövés sem dördült el. A felsőpetényi kiszabadulás pillanata a főpap emlékezetében így rögzült: *„Nyitva az Almássy kastély kapuja. S a nép áramlik felém, egyre csak áramlik, hogy láthassa az ország primását. Nem akarja elhinni, hogy szabad vagyok; hogy azok a páncélosok nem raboltak el... Tapogatnak, csókolgatják ruhámat s újra meg újra kérik az áldásomat. Lelkészüket vezetésével jönnek nagy boldogan az evangélikusok, majd a kisebbségi katolikusok és a baptisták: legények, leányok, öregek. De régen láttam ennyi örömet magyar arcokon! Ez volt az a bizonyos »csőcselék«, amelytől feltettek engem őrzőim [lásd Horváth és Németh korábbi közlése Mindszentynek – PHJ]. (...) Igaz, hogy a fővárosi szabadságharcosok véráldozata és a bátor rétsági honvéd-páncélos egység tárta fel előttem a kaput, amely a kriptából az élet felé vezetett. De Isten kezének voltak eszközei. Isten keze játszik – emberi cselekvéseken és műveken keresztül – a világtörténelem végtelen orgonáján.”*²⁴ A búcsúzáskor a primás – kevesek által ismert – fanyar humora is megmutatkozott, hiszen megjegyezte: *„Felsőpetényt ezután hívhatnák Érseppeténynek is”,* illetve *„Melyik madár nem repül ki, ha kinyitják neki a kalitka ajtaját?”*²⁵ A rétsági laktanyába késő este érkezett meg a páncéloson a főpap és kísérete csomagjaikkal, ahol Mindszenty egy szentmisére már nem vállalkozott, de egy rövid hazafias beszédre még igen. Itt a forradalmi tanács elnöke, dr. Lukáts fogalmazta meg a Magyar Távirati Irodának (MTI) a főpap kiszabadulásáról szóló első tájékoztatásokat. A plébániáról a primás a laktanyába ment, ahol először találkozott Pálincás (született: őgróf Pallavicini) Antal őrnaggyal, aki mind a két névén, más források szerint csak az eredetiben bemutatkozott a

²³ *Magyar Szabadság*, Mindszenty József hercegprímás kiszabadításának hiteles története, 1956. november 1.

²⁴ Mindszenty: *Emlékirataim*, 1989, 419–420.o.

²⁵ Tyekvicska 2006, 130–138. o.

prímásnak. Mindenesetre Mindszenty a fiatal őrnagynak csak az arisztokrata, eredeti nevét jegyezte meg, így is említi később.²⁶

Az őrnagy neve az 1956-ot követő megtorlások során erősen összefonódott Mindszentyével, tüzetesebben szemlélve az eseményeket azonban ténylegesen nagyon kevés a közös szerepük, még kevesebb a közös politikai cselekedetük. Mivel a kádári megtorlásban fontos volt az őrnagy származása, ami alapján összefüggéseket kerestek közte és Mindszenty között, itt hasznos lehet ismertetni néhány tényt. Pállinkás Pallavicini Antal őrgrófnak született, egy több száz éves, itthon megbecsült és rangos magyar arisztokrata családba. Kiváló nevelést kapott édesapjától, id. Pallavicini Györgytől, aki király- és dinasztiahű (legitimista) konzervatív politikus volt, emellett aktív ellenforradalmár, az *Antibolsevista Comité* vezetőségének tagja 1919-ben (ezt többször a fejére olvassák majd Antalnak, például 1957-es perében is). Képviselőként pedig a kormányzóság ideje alatt helyet foglalt a nemzetgyűlésben, 1942–44 között (a német megszállásig) felsőházi tag, a nemzeti szuverenitás letéteményeseként náciellenes politikát folytatott, a köztársaság kikiáltását – és az általa szeretve tisztelt királyság teljes összeomlását – már nem érte meg 1946-ban. Antal bátyja, ifjabb Pallavicini György őrgróf folytatta az apai hagyományokat, talán egy kicsit megengedőbb „*avantgárd liberális*” volt, a háborúból való kilépés lehetőségét a baloldallal való ideiglenes összefogással is megoldhatónak tartotta, aktívan részt vett egy lehetséges, háború utáni új, nemzeti, de a Habsburg-Lotaringiai dinasztia vezetésével működő Magyar Királyság megalapozásában. Erősen náciellenes, függetlenségi politikus volt, ezért a Gestapo Dachaubá szállította, ahonnan azonban kiszabadult. Hazatérte után tragikus és ugyanakkor embertelen körülmények között szovjet fogságban halt meg 1949-ben, utolsó szavaival a királyát (ti. Habsburg-Lotaringiai Ottó magyar királyi herceget, akit a legitimisták, így Mindszenty is, *örökös királynak* tartottak a magyar jogrend szerint), Istent és édesanyját szólítva. Aktív legitimistaként Mindszenty (akkor még Pehm József zalaegerszegi apátplébánosként, illetve később veszprémi püspökként is) jól ismerte Pállinkás (Pallavicini) őrnagy édesapját, id. őrgróf Pallavicini Györgyöt és testvérét, ifj. őrgróf Pallavicini Györgyöt is, akik mind a ketten elkötelezett legitimisták voltak, emellett gyakorló, hithű katolikusok is. A fiatalabb őrgróf pap akart lenni 1944-ben, amihez az ajánlásokat Mindszenty és Boldog Apor Vilmos báró, püspökök adták. Az ismert családnevet hallania a hercegprímásnak ilyen viharos időkben minden bizonnyal megnyugvást hozott, ha konkrétan a családból Antalt ismerte is a legkevésbé. Meglehet, ha ismerte volna, sokkal kevesebb bizalommal lett volna iránta...

²⁶ L. még: Tyekvicska 2006, 83. és 232. o.

Pallavicini Antal ugyanis eltért szüleitől, de édestestvérétől is, mind habitusában, mind érdeklődésben és értékítéletében is. Örökké nyughatatlan, ellentmondásos, dacos, önfejű személyiség volt, szöges ellentéte édesapjának, bátyjának, de a családjá szűkebb baráti körének is. Testvérével egy közös pontja volt, a függetlenségpárti (náciellenes) hazafiság (ehhez haláláig hű maradt), de a családi hitvallástól messze kerülve, kommunista-ként végzi be a politikai pályafutását, miközben a Ludovikába rangja kapcsán jut be a páncélosokhoz, és így lesz belőle tiszt. Az iskola befejezése után önkéntesként a frontra kerül. Antal már ekkor lesújtó véleménnyel van családjáról, szüleiről és egész osztályáról, korábban ezért is állt kétkezi munkásnak. Tisztként a katonai ellenállás aktív tagja lesz, 1945-ben pedig beáll életében a visszavonhatatlan változás, amelyet ő így fogalmaz meg: *„Megláttam a szocialista társadalom igazságos, egymást segítő és megbecsülő berendezkedését. Összehasonlítva ezt régi életemmel, megesett bennem az elhatározás, hogy hazajöve elhatárolok magam volt társadalmi osztályomtól, családomtól, ismerőseimtől, baráti körömtől.”*

Barátja szerint meggyőződéses kommunista lett belőle, alig egy év alatt, emellett pedig több beszélgetésben is büszkén utalt nagybátyjára, a „vörös grófra”, Károlyi Mihályra. Ezzel szinte egy időben szervezik be a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán is, ahol önként tett jelentést egy olyan katonatársáról, aki Mindszenty bíboros környezetéhez tartozó tisztekkel akarta megismertetni. Ebben az időszakban ugyanis Berta Lajos katolikus ezredes lelkész, Mindszenty támogatója és munkatársa kereste azokat, akik volt ludovikásokként a hercegprímás köré tudnának csoportosulni. 1947-ben Pallavicini Antal belép a Magyar Kommunista Pártba, az ellenállási juttatás címen kapott 130 holdját felajánlja az államnak. Az állambiztonság (HM Katonapolitikai Csoportfőnökség) 1949-ben szervezi be, feladatát – a jellemzés alapján – körültekintéssel és alaposággal látta el, esküje pedig kimondta, hogy *„minden erőmmel és tudásommal, a legjobb tudásom szerint segítségére leszek a reakció ellen folytatott harcnak”*, azon reakciónak, amelynek magyarországi fő képviselője a kommunisták szemében pontosan Mindszenty József volt. Pályafutása során folyamatosan bizonyította elkötelezettségét a népi demokrácia iránt, például névváltoztatással 1951-ben (amit ugyan állítólag családjának szóló daczból tett meg, ezért lett „Pálinkás”), noha erre nem volt büszke sohasem, és katonatársaival szemben is mindig megmaradt egyfajta felsőbbrendűsége, ezért megosztó személy maradt bajtársai között. Felettesei éreztették vele, hogy egy bizonyos szint (őrnagy) fölé nem kerülhet, ezért lefokozták, de hozzáértését, szakmai tudását senki sem firtatta. A kommunisták osztályidegennek tartották, az osztálya képviselői, volt ismerősei, barátai pedig osztályárulónak pályafutása és nyilatkozatai alapján. Ő maga

pedig megcsömörlött a kommunizmustól az ötvenes évek elejére, 1954-ben a párttagságától megfosztották, kétszer nősült, egyszer elvált. Egy később emigrált ismerőseinek ezekben az években ezt nyilatkozta: „Nemcsak játszom a népi tisztet, de az is vagyok... Átalakultam, mert át kellett alakulnom. Én kicseréltem magam, elfelejtettem mindazt, ami a múlthoz kötött, csak egyetlenegy nem, a hazámat. (...) Ezen a szerencsétlen földön, abban szolgál a magyar gyerek, akármilyen a zászló...”. Felettesei többször kérték leszerelését, egyre tarthatatlanabb volt osztályidegen származása, de hiába. Így került 1955-ben Rétságra, a kiképző iskola törzsfőnökének távollétében őt nevezték ki a helyére.

Pálinkás életútjáról persze Mindszenty József semmit sem tudhatott, sőt valószínű, hogy később sem nagyon tudott, mert ha csak ennek egy részét ismerte volna, nem tüntette volna ki a bizalmával, amiről néhány nagy publicitást kapott fotó is tanúskodott, amelyek 1956. október 31-én készültek. Köztük több „bizalmas viszonyt” feltételez a bíboros és az őrnagy között. Van, amelyiken Mindszenty átkarolja Pálinkás karját, miközben a kezét is szorítja, illetve közel hajolnak egymáshoz, mintha tanácskoznának, valamint Pálinkás a bíboros jobbján áll, mintha közösen nyilatkoznának az újságíróknak. A valóságban a dolgok egészen máshogyan álltak, mint ahogyan azt a híres-hírhedt fotók mutatják.

Pálinkás Antal lényegében Mindszenty Budapestre szállítását végezte el 1956. október 31-én reggel, amire ígéretet még a parancsnoka, Garami tett október 30-án késő este: „*Én kommunista vagyok! Ha tud hinni egy kommunista szavának, kérem, higgye el, hogy holnap reggel Budapestre fogjuk szállítani önt.*” – mondta a még mindig bizonytalan bíborosnak a rétsági parancsnok. A szavakra nagy szükség volt, hiszen Mindszenty még Felsőpetényben is mérlegelt, hogy elmenjen-e egyáltalán a tisztekkel. A fentebbi ígéretet őszintének találta a primás, és utána megnyugodva fogadta a rétsági lakosokat, megáldotta a katonákat, és beszámolt néhány szóval a fogságáról. Hugyecz István járási nemzetőrparancsnok térdén állva, kézcsókkal köszöntötte a főpapot, aki csak hajnalban tért nyugovóra a mozgalmas nap után. A Rétságra beszállított felsőpetényi államvédelmis őrök ellen az időközben beérkező újpesti forradalmárok eljárást sürgettek, a rétsági katonák azonban inkább elzárták őket, leginkább a testi épségüket óvva. A katonák intézkedése jogkövető és emberséges is volt, összhangban volt az Országos Rendőrkapitányság Forradalmi Tanácsának a nyilatkozatával is, amely a bűnösök őrizetben tartására szólított fel, amíg törvényes bíróság elé nem állítják őket.

Ekkor éjjel még itt Rétságon az első, meglehetősen szerencsétlen audiencia is bekövetkezett a már szabad primás előtt, ugyanis Kovács Vince váci segédpüspök érkezett meg fegyveresekkel Felsőpetényből (ahol

hiába kereste a prímást), hogy magával vigye a főpapot Esztergomba, de először Vádra. Mindszenty azonban tartott attól, hogy Kovács békepap, tekintettel arra, hogy az egyházmegyét 1953 óta ténylegesen irányította, ezért nem volt hajlandó elmenni, és túlságosan sokat sem tárgyalt vele. Később, Budapesten már Pétery püspököt helyezte vissza a váci püspöki székre, akit ott is maradt 1957-ig, amikor újra visszaszállította Hejcére a Kádár-rezsim.

Ahogy a váciak elmentek, megérkezett az újpesti forradalmárok csoportja, akiket Garamiék irányítottak ide, tekintettel arra, hogy ők már éjfél tájt elmentek Budapestre, hogy parancsot szerezzenek Mindszentyre vonatkozóan. Október 30-a éjfél után Rétságán a parancsnok így – mint helyettes – Pálincás Antal lett.

A Katonai Főügyészségről, Garami távozása után, Kapfinger Tibor százados telefonált Rétságra, érdeklődött, hogyan tudnának elmenni a kiszabadult Mindszentyért a hivatalból, és Budapestre szállítani. Pálincás erre jelezte, hogy erre nincsen semmi szükség, maguktól is meg tudják oldani a feladatot. Ezután Pálincás felhívta a Honvédelmi Minisztériumot, de ahogyan korábban Garami, úgy ő is sikertelenül járt. Ezután ugyanazt tette, mint bárki más ekkor az országban, aki eligazítást akart: a Szabad Kossuth Rádióban bemondott telefonszámon hívta a Minisztertanácsot késő este, ahol vagy dr. Hámosi Zoltán (ez a legvalószínűbb), vagy Keresztes János, a Parlament katonái – korábban a köztársasági elnök, Tildy Zoltán testőrségének – parancsnoka utasította őt, hogy reggel, azaz lényegében néhány óra múlva (!) hozzák fel a bíborost Budapestre, a prímási palotába, és utána a tiszt Tildynél tegyen jelentést. Hámosi visszaemlékezése szerint ez Tildy személyes utasítása is volt, akit megkérdezett erről ezen a késői órán, és ezzel lényegében „az utasítás bűnös tettét” magára vállalta (a kihallgatása során is ezt nyilatkozta, amit maga Tildy is megerősített). Tildy Zoltán azonban nem önállóan cselekedett ebben, hanem követte az aznap (október 30-án) a kormányülésen eldöntötteket. Azt már tudták délután óta, hogy a prímás szabad, csak azt nem tudták, hogy jelenleg hol tartózkodik. Pálincás telefonja így kapóra jött, az őrnagy pedig gyorsan összeválogatta azokat az embereket, akiket nélkülözni lehetett, illetve önkéntesek jöttek még vele Budapestre.

Kérdés, hogy Pálincás miért rendelkezett ilyen gyorsan egy telefon után, amikor parancsnoka éppen ebben az ügyben járt el hivatalos úton Budapesten. Lehetséges persze, hogy csak elő akarta készíteni a terepet a szállításra. Mindszenty mindenesetre nem tiltakozott a gyors indulás miatt, csak ahhoz ragaszkodott, hogy azok is jelen legyenek az úton, akik elhozták őt Felsőpetényről. Garami lényegében dögvégezetlenül jött vissza Rétságra 31-én reggel, rosszalta Pálincás intézkedéseit, túlzottan

nagynak tartotta a kíséretet is, de végül beleegyezett a menet elindulásába Budapestre.

A menet hajnalra állt össze, így a primás nem sokat aludhatott, ami az elkövetkező pár napban szinte már általánossá vált nála. A rétsági katonai karaván impozánsra sikeredett, hiszen három T-34-esből (ebből kettő útközben lerobbant), két katonai tehergépkocsiból, két Pobedából²⁷ és az újpestiek gépjárműveiből állt. Mindszenty, Tóth atya és Pálinkás az egyik Pobedában foglaltak helyet, amelyben az őrnagy folyamatosan informálta a bíborost a forradalmi helyzetről, amely október 23-a után alakult ki az országban. A menetnek többször meg kellett állnia útközben, a legnagyobb tömeg Újpesten és Vácott fogadta a hercegprímást, az út első állomásán, a szomszédos Szendehelyen félreverték a harangokat is. A rétsági forradalmi tanács körbetelefonálta az érintett településeket, hogy mindenhol méltó legyen Magyarország hercegprímásának a fogadtatása. Ezért is csak reggel kilencre érkezett meg az Úri utcába, a primási palotába a menet, Budapesten az akkori Moszkva (ma: Széll Kálmán) tértől az újpestiek hangosan kiabáltak a Vár felé vezető útszakaszon: „Itt hozzuk Mindszentyt!” Ennek ellenére – tekintettel a korai időpontra – viszonylag kevesen várták a hercegprímást, bár egyes médiumok „tömegekről” írtak.²⁸ Akármennyien is voltak, a primás megáldotta őket, és nagy szeretettel vette a fogadtatást. A Bazilikában is meghúzták a harangokat, miután értesültek róla, hogy a primás megérkezett a palotájába.

Az 1956-os ismertebb Mindszenty–Pálinkás-fotók egy része ekkor készült, a többi, amelyeken a hercegprímás új testőrei is láthatóak, kicsit később, amikor Pálinkás visszajött Tildytől. Pálinkás ugyanis – a parancsnak megfelelően – azonnal elment jelenteni Tildynek a hercegprímás megérkezését. Tildy megköszönte neki a primás szállítását, emellett pedig jelezte, hogy a kormány képviselőjében hamarosan meglátogatják a főpapot. Valószínű, hogy Pálinkás a Parlamentben találkozott Maléter Pál honvédelmi miniszterrel is. A két tiszt ismerhette egymást, még a Ludovikáról, katonai tájékoztatás mellett a tányérsapkák Bocskai-sapkára való kicserélésére is sor kerülhetett ekkor.

²⁷ A megbízható szovjet személygépkocsit ebben az időszakban előszeretettel, szinte emblematikusan az ÁVH is használta Magyarországon. Később ezt a típust taxiként is használták a hatvanas évek elejéig, nevét a szovjet második világháborús győzelem emlékére kapta (ti. *pobeda* oroszul 'győzelmet' jelent), 1946 és 1958 között gyártották.

²⁸ Pl. a *Magyar Szabadság* lapban ez olvasható, az 1956. november elsejei számban: „Budán, az Úri utcai érseki palota előtt híveinek tömege várta őt. Amikor meglátták az érkező gépkocsit s benne Mindszenty Józsefet, elénekelték a nemzeti Himnusz, majd a pápai himnusz. A primás főpásztori áldását adta az egybegyűltekre és pár szóval megköszönte a ragaszkodást.”

Kizárásos alapon itt kerülhetett sor a hercegprímás testőrségének kijelölésére (minden valószínűség szerint Maléter által), átmeneti jelleggel, addig, amíg nincsen erre őrszázlóját felállítva. Erre a megérkezéskor Mindszenty nem kérhette meg az őrnagyot, amikor viszont Pálincás visszajött Tildytől, akkor már magától tett ezzel kapcsolatosan lépéseket, hiszen mindezt kész tényként közölte a primással. Az őrség felállítása alapos munka volt, hiszen az egyrészt gondoskodott az épület és az utca védelméről – egy rohamlöveggel és egy T-34-es harckocsival –, másrészt az épületben tartózkodókról, hét tiszt és húsz tiszthelyettes személyében, akik lényegében a primási palota őrségét alkották. Pálincás végül, de nem utolsósorban Mindszenty József hercegprímás személyes biztonságáról gondoskodott, amikor Galajda Béla hadnagyot, Vajtai Gyula és Tóth József főhadnagyokat közvetlenül melléje rendelte. A három rétsági tiszt ki is tartott a hercegprímás mellett egészen november 4-e hajnalig, amíg ő az amerikai nagykövetségre nem távozott a Parlament épületéből kapott parancsnak megfelelően. Feladatuk nemcsak katonai volt, hanem protokolláris és adminisztratív is: ők biztosították a fogadások rendjét, a számos magán- és egyházi személy és politikus fogadásakor ők ellenőrizték a látogatókat, szinte mindig közvetlenül a bíboros mellett voltak az elkövetkező napokban. Emellett pedig – a bíboros engedélyével, néha az ő vagy titkára kérésére – hazai és külföldi újságírók rendelkezésére álltak, interjút adtak, információval szolgáltak.

Pálincás azonban nem maradt Budapesten, még aznap déltájban visszatért Rétságra, a bíborossal sem találkozott többé. A forradalmi eseményekben sem vett részt nagyobb hangsúllyal, a forradalmi katonatanács elnökeként sem, talán csak egy alkalommal, amikor meg akarta szervezni a Nemzetőrség zászlóalját, november 2–3-a között, illetve forradalmi karhatalmat küldött – Garamival egyetértésben – Salgótarjánba (tankok küldésébe azonban nem egyezett bele). November 4-én, a szovjet invázió alkalmával azonban ő és Garami is a megadást és a fegyverletételt választotta, miután kivonult tankjaival az ellenség elé, annak ellenére, hogy az egyik legjelentősebb magyarországi páncélos haderő felett rendelkeztek, bőségesen ellátva üzemanyaggal és munícióval.

Pálincás Antal későbbi sorsa azonban egyszerre tragikus és szimbolikus, ugyanis 1957-ben letartóztatták, és egy koncepció perspektívájában elítélték, melyben a legfőbb bűne – az akkori szocialista büntetőjog alapján – az osztályellenség származása volt.²⁹ Ugyanis a bűncselekmény tárgyát a

²⁹ Ezzel kapcsolatos gyakorlati és elméleti megfontolásokat bőven tartalmaz Barna Péter: *A szocialista állam büntetőjogi védelme* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961) című kötete. Tyekvicska Árpád is ezt látja jónak hasznosítani Pálincás perében.

szovjet szocialista jogelmélet alapján az uralkodó társadalmi viszonyok jelentették, ebben pedig egy volt arisztokrata, még akkor is, ha önként tagadta meg a származását, csak bűnös lehet! Főleg, ha egy olyan reakciós főpapot segít, aki a szocialista társadalmi rend ellen lép fel. Amíg lojalitását – néha utólagosan visszatetsző módon – bizonyítva, de Pálincás elkerülte a rákosista terrorgépezetet, addig egy egyszerű parancsvégrehajtás kapcsán nem tudta elkerülni a kádárista megtorló mechanizmust, amely bűnbakokat keresett, akik beleillenek abba az ellenforradalmi koncepcióba, amiben az ellenség leginkább a volt uralkodó osztályokból került ki. Az őrnagy esetében a „Pallavicini-múltja” számított, nem a „Pálincás-jelene”, annak ellenére, hogy az elsőfokú ítélet után is, amelyben életfogytiglani börtönbüntetést kapott, újra csak a lojalitását hangsúlyozta a Budapesti Katonai Bíróság Különtanácsának. A bíróság 1957. november 11-én másodfokon Pálincás Antalt halálra, lefokozásra, teljes vagyonek kobzásra ítélte, és egy hónapon belül az ítéletet végre is hajtották. Különösen szigorú ez az ítélet, amikor parancsnokát, a kommunista párttag Garami Lajost ugyanígy másodfokon „csak” 10 évi börtönre, lefokozásra, 10 évre egyes állampolgári jogainak gyakorlásától való eltiltásra és teljes vagyonek kobzásra ítélték. Mindszenty személyi testőrei közül Vajtai és Galajda három, Tóth egy év börtönbüntetést kapott első fokon, amit másodfokon a bíróság újra jóváhagyott.

Azt tehát tudjuk, illetve sejtjük, hogy mi volt a bíróság motivációja vagy prekonceptiója, de nem tudjuk biztosan, hogy volt-e ilyen Pálincásnak is. Pálincás még 1956. november végén, tehát az események után elég frissiben, egy igazoló jelentést írt a HM II. osztályához, amikor a *Népszabadságban* először felbukkant a neve, mint aki „az ellenforradalmat nyílt arcú szolgálja” „Mindszenty kiszabadítása” kapcsán.³⁰ Az önként megírt beadványában leszögezi: „Nem volt tudomásom semmiféle Mindszentyvel kapcsolatos ellenforradalmi kísérletről, mert Pesten sem voltam addig, és az ügyet úgy tekintetem a Rajk- és Pálffy-rehabilitáció,³¹ Grósz-rehabilitáció után, mint jogtalanul elítélt ember szabadon bocsátását és ebben véleményünk a parancsnokkal [ti. Garami

³⁰ A cikk a hírhedt *Fehér könyvek* – azaz az „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben” című, négykötetes, fehér borítójú, kommunista propagandaanyag, amely 1957-ben jelent meg – Mindszentyről szóló fejezetének is a része.

³¹ Ti. Pálffy (Oesterreicher) György (1909–1949) altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a Rajk-per során elítélték és kivégezték. Pálffy alapította meg a Határőr Parancsnokságot és a hírhedt Katonapolitikai Osztályt (közismert nevén: Katpol) is, amely legismertebbé a FKGP szétverésében vált. A tárgyalásról és az ítélet végrehajtásáról *A nép árulói* címmel film készült, melyet évekkel később az Erkel Színházban, kirendelt katonák, köztük sok határőr előtt vetítettek le. 1955-ben Pálffyt részlegesen rehabilitálták, 1956. október 6-án újratemették.

Lajossal – PHJ] megegyezett. Politikai állásfoglalásom a szocialista népi demokrácia, és visszautasítom az újságcikk származásával kapcsolatos kombinációját. Sohasem tagadtam, ki voltam. Én továbbra is elítélem az ellenforradalmi törekvéseket, egyszerűen azért is, mert nekem abból semmi jó sem származott volna. Kérem, hogy az ügyet vizsgálják ki minden oldalról.”³²

Pálinkás azonban a halála előtti éjszakán még „Pallavicini lett”, egy búcsúlevelet írt ugyanis családjának, feleségének, amelyben mindenért bocsánatot kért. Főleg korábban megtagadott édesanyjának lehetett ez fontos, aki a szabadságharc legvadabb napjaiban is szeretett fiára gondolt, és akire olyan büszke volt akkor, amikor a fia az újságcikkeken a bíborossal mutatkozott. Mindszenty bíboros félrabságában, az amerikai nagykövetségen szentmisét ajánlott fel a lelki üdvéért. „Pallavicini kivégezve. Szegény felesége! Szegény Pallavicini!”³³ – írta a kivégzés másnapján napi jegyzeteibe, eredeti nevén szólítva a fiatal katonatisztet, aki a budai prímási rezidenciájába szállította őt, és gondoskodott biztonságáról az elkövetkezendő néhány napra.

*

A kormány akarta azt, hogy Mindszenty ne maradjon Felsőpetényben, és Tildy Zoltán javasolta, hogy jöjjön Budapestre, ami egybevágott Mindszenty elképzeléseivel, avval, amit már október 29-e óta gondolt. Ennek egyik alapfeltétele, hogy szabad ember legyen, csak október 30-a estéjére állt elő, de a másik feltétele: a rehabilitáció és a jogaiba, pozíciójába való visszahelyezés csak pár nap múlva történt meg. Nem tudjuk pontosan, hogy az események sorozatában Nagy Imre kormányának – néha *ad hoc* jellegű, de mégis kurrens és releváns – szerepe nélkül Mindszenty szabadsága bekövetkezett-e volna. A kormány tagjai – főként Kádár, Nagy és Tildy, de bizonyos jelek szerint Münnich is – számolt Mindszentyvel, kezelni akarta a (lehetséges és a neki tulajdonított) szerepét, ezért később valahogyan igyekeztek is befolyásolni őt, megnyerni céljaiknak, elnyerni a lojalitását. A főpap sem látta máshogyan ezt az ok-okozati kapcsolatot, azonban gyorsan meg is vonta ennek mérlegét – hitének megfelelően – a transzcendens és az immanens közötti párhuzammal.

Nem lényegtelen azonban tisztázni, hogy melyik Nagy Imre-kormány akarta, hogy Budapestre hozzák Mindszentyt! Nagy Imre immáron másodszor szervezte át a kormányát, október 27-e után először nyitva meg a tárcá-

³² Tyekvicska 2006, 182. o.

³³ Mindszenty 1979, 182. o.

kat nem kommunista politikusok előtt is, engedve a párt döntésének, főképpen taktikai okokból. Tildy Zoltánt és Kovács Bélát, a kisgazdapárti politikusokat hívta meg. Horváth János, az ÁEH elnöke lényegében majdnem ugyanazt a kormányt képviselve akart egyezkedni – még rabként! – Mindszentyvel, mint amely kormány államminisztere a rétsági ezredet utasította Mindszenty Budapestre szállítására. Lényegében a Minisztertanács ad(hat)ott erre utasítást, amely egy megváltozott helyzetben újragondolta a bíboros jelentőségét. A Nagy Imre-kormányba kerülése után a vallásügygel fokozatosan Tildy Zoltán foglalkozott mint református lelkész.³⁴ Tildyvel kapcsolatosan Mindszentynek a korábbi negatív tapasztalatokon nyugvó, alapvetően lesújtó véleményét („könnyen úszik minden árral”, „ilyen személyekre és jellemekre épített a szovjet”, „mennyi kárt okozott korábban a nemzetnek és az Egyháznak politikai magatartásával”) többször lehet olvasni az *Emlékirataimban*. Mindszenty bizalma láthatóan akkor rendült meg végleg Tildyben, amikor egy 1945-ös audiencián adott személyes ígérete, hogy a köztársaságot nem vezetik be Magyarországon, csupán üres szónak bizonyult.

A lényegi különbség az október 28-i fordulat után két nappal, október 30-án következett be, amikor Nagy Imre engedett annak, hogy a többpártrendszer egy kormánynyilatkozattal „megvalósuljon”. Egészen pontosan az 1945-ös pártviszonyokat (társadalmi bázis és demokratikus legitimáció nélkül) felelevenítve, ezt rádiószózatában így fogalmazta meg: „Magyarország dolgozó népe, munkások, parasztok, értelmiségiek! A hazánkban mind szélesebben kibontakozó forradalom, a demokratikus erők hatalmas megmozdulása válaszút elé állította hazánkat. A nemzeti kormány az MDP elnökségével egyetértésben a nemzet életében sorsdöntő elhatározásra jutott, amelyet a következőkben kívánok Magyarország dolgozó népével tudatni. Az ország életének további demokratizálása érdekében az egypártrendszer megszüntetésével a kormányzást az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezzük.”³⁵ Mindszenty József ebben a megváltozott helyzetben érkezett meg Budapestre. Ezt tetézte még a Varsói Szerződésből való kiválás ténye mint legfontosabb aktualitás, Tildy Zoltán pedig már október 30-án rádióbeszédében bejelentette az ország semlegességet és a szabad választások igényét, illetve ennek az előkészítését is. A primás az új helyzetben elsődleges feladatának a „tájékoztatót” tartja, mellyel kapcsolatosan *nyomatékosan a „szabadságharc” kifejezést használja a nyilvánosság számára*. Nem forradalom,

³⁴ 1932 és 1946 között, amíg nem lett köztársasági elnök, Szeghalmon látta el a lelkészi hivatalát.

³⁵ *Krónika 1956*. Izsák Lajos (szerk.: Stemler Gyula). Kossuth Kiadó – Tekintet Alapítvány, Bp., 2006. 147. o.

nem (nép- vagy nemzeti) felkelés, hanem *szabadságharc*, ahogyan november 3-i híres beszédében le is szögezi majd: „Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. (...) tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. (...) A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén. (...) A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép semmilyen mellékcélra, illetéktelen előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni.”³⁶

³⁶ Mindszenty: *Emlékirataim*, 439. o.

IV. Nem forradalom, hanem szabadságharc – egy tudatos definíció és háttere

„Egymás nyomán jó a közösség,
melyet a hercegprímás védett
ezer fáklyával a sötétben.
A bíboros, Mózesként, ketté-
választhatja-e a vizet?”³⁷

Amikor a hercegprímás Budapestre, az Úri utcába, a prímási palotába érkezik, akkor az első, rögtönzött nyilatkozatát a *Magyar Honvédnak* adja,³⁸ amelynek tudósítói meglepően jól értesültek (sejthetően Garami Lajos rétsági ezredes kapcsolata miatt), és a kapuban várták a fővárosba érkező főpapot (először ők jelentetnek meg nagyobb anyagot is a hazaérkezéséről). A hercegprímást már külföldi vendégek, köztük a francia és olasz nagykövet, valamint sok klerikus és az üdvözlő, éljenző tömeg, egyesek szerint néhány száz, mások szerint több mint ezer fő fogadta. Mindszenty első hivatalos nyilatkozata, amelyet a sajtónak adott, így szólt: „Csodálatomat fejezem ki a magyar ifjúság fegyveres harcának, a katonáknak, a munkásoknak, az egyetemistáknak, a parasztoknak, a vidékieknek és a fővárosiaknak egyaránt. Nyolc esztendő után magyar katonák tépték fel börtönöm lakatjait. A derék rétsági honvédek és tisztek voltak azok, akik szívük cselekedete szerint beállítottak hozzám és elhoztak magukkal. Meg is pihentem a kaszárnájukban. A magyar fegyverekre főpásztori áldásomat küldöm, azt kívánom, hogy azt a dicsőséget, amit a magyar fegyvereknek szereztek, sokasítsák, gyarapítsák majd, amikor arra szükség lesz.”³⁹ Az említett pihenő elég kurta volt, hiszen október 30-án késő este (8 óra körül) értek a rétsági honvédek Felsőpetényre, innen vitték el a hercegprímást Rétságra, ahonnan már 31-én kora hajnalban indultak is Budapestre. Mindszenty első nyilvános aktusa tehát a *fegyveres szabadságharc* (utólagos) *legitimizációja* volt, amelyben hálát is ad az őt – lényegében csak kísérő – honvédeknek is, és megáldja a felkelők fegyvereit, amit ténylegesen is megtett egyes szemtanúk szerint.

Amíg a *Magyar Honvédnak* adott nyilatkozata rövidebb, a *Magyar Nemzetnek* már hosszabb anyagot szán; talán ők kitartóbbak voltak, hiszen leírják, hogy sokat vártak a hercegprímásra. De az is lehetséges, hogy azért

³⁷ Harald Sverdrup: *Tükörképek a Dunán* (Speilbilder I Donau), részlet. *Gloria victis* 1956, 2008.

³⁸ *Magyar Honvéd*, 1956. október 31. „Főpapi áldásomat küldöm a magyar fegyverekre.”

³⁹ Uo.

szentelt több figyelmet nekik, mert segédkeztek a külföldi újságíróknak történő fordításban, illetve a *Magyar Nemzet* ekkor már az újjáalakuló Kisgazdapárt lapja (korábban a Hazafias Népfronté volt, majd újra az lesz 1990-ig), amelyet korábban – legerősebben 1945-ben – Mindszenty József is támogatott. A *Magyar Nemzet* tudósítói megörökítik, hogy a budapestiek térden állva fogadták a főpásztori áldást, amelyet Mindszenty a palotája erkélyéről osztott, utána pedig csendes misét celebrált a házi kápolnájában. A prímás német nyelven adott nyilatkozatot a külföldi médiumoknak (nem az utolsó alkalom volt ez 1956-ban, lásd még később...), amelyben a hála szavai mellett a harc nemzetközi támogatása volt az utolsó gondolata:⁴⁰ *„Kérem önöket, tárdják fel hazájuk népe előtt igazsággal és őszinteséggel, hogy milyen szent ez az ügy, amelyért most a magyar nép harcol.”* Emellett kiemelte, hogy *„korom és hosszú raboskodás ellenére is vállalom újra a magyar katolikus hívők nagy táborának lelki vezetését, irányítását”*. Az első napos friss interjú azonban lényegében nem mond el többet, mint a híresebb november elsejei – még mindig rövid – szerkesztett nyilatkozata, hiszen a főpap búcsúzóul is azt mondta: *„A tájékoztatásból szűröm majd le, hogy a jövőben mi lesz a legmegfelelőbb módja, hogy egyházam és a magyar nemzet ügyét és egyszersmind ezzel az egész magyar nép további lelki és fizikai emelkedését szolgáljam.”*

A hercegprímás első szerkesztett nyilvános üzenete november elsején hangzott el, 20 óra 24 perckor a Szabad Kossuth Rádióban (ezt már október 31-én előre jelezték a műsorban). Talán létezhet egy másik, nagyobb-részt ismeretlen (rádió) interjú is, amelyet a prímás ezen a napon adott Molnár Aurélnak, a rádió akkori elnökének. Erről megemlékezik Bözsöny Ferenc egy rádiós interjújában is (MR, 2002. február 15-én hangzott el). A prímás szavait Molnár lejegyzetelte, majd amikor másnap visszajött vele, hogy azt elmondja a rádióban, akkor Mindszenty jelezte, hogy hasznosabb lesz ezt majd bővebben elmondania a rádióban, egy szózatban, amelynek előkészítésére fel is kérte Turchányit. Ez lett a későbbi híres november 3-i beszéd. (A Magyar Rádió archívumában ezt a Molnár-jegyzetet nem sikerült megtalálnom, de létezése nem zárható ki, mindamellett adásba nagy valószínűséggel nem került.) Emellett erről filmfelvétel is készült, fotókkal. Mindszenty 40-50 riportterrel körülvéve mondta az alábbiakat, oldalán Turchányi Egonnal, az új titkárával november elsején: *„Hosszú fogás után szólok a magyar haza valamennyi gyermekéhez. Senkivel szemben sincs gyűlölet szívemben. Csodálatra méltó hősiesség szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharc. Minden dicsőséget megérdemelnek fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért, honvédségünk, munkásságunk, földműves*

⁴⁰ *Magyar Nemzet*, 1956. október 31.

népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre. Az ország helyzete rendkívül súlyos. Napok óta hiányzik az élet folytatásának minden közös feltétele. A legsürgősebben meg kell találnunk a kibontakozást. Most tájékozódok, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szótartot intézek a nemzethez.”⁴¹

A definíció – szabadságharc – ekkor egyáltalán nem hangozhatott idegenül a többség fülében, hiszen lényegében 23-a után folyamatos fegyveres harc zajlott az ország területén: először a bukott rendszer mellett kitartók ellen, majd a szovjet megszállókkal szemben. A főpap esetében azonban, úgy tűnik, a kifejezés használata nagyon tudatos, hiszen amikor csak tehetett, kerülte a „forradalom” szót és a „forradalmi” jelzőt. Ebben követte konzervatív meggyőződését, amelynek minden forradalmi helyzetben hangot adott. Mindszenty korábbi politikai nézeteit tekintve ez az állásfoglalás korántsem megdöbbentő, sokkal inkább teljesen természetes és következetes lépés, és nem magyarázható azzal sem, hogy ne lett volna tisztában a kialakult helyzettel. Ellenkezőleg: már az első napokban informálódott, tárgyalt (már a Nógrádból hazavezető úton is ezt tette).

Ezzel a nyilatkozattal összhangban van az a német nyelvű nyilatkozata is, amelyet a magyar nyelvű után mondott el, miután lefordították a fenti szöveget. Sajtókérésre azonban a primás németül is beszél a német és az osztrák hallgatókhoz; ennek szövege így hangzik: *„Nach acht jahren ingefangen schaft frei meine dieste huldigung seiner heiligkeit den papst den Pius zwölften. Mit jener kirchen treie und vaterlands liebe mit welcher ich vor acht jahren [beazonosíthatatlan szó] wurde stehe ich jetzt hier vor mikrofon. Meine grüssen, meine danksagung gegen über der Deutscher und Österreicher Katholiken und Christen. Die mit allen Nationen der Welt so in einen grossen mas zur hilfe unser Nation ein und stehen. Besonders der Wiener Katolicismus ist jetzt für uns ein gütiger Warmherziger Samaritan.”⁴²* Az élőbeszéd után lejegyzetelt, rögtönözve elmondott szöveg magyar nyersfordítása: *„Nyolc év fogság után szabad hódolatomat küldeni XII. Piusz pápa Őszentségének. Azzal az egyházhűséggel és hazaszeretettel, mellyel 8 évvel ezelőtt is ... állok most itt a mikrofon előtt. Üdvözlétem és köszönetnyilvánításom a német és az osztrák katolikusok és keresztények felé. Akik a világ minden nemzetével, így nagymértékben a mi nemzetünk segítségére is keltek. [sic!] Különösen a bécsi katolicizmus jóságos és melegszívű samaritánus(ként viselkedik) most (velünk).”*

⁴¹ *Majd' halálra ítélve*. Szerkesztette: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor. Bp., 2008, 757. o. A bejelentésről filmfelvétel is készült. (Továbbiakban: *Majd' halálra ítélve*)

⁴² A német nyelvű szövegre Sávoly Tamás levéltáros hívta fel a figyelmemet. Miután összevettem a magyarral, ő is jegyzetelte le, Roboz Erika volt segítségemre a német fordítással. Megtalálható az MR Archívumában (D 1109/38/3).

A hercegprímás *forradalomellenessége* tapasztalati alapokon legalább annyira állt, mint elméletieken. Mindszenty (akkor még: Pehm) József nem fogadta el az 1918-ban kibontakozó, Károlyi Mihály nevéhez fűződő polgári demokratikus forradalmi folyamatokat sem, ami a népköztársaság első kikiáltását hozta el az országnak. Nemcsak nem fogadta el, hanem ezzel lényegében szembe is helyezkedett, az új demokratikus rezsim pedig politikai ellenfelet látott benne, ezért internáltatta Szombathelyre 1919-ben, saját emlékei szerint februártól (valójában március 9-én).

Mindszenty nem értett egyet azzal, hogy a főkegyúri jog átszállhatott volna a Károlyi-féle népköztársaságra, és ezzel az zárolhatta volna gróf Mikes János püspök, Mindszenty barátja és a pártfogója, maga is harcos legitimista birtokait. A Tanácsköztársaság Mindszentyt már szinte „megörökölte” mint gyanús elemet a Károlyi-rezsimtől, ezért eleve károsnak és veszélyesnek ítélte meg a Zala megyei plébános tevékenységét. 1919. március 21-től május 15-ig törvényszéki fogdában tartották a fiatal papot. Erdős Márkus, a zalaegerszegi városi direktórium elnöke Pehmnek az egyházi tevékenységet is megtiltotta, nemcsak a közéletit, ebben folytatta a korábbi népköztársaság rendelkezéseit, hiszen az is a helybeli (ti. zalaegerszegi), népszerű hitoktató egyházi és közéleti tevékenységét akarta megakadályozni az internálással.⁴³ (Politikai ellenfele, de katolikusként tisztelője, Maróthy-Meizler szerint ekkor megjárta a Gyűjtőfogházat is, ahol Korvin Ottó és Szamuely Tibor vörös terrorlegényei keményen megverték a fiatal reakciós papot, eltörték a lapockáját és a kulcscontját is – erre azonban máshol nem találunk adatokat, és inkább kitaláció.) A lapockáját és kulcscontját azonban élete végéig fájlalta a későbbi főpap, aki enyhe gerincferdülésben is szenvedett. Sok fotóján láthatjuk, ahogyan kicsit ferdén tartja a bal oldalát.⁴⁴

⁴³ Szombathelyen Obák Béla kormánybiztos tartoztatta le februárban, kiengedik, de aztán márciusban újra letartóztatják. Legitimista társát, barátját és egyházi feljebbvalóját, gróf Mikes János püspököt ekkoriban szintén fogva tartják Celldömölkön. Maróthy-Meizler tudni véli, hogy Mindszenty megtámadta azt a vonatot, amelyben Mikes püspököt vitték volna el, de végül elfogták, így a szabadítás nem sikerült, de ez megint csak kitalációnak mondható. Lásd ennek cáfolatát is: Bakó Balázs: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben. *Vasi Szemle*, 61 (2007) 1. 71–80. és még Hóbor, 3. o. (A Mikes püspök sorsára vonatkozó adatokat Mindszenty emlékiratai *máshogyan* tartalmazzák. Eszerint ugyanis Mikest nem vitték fel a fővárosba, hanem „*még idejében sikerült átvinni egy erdei lakba, ahol szerencsésen átvészelte a nehéz időköt*”. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989. 23.)

⁴⁴ Maróthy-Meizler Károly közli emellett Mindszenty első prédikációját is, amelyet Zalaegerszegen mondott el, és amelyben visszaemlékezik a Gyűjtőfogházban töltött személyes élményeire: „*Börtönből jöttem, láttam a Parlament mennyezetig vérrel befecskelt pincéit,*

Két és fél évtized után egy másik forradalmi rendszer is meghurcolta az akkor már püspök klerikust. Mindszentyt 1944-ben a nyilas puccs után tartóztatták le mint politikai ellenfelet. Ekkori kiadatlan manifesztumtervezete a *Juramentum non*, amely a forradalmakkal szembeni ellenállásának ékes (ha nem is befejezett) bizonyítéka. Benne olyan alapelveket találhatunk, amelyek a későbbiek során is hasznosak, tekintettel arra, hogy sok helyen eszmetörténeti-közjogi érvekkel él benne, amiért Mindszenty elvetett mindenfajta forradalmat.

Mindszenty József veszprémi püspök ezen írása – akár a Serédi Jusztinián hercegprímás vezette püspöki kar módosított eskütervezetével szemben is – minden jel szerint a „kategorikus imperatívusz nem” manifesztuma lett volna. A püspök álláspontja szerint az eskü⁴⁵ letétele, tehát a nyilas rezsim *de facto* elfogadása nem lehetséges, ha valaki a magyar állami alkotmányosság és a keresztény (katolikus) hitelvek határain belül akar maradni. Érvei között a „totális népfelség” és a „faji vallás”, a „törvénytelen”, tehát „for-

a vízvezeték csöveire akasztottakat, hallottam a teherautók motorjainak berregtetését a halálpincék előtt, hogy a megkínzottak segélykérését ne hallják künn. Megnéztem testvéreimet a cellában, akiket a kínzók szakkifejezése szerint »félangolosra« és »egész angolusra« vertek. Hallottam új szótárukat: »gajdeszbe küldeni«, »hidegre tenni«, »haza küldeni«, »fa alá állítani« stb. Láttam Icígovics orosz hóhér kozákkését, amellyel egyetlen kanyarítással vette ki a »burzsuj« szemét. Mert megcsönkítetták a kivégzettjeiket, hogy ezek orrával, fülével rémítsék foglyaikat. Az októberi forradalmárok börtöneiben ez még nem volt, csak amikor Kun Bélával megérkeztek az ázsiaiak, akik a pesti öröm- és hirtaslegényeket megtanították szöveget verni a köröm alá, a beszózott élve nyúzására, a kihúzott nyelvnek az orra szögelésére. Benézett börtönömbe Szamuely, aki kézlegyintéssel intézett el húsz-harminc magyart. Láttam Korvin-Klein Ottót, a púpos gnómot, aki éjjel a Lánchídon lövette agyon és a Dunába szórta áldozatait.” Az ismeretlen Mindszenty. Buenos Aires, 1958, jelenleg: <http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/maroth01.txt> (a továbbiakban: Maróthy-Meizler). Itt kell megjegyezni, Maróthy-Meizler leírásával ellentétben a hercegprímás visszaemlékezése, amely azt mondja, hogy a szülei falujában élte túl a Tanácsköztársaság napjait. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy Maróthy-Meizler valóban nem olvashatta Mindszenty prédikációinak hiteles szövegét, amelyek között azonban hangulatában van hasonló. Mindszenty a sebesüléseit feltehetően egy másik forradalmi rendszerben, a Károlyi-éra alatt szerezte, egy tömegtüntetés résztvevői ütlegelték.

⁴⁵ A Mindszenty-iratnak ugyanis közvetlen kiváltó oka az az eskü, amelyet a nyilas rezsim minden közalkalmazotti állásban lévő személytől megkövetelt, így a papoktól, szerzetesektől és apácáktól is, akik az oktatásban és az egészségügyben voltak. Az eskü első mondata: „Esküszöm a mindenható Istenre, hogy a magyar nemzethez és Magyarország Nemzetvezetőjéhez, Szálasi Ferenchez hű leszek...” miatt már Serédi hercegprímás is jelezte (szóban és írásban is), hogy az esküt nem rakhatják le az egyházi személyek az egyházi kánon 193. és 141. pontja alapján. Ennek ellenére Angelo Rotta, helytelenül és illetéktelenül, szóban engedélyt adott Beresztóczy kanonoknak, pesti vikáriusnak (a későbbi elítéltnak a Mindszenty-perben, illetve hírhedt békepapnak, a kommunista Országgyűlés alelnökének) az eskü letételére. Másnap ezt már hivatalosan, levélben visszavonta Beresztóczy, és hivatkozott arra, jogosan, hogy erre neki nincsen jogosultsága, csak az ordináriusnak, azaz Serédinek. Serédi később (november elején) levélben kérte a szöveg

radalmi” megoldások, a „felforgatás” és az „alkotmányellenesség” elutasítása szerepel (ezekkel kapcsolatban Serédi hercegprímás is szót emelt Szálasinál és az Országtanácsban is, szóban és írásban, távolmaradásával pedig nem legitimizálta a nemzetvezető kinevezését, november 2-a után lényegében visszavonult). Emellett pedig rámutat, hogy a *Hungarista Munkaállam* leginkább az egyház törvényeinek és a jogainak ellenében akar „vallásos” lenni. Az írásból kitűnik, hogy a püspök igen jól ismerte a nyilas programot, azt meglehetősen figyelemmel kísérte már korábban is. Ez nem annyira meglepő, hiszen Mindszenty már az 1930-as évektől aktivitást fejtett ki a nyilasok ellen, teljes jogfolytonosságot (tehát újra Habsburg-Lotaringiai Ottó magyar királyi herceg személyében törvényes, koronázott királyt) követelő lelkes legitimistaként. Kombattáns nyilasellenes magatartására jellemző lehet, hogy a magyar nemzetiszocialisták közül gróf Festetics Sándorral és gróf Pálffy Fidéllel is éles, jogi következményekkel is járó konfrontációba kerül.⁴⁶ Szálas Ferenc és a nyilasok Mindszentyben politi-

megváltoztatását erre: „Magyarországhoz, annak alkotmányához és kormányzójához (vagy ha az Országgyűlés ideiglenes államvezetőt választ: ideiglenes államvezetőjéhez) hű leszek.” Amíg ez a formula nem került hatályba (november vége), addig leállította az eskü letételét. Amint kihagyták a pártpolitikai citátumokat, tehát az alkotmányosságot helyezték előtérbe, Serédi elfogadhatónak minősítette a szöveget, ez azonban a gyakorlatban már nem nagyon számított, hiszen addig már szinte minden érintettel elmondatták az esküt. Az eskünek való megfelelés fontos volt, ha valaki meg akarta tartani az állását, a támogatottságát, és nem akart bíróságra vagy börtönbe kerülni. Serédi tartott attól, hogy a korábban meghirdetett „országépítő program” alapján a nyilasok az államosítást és a földbirtokok szétosztását, az egyházi iskolák elvételét fogják végrehajtani, ezért a kompromisszumot kereste ebben a kérdésben (az alkotmányos és közjogiakban azonban nem), változtatásokkal ezért engedte az esküt. Ezzel kapcsolatosan lásd: Mészáros István: *Mindszenty-mózaik*. Ecclesia, Budapest, 2002, 52-58. o.

⁴⁶ Egy országosan több ezer példányban terjesztett, *Zöld kommunizmus* című kötet (1940, Zalaegerszeg) egyik (vagy éppen egyetlen) szerzője és kiadója volt (a kötetet feltételezhetően majdnem teljesen megsemmisítették, hivatalosan a kommunista diktatúra első éveiben, legkésőbb a főpap pere után), amelynek célja, hogy a nyilas veszéllyel kapcsolatosan felvilágosítsa az ország lakosságát (ebben a munkásságában gróf Teleki Pál miniszterelnök volt a támogatója, ahogyan azt Mészáros István kutatásai is mutatják). A kötet nem tévesztendő össze a *Zöld bolsevizmus* című pamfletkötetével (pontos címe: *Zöld bolsevizmus: a nemzetietlen nyilas mozgalom hűséges és döbbenetes képe*), amelynek szerzője Budaváry László, a *Nemzeti Élet* című folyóirat szerkesztője volt, és 1941-ben jelent meg. Ezért van, aki a kötet létezését nem tartja valószínűnek (Balogh Margit), és van, aki kutatja és tényként kezeli (Péterfy-Nagy László). Maróthy-Meizler ha nem is pontos mindenben, de egy ilyen – számára melleleg ellenséges és káros – művet minden ok nélkül talán mégsem említene a szubjektív visszaemlékezésében, ha nem volna legalább tapasztalati tény a birtokában. Mindszenty a nemzetiszocializmus és a fajelmélet ellen állást foglalt *Az édesanya* című művének második, bővített verziójában is.

kai ellenfelet⁴⁷ láttak, ahogyan a korábbi forradalmi rendszerek is, végérvényesen a híres „*dunántúli püspökök levele*” után (1944. október), amelyben a harcok abbahagyását, az emberi és kulturális értékek megkímélését kérte Mindszenty mellett Shvoy székesfehérvári püspök, Boldog Apor Vilmos győri püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi apát is (a pécsi püspökhöz a szovjet megszállás miatt nem tudta eljuttatni az iratot, a szombathe-lyi pedig nem akarta aláírni a közvetlen nyilas nyomás miatt, erősen félt).

A fogalmazvány az első, le nem tisztázott verziója egy olyan tanulmánynak vagy röpiratnak (?), amelyet a püspök a törvénytelen és alkotmányellenes (forradalmi) nyilas rezsim ellen fogalmazott meg. Mindszentyt a nyilasok 1944. november 27-én letartóztatták, valószínűleg ezért nem tudta befejezni tehát az írását (ti. a *Juramentum non*-t) sem, amelynek a keletkezését 1944. novemberre tehetjük.⁴⁸

Amennyiben 1956-ban azt tapasztaljuk, hogy az akkori hercegprímás ódzkodott mindenfajta „forradalomnak” az említésétől, annak okait, eszmei-tapasztalati alapjait már megcsontosodottan láthatjuk 1944 novemberében is. E véleményét a nyilas puccs és a börtön, a szovjet megszállás (amelynek során részeg szovjet katonák a Vas megyei Csipkerek közelében utánalóttak az autójának, és így majdnem legéppuskázták kíséretével együtt), a felgyorsult szovjetizálási folyamat, valamint a koncepciók pere és a börtönévek is még jobban megerősítették.

„*Fiaim! Ott fogom folytatni, ahol nyolc évvel ezelőtt abba kellett hagynom.*” – mondta⁴⁹ Mindszenty József az őt éljenző lelkes tömegnek, amikor 1956-ban október 30-án Rétságára érkezett. De pontosan milyen keretek között akarta folytatni a munkát? Mit gondolt arról, ami történt eddig és ekkor körülötte? Három alapvető fogalom merül fel folyamatosan ezzel kapcsolatosan: (*nemzeti*) *forradalom*, (*nemzeti*) *szabadságharc* és *ellenforradalom*. A közbeszédben jelenleg a „forradalom” sokkal pozitívabb jelentéssel bír, mint az annak az ellentétét akaró és azzal szembemenő „ellenforradalom”, és ettől a közvélekedéstől a komolyabb diskurzusok sem mentesek – sajnos

⁴⁷ Mindszenty bizonyos szempontból a kormányzóság alatt sem volt teljesen politikailag megbízható, hiszen legitimistaként a kormányzó kultusza ellen tiltakozott, a neve napját nem volt hajlandó megünnepelni, főispáni nyomásra sem. A harmincas évek közepétől azonban engedékenyebb lett a rendszerrel szemben. Bővebben erről lásd: Hóbor József: *Pehm (Mindszenty) József a zalai legitimizmus apostola*. In: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció tanulmánykötet*. II. Országos Politológus Vándorgyűlés. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központja – Friedrich Ebert Alapítvány, 1996-1997, Pécs (Hóbor 1997), 160-179. o.

⁴⁸ A szöveget Mészáros István tette közzé (in: *Mindszenty-mozaik*. Ecclesia, Budapest, 2002, 52-58. o.), amelynek alapja a Prímási Levéltár Mindszenty levéltárának 17. számú dobozában fellelhető irat.

⁴⁹ *Magyar Nemzet*, 1956. október 31. „Kiszabadították Mindszentyt.”

Magyarországon sem. A „forradalmi” valamifajta pozitív, boldogulást sejtető progressziót, épületesen modern dolgot sejtet, míg az ellenforradalom ennek a lerombolását takarja azok számára, akik csak ízlelgetik a szavakat, és minden különösebb tudatosság nélkül használják őket. De ez a fajta „ódkodás” nemcsak a közbeszédben van így, hanem a hazai történetírásban is, és ennek szinte hagyománya, sőt értelmiségi protokollja is van.

Az okok valószínűleg abban keresendők, hogy két eseményt illettek a magyar történelemben „ellenforradalom” kifejezéssel: az egyik az 1918 végén elkezdődő forradalmi folyamatokkal *szembemenő* politikai-katonai aktivitások, amelyek lényegében 1921-ig eltartottak; a másik pedig az 1956. október 23-ával kezdődő eseményeket, melyek közül a fegyveresek november 11-én⁵⁰ zárultak le. Míg az 1918–21 közötti összetett eseménysorozatnak volt egy erős öndefiníciós része, hiszen a résztvevők önmagukat is „ellenforradalmároknak” és az eseményeket – változó tartalommal és kronologikus behatároltsággal ugyan, de – „ellenforradalomnak” hívták, addig az 1956-os eseményeket a résztvevők a legtöbb esetben (nemzeti) forradalomnak és (nemzeti) szabadságharcnak nevezték. 1956-ot „*ellenforradalomnak*” a Szovjetunió segítségével berendezkedő új kommunista diktatúra képviselői nevezték, már 1956 végén is, de teljesen egyöntetűen 1957-től – és ez az elnevezés 1989-ig volt a hivatalos hazai álláspont! Még Pozsgay Imrének is a döntő jelentőségű rádiós nyilatkozatában, 1989 januárjában, amelyben 1956-ot népfelkelésnek nevezte, azokkal a kifejezésekkel kellett („*ellenforradalom*”, „*Nagy Imre revizionizmusa*”, „*nemzetközi imperializmus és a belső ellenség viszonya*” stb.) összefüggésbe hozni a „*népfelkelést*”, amelyekkel korábban a diktatúra magyarázta 1956-ot, lényegében már 1957-től. A baloldali és progresszív retorika szerint a forradalom pozitív legitimizációs tartalommal bír a kiépült rendszer felé, és amíg a kommunista pártok (MKP, MDP, MSZMP) 1945 után előszeretettel tartották magukat forradalmak (1848, 1918, 1919) vélt vagy valós örököseinek, így természetesnek tűnt, hogy egy „ellenforradalommal” (ebben a beállításban: 1956) csakis *szemben* foglalhatnak pozíciót. Ebben a kontextusban érthető, hogy az 1956 utáni kommunista pártot, az MSZMP-t kiszolgáló marxista történetírás és a megtorlás, valamint a puha diktatúra retorikája miért kereste a párhuzamot, sőt a folytonosságot 1956, 1919–21 és (öncélúan ide-

⁵⁰ 1956. november 11-én számolta fel a szovjet hadsereg az utolsó fegyveres ellenálló magyar gócpontot, Csepelen. Tudjuk, hogy politikai próbálkozások ezután is voltak (FKGP kibontakozási terve, munkástanácsok aktivitása stb.), de lényegében – elfogadva ezzel más történészek meghatározását is – ez a dátum jelzi a legjobban az október 23-ával kezdődő események végét. (Bővebben lásd: *Krónika 1956*. Főszerkesztő: Izsák Lajos. Kossuth Kiadó – Tekintet Alapítvány, Bp., 2006. 174. o.)

csatolva) 1944–45 eseményei között. Itt leginkább az állandó jelzős szerkezetekre gondolunk: „horthysta-fasiszta tisztek”, „volt csendőrök”, „arisztokraták”, „Horthy zsandárjai”, „nyilasok és más vadállatok”, „reakciós elemek”, „ellenforradalmi elemek”, „klerikális reakció papjai”, sőt „mind-szentysta”, amelyek nyomatékossították, hogy itt valami folyamatosság van az események között, és az ellenség mindig „onnan” kerül ki.

Az ellenforradalmakkal szembehelyezkedve valamennyire érthetőbb volt a „forradalmi legitimizáció” a társadalom számára, amelyben már a szovjet intervenciót is pozitív színben lehetett feltüntetni, de legalábbis megmagyarázni sokak számára. Emellett nagyszerűen illeszkedett az 1945 után kialakított „felszabadító Vörös Hadsereg” mítoszhoz is, hiszen a kommunista Szovjetunió „baráti hadserege” most is csak ugyanazt tette, mint 1944–45-ben; megszabadította az országot a fasizmus veszélyétől, amelynek az előszobája az ellenforradalom (1956) volt, ahogyan korábban a „Horthy-fasizmus” és a konkrét „náci megszállás”, valamint a „nyilasterror” is azért alakulhatott ki, mert a fehérek 1919-től ellenforradalommal leverték a forradalmakat (1918, 1919). A Kádár János MSZMP-je vezette Magyar Népköztársaságnak tehát szüksége volt arra, hogy 1956 ellenforradalom legyen, és arra is, hogy az 1956 utáni új rendszer „forradalmi” maradjon, így mindannak az örököse lehessen, amivel baloldaliként azonosulni tudott, illetve kellett is neki. Itt fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a kommunista diktatúrát restauráló bábkormány „forradalminak” hívta magát (ti. *Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*), amely egy „ellenforradalmi veszély” leküzdése miatt jött létre, lényegében az 1956-os harmadik Nagy Imre-kormány ellenkormányaként (lásd „a szolnoki kormány” elnevezést).⁵¹

⁵¹ Idézet a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívásából: „A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijávitása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre-kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét. (...) Veszélyben van a munkások és parasztek hatalma, a szocializmus szent ügye. Veszélyben vannak az elmúlt 12 esztendő mindazon vívmányai, melyeket a magyar dolgozók és mindenekelőtt ti, magyar munkások, a magatok kezével, hősi és önfeláldozó munkával teremtettetek meg. Az ellenforradalmárok egyre arcátlanabbak. Kegyetlenül üldözik a demokrácia híveit, a nyilasok és más vadállatok gyilkolják a becsületes hazafiakat, legjobb elvtársainkat.” Fontosnak tartjuk azt is, hogy hivatalosan a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” elnevezés volt érvényben a hetvenes évekig, utána változtatták azt „a Magyar Népköztársaság kormánya” kifejezésre. A „szolnoki kormány” természetesen nem „magától” jött létre, hanem a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov kezdeményezésére, akinek a kormánytagok kiválasztásában is jelentős szerepe volt, tehát nem valódi „alulról szervezkedő”, demokratikusnak tekinthető vagy éppen „forradalmi” kezdeményezésről van szó, hanem egy nagyon tudatos politikai prekonceptióval rendelkező hatalmi lépésről, amelyben a „forradalmi” kormány valójában az intervenció szovjet csapatok bábkormányaként szerepelt.

A rendszerváltás után 1956 kanonizált⁵² elnevezése *forradalom és szabadságharc* (esetleg: *nemzeti szabadságharc*) lett, ami így nem kevés párhuzamot hordoz 1848–49 eseményeivel. Ebben az írásban a forradalmat, a szabadságharcot és az ellenforradalmat is igyekszünk nem aktuálpolitikai, hanem olyan eseménysorozatok lehetséges jelöléseiként használni, amelyek így immár politikai, történelmi, de ugyanakkor *társadalomfilozófiai, eszmetörténeti* tartalmakat is hordoznak magukban. Kérdéskörünkben pedig egyetlen személy, Mindszenty József 1956-os egyházi és politikai szereplése áll. Ő az eseményeknek viszonylag a végén tudott csak igazán aktív lenni, mégis mind a mai napig eltérőek az álláspontok az ekkori politikai-közéleti és egyházi állásfoglalásaival kapcsolatosan; ezek leginkább a korábbi (poszt)marxista frazeológia tagadásában merülnek ki.

Mindszenty elvetette a forradalmakat, azokat sem magyarságával, sem katolicizmusával nem tartotta összeegyeztethetőnek, ahogyan a *Juramentum non* alcíme is jelezte: „*A forradalmat és az Egyházat egyszerre szolgálni nem lehet.*” Mindszenty ebben az 1944-es írástörödékekben sorban elvetette a „*forradalmi vívmányokat*”: a népfelség elvét, az egyházi oktatási intézmények államosítását, az egyházi nagybirtok felszámolását, a hagyományos keresztény erkölcsi alapelvek szétdúlását, az erőszak kiterjedését a politikában, a természeti jog alapján nyugvó emberi jogok, a szólásszabadság és a személyes szabadság felszámolását, állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását, az alkotmányellenes puccsot.⁵³ Mindezek a jelzők, amelyek mellett Mindszenty szerint pluszt csak a faji gondolat képviselt a hungarizmusban, bármely másik forradalmi rendszerre ráhúzhatók lennének. Mindszenty szembenállása a forradalmakkal nemcsak *konzervativizmusából és keresztényszocialista, legitimista politikai attitűdjéből* következik, hanem sokkal inkább a transzcendensből levezetett államfelfogásából. Ezt csak aktualizálja, megvalósítja egy *ultramontan* konzervatív állásfoglalással, amelyben általában a legitimizmus/monarchizmus az akciókeret, amely mellett szintén az igazsághoz való ragaszkodása miatt tart ki, lényegében

⁵² 2011-ben a Fővárosi Főügyészség vádat emelt Biszku Béla volt kommunista belügyminiszter (1961–63) miniszterelnök-helyettes, majd 1978-ig az MSZMP KB titkára ellen „*nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása*” bűntett miatt. Biszku 2010-ben a Duna TV *Közbeszéd* című műsorában 1956-ot *ellenforradalomnak* és nemzeti tragédiának nevezte, és tagadta, hogy ő irányította volna a megtorlásokat. 1956-tal kapcsolatosan ezeket mondta: „*Ellenforradalomnak, olyan nemzeti tragédiának tartom, amelyben a rendszer leghűségesebb vezetőit, például Mező Imrét, a budapesti pártbizottság titkárát meggyilkolták, ahogyan sok kiskatonát, karhatalmistát is.*”

⁵³ Ti. az 1944. október 15–16-i nyilas puccs. Konkrétan a törvénytelenességgel kapcsolatosan a manifesztumtervezetben: „*A budapesti királyi büntetőtörvényszék megállapította 1939. május 13-án, hogy a magyar nemzeti szocialista párt, hungarista mozgalom államfelforgató; alapvető célkitűzése volt az ezeréves magyar alkotmány sarkalatos rendelkezéseinek megdöntésével diktatórikus uralom létesítése.*”

élete végéig. Mindszenty esetében az *ultramontanista álláspont* leginkább a Szentatyához és a Szentszékhez való hűséget jelentette doktrinálisan és valóságosan is, ami katolikus főpapként egészen természetes volt. Ezt az elvet biztosan nem adta fel 1956-ban sem, ez visszaköszön – mások által is észrevetten – a híres november 3-i beszédben. Ezen álláspont alapján a katolikus anyaszentegyház társadalmi kérdésekben való megnyilatkozását mindenképpen helyeselte és elismerte, leginkább a pápai megnyilvánulások alapján, amelyekre az ultramontánok támaszkodni akartak és valamennyire tudtak is – a *Pastor Aeternus* (1870, IX. Szent Piusz), a *Rerum novarum* (1891, XIII. Leó pápa), a *Quadragessimo anno* (1931, XI. Piusz), illetve valamennyire ez utóbbit követve, de nagyjából csak a szociális vonalat erősítve a *Mater et Magistra* (1961, XXIII. János) körlevél is ide sorolható. Mindszenty a legkevésbé sem volt azonban „maradi”, ahogyan a progresszívek, a forradalmárok az ultramontánokat elképzelték, hiszen nagyon sok modern elemet használt és képviselt politikusként (pl. a tömegkommunikáció tudatos használata 1944-47 után, de 1956 napjaiban is ezt bizonyítja az aktivitása), illetve klerikusként is (a kurációk megalapítása, a népi rétegek megfelelő modernizációja még zalaegerszegi apátplébánosként). A Szentszékhez való hűsége azt a szemléletét mutatja leginkább, amely szerint a metafizikai parancsokat az evilági életre is minden körülmények között kötelezőnek tartotta. Ez a személet a monarchizmusában is az egyik legértékesebb elem és nívó egyszerre.

Mindszenty esetében a transzcendens és az állam viszonyának felfogásában minden, ami létező és amit a létezők hoznak létre, az Istentől való: „Az állam Istennek, mint a természet alkotójának, az Egyház, mint a kegyelmi élet szerzőjének műve; az a földi jólét, ez az örök üdvösség szolgálata érdekében. (...) A keresztény államtan első alapelve: az állam legjobb biztosítója az Isten neve. A II. alapelv: az állam jogának legbiztosabb irányvonala az erkölcsi rend. Az Egyház a lelkiismeret, jellemnevelés, tekintélyi elv, a szellemi értékek stb. hangoztatásával az állam céljainak elérését nagymérvben megkönnyíti és elősegíti. (...) A tapasztalat azt mutatja, hogy minden ellenkező igyekezet ellenére az emberi társadalomban a legfontosabb a világfölötti Isten létének elfogadása és egy magasabb túlvilági rendeltetés hite. A transzcendens hit megváltó tartalma nélkül a különböző civilizációk vagy lassan, vagy gyorsabban, de egymás után elsorvadtak, kiürültek és azután eltűntek. A történelem mutatja, hogy nincs hatalom, amely az emberiség életébe erősebben tudna beleszólni és a lelkeket mélyebben tudná érinteni, mint a vallási tartalom spirituális ereje. Befolyása, vagy ennek hiánya a polgárok lelkiismeretét alakítja, és döntő tényező akkor, amikor világnézeti pártok versengenek és harcolnak egymással a politika porondján.”⁵⁴

⁵⁴ Mindszenty: *Egyházam és hazám*. I. kötet. Szerkesztette: Dr. Beke Margit. Esztergom, 1991, 227-228. o. és Uő.: *Emlékirataim*, 156. o.

A forradalmakkal szemben való ellenállásának az alapja tehát *transzcendens gyökerű*, és alapvetően a katolikus hit tanításából fakadt, amelyben fontos elem, hogy a forradalmak *törvénytelen állapotot* idéznek elő. A kérdés csak az, hogy az 1945 után itthon kialakuló rendszert minek, milyennek tartotta Mindszenty József.

Minden jel szerint a legjobb kifejezés erre a „*törvénytelen*”, amit a hercegprímás maga is sokszor alkalmaz, ez jelenti leginkább az aktív pozícióját, még akkor is, hogyha *de facto* többször – meglehet, nem azzal a súllyal – érintkezik a rendszerrel, mint ahogyan szeretné. Amíg a szovjet megszállás kapcsán kialakult rendszerrel kapcsolatban érdemben, *aktív közjogi helyzetből* fel tudott lépni – *de jure* és *de facto* –, az 1946 februárja volt. Ezt Mindszenty meg is tette, a legnagyobb súllyal, amit megtehetett: lényegében *kétszer küldte meg a vétóját*,⁵⁵ közjogi (és *nem egyházi!*) helyzetéből fakadóan a köztársaság kikiáltása ellen. Ezeket a lépéseket nem árt a kellő súllyal kezelni, hiszen Mindszenty József hercegprímásként a királyi Magyarország egyetlen igazi, nagy súlyú képviselője volt Horthy Miklós kormányzó emigrációja és dálnoki Veress Lajos kinevezett kormányzóhelyettes (*kvázi homo regius?*) internálása után. Mindszentynek a történeti alkotmány alapján az adott helyzetben – és *nem* vindikáltan! – minden joga megvolt a legnagyobb közjogi súlyú vétóra ezek után, amit a Nemzetgyűlésnek figyelembe kellett volna vennie, ha a történeti alkotmány alapján állt volna (ekkor nem volt más, mint az 1949-es kartális alkotmány, illetve alaptörvény). Mindszenty a hercegprímás e szerepével tisztában volt, azt nem saját magának harcolta ki, hanem egyszerűen a történelmi helyzet volt olyan, hogy ez automatikusan rászállt, ezzel a nagy nyomatékmal. (Hozzáteesszük, hogy kevés ilyen helyzet volt a magyar történelemben, de talán ez is jelzi az 1944–45-ös események abszurd infernalitását.) Ezt már jól mutatja primási székfoglaló beszéde is, amiben jelezte: „*Közjogi örvényben élünk, a jogfolytonosság összes erős fonalai és erezeti látszólag elszakadtak.*” Dálnoki Miklós Bélának, az ideiglenes, a megszálló hadsereg által elfogadott miniszterelnöknek küldött távirata megint csak programszerűen következetes ebben a tekintetben: „*Meleg gratulációját hálásan köszönöm. Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll.*” Az érseki beiktatáson Esztergomban megjelent az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, Zsedényi Béla és a hadügyminiszter, Vörös János is. Mindszenty József ismerte ezt a jogát és kötelességét, ezt nagyon jól jelzi egy későbbi munkája, amelyet az amerikai nagykövetség – saját kifejezésével élve – „*félrabságában*” írt, és amely a magyar primásokkal, illetve a primások városával foglalkozik. Ebben az

⁵⁵ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*. 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft.

írásban – amely nagyszabású történeti művének csak egyik szerkesztett része – így fogalmaz: „Az esztergomi érsek első lett a közjogi méltóságok közt. A király távollétében ő vitte nemegyszer az országkormányzást. Királyi helytartó. Országos ügyekben a király kikérte a tanácsát. (...) A magyar birodalomban első ember a király, a második az érsek, illetőleg később a prímás (a nemzeti intézmények egyik fődisze és támasza). (...) az egyetlen állás hazánkban, amelyben egyházi és polgári rang egyesül. Közjogi állását elismerték akkor is, amikor csak a nem-többségnek volt egyházi feje; értékelték azt legújabbban is a magyarság kétharmadánál nagyobb többséget adó katolikusok és a nem-katolikus keresztények. Közjogi téren a nemzeti egység reprezentánsa. (...) Az esztergomi érsek a királyi tanácsban megelőzte az országbarókat, ami államjogi elsőbbségre utal. Ugyancsak az ő kiváltságai közé tartozott a királykoronázás, ami szertartásban egyházi, viszont hatásaiban államhatalmi jellegű volt.”⁵⁶

Mindszenty ezt a közjogi – egyes megfogalmazásaiban: „alkotmányos” – szerepet (saját megfogalmazásában: „királyi helytartó”) lényegében haláláig fenntartotta magának, amit a történeti alkotmány alapján fogalmazott meg. Ennek egyik alapelve kimondja – a Szent Korona-tan összességeire alapozva –, hogy törvényteleniségre nem alapozhatunk jogot. Mindszenty József nem fogadja el az 1945 után – amit következetesen megszállásnak, a Vörös Hadsereget pedig megszállónak nevez – kialakult közjogi-politikai helyzetet mint törvényes állapotot, mert az valami kívülről kikényszerített forradalmi helyzet következménye, amelynek ráadásul részese egy oktrojált, a nemzeti függetlenséget semmibe vevő megszállás is. A nemzet ekkor nem szuverén, és minden intézkedés ebben a nem szuverén, tehát törvénytelen állapotban jön létre, amit a nemzet a gyakorlatban sem legitimizál, hiszen az elnyomás folyamatos. Mindszenty József – ahogyan magát nevezi „mint Magyarország talán egyetlen független személye, akit hivatala is közbelé pésre kötelez” – ezt már 1946-ban egészen nyíltan levélben elmondta az angol és az amerikai nagykövetnek, mintegy levonva a konzekvenciát: „Magyarország látszólag demokratikus ország, ahol a parlament és a kormány – amint ezt állandóan hangsúlyozzák – az 1945-ös szabad választásokon alapulnak. Ezek

⁵⁶ Mindszenty József: *Esztergom, a prímások városa*. Mindszenty Alapítvány, é. n. 14–15. o. Itt jegyezzük meg, hogy a prímás a magyar államszervezetben valóban a második személy a magyar király után, legkésőbb a XVI. századig, de utána a világi elem – a nádor személyében – fokozatosan átveszi ezt a szerepet, amíg betöltetlen marad ez a hivatal a XIX. században. (Az utolsó magyar nádor Habsburg–Lotaringiai István magyar királyi herceg volt 1847 és 1848 között. Jó példa a viaskodásra nádor és prímás között Pázmány Péter és bethlenfalvi Thurzó Szaniszló összecsapása.) Mindszenty azonban egy olyan helyzetben érzi újra relevánsnak a „második ember”, lényegében „a király helyettese” funkciót, amikor már évtizedek óta nincsen nádor az országban (az utolsó magyar királyt, Boldog IV. Károlyt is a miniszterelnök gróf Tisza István és a hercegprímás Csernoch János egyszerre koronázza meg, nádor hiányában).

az állítólagos demokratikus választások egy nagy hiányt mutatnak fel: csak 6 kiválasztott párt vehetett részt rajtuk. A lakosság nagy részét, amely a demokratikus közvéleményt alkotta, kényszerítették – eltérő politikai nézete ellenére –, hogy az egyik engedélyezett pártra szavazzanak (...) A kommunista belügyminiszternek [ekkor: Rajk László, korábban előtte Nagy Imre – PHJ] van meg a joga, hogy nyilvános gyűléseket és szervezeteket engedélyezzen. (...) Magyarországon nincs demokrácia, van azonban marxista rendőrség, marxista sajtó, vannak börtönök és koncentrációs táborok. Szovjet állampolgárok: Rákosi (államminiszter), Rajk (belügyminiszter) [Rajk nem volt szovjet állampolgár – PHJ], Gerő (közlekedésügyi miniszter), Révai (a Kommunista párt ideológusa) a pártbíróságok útján uralkodnak a magyar népen, amelynek ehhez a kormányhoz [ti. Nagy Ferenc kormánya – PHJ] semmi köze sincs. A magyar nemzet a páriák életét éli és közel jár a kétségbeeséshez. (...) Amíg a megszálló hadsereg jelen van, a marxisták teljes erővel küzdenek azért, hogy megszerezzék minden hatalmat. Fegyverrel látják el embereiket; az elbocsátott közalkalmazottakat arra kényszerítik, hogy az ő pártjaikba⁵⁷ lépjenek be; igyekeznek a választásra jogosultak számát csökkenteni és folytatják a katolikus Egyház jogainak felszámolását.”⁵⁸ Ezek után hat kemény pontban felsorolja, hogy ennek a „pária” magyar életnek melyek a következményei, első helyen sorolva, hogy Magyarország csatlós állam lett; emellett felsorolja az ország tervszerű tönkretételét, a példátlan korrupciót állami szinten, a vallásszabadság és a közbiztonság hiányát és a demokrácia által létrehozott „Potemkin-világot”.

Kicsit később a politikai végrendeletével kapcsolatosan így summáz a kihallgatásán: „Ami Magyarországon választásokon és más úton a törvényesség látszatával történt, elejétől a végéig törvénytelen. Arra kértem és figyelmeztettem a magyar népet, maradjon hű történelmi múltjához, hazájához és a valláserkölcsi alaphoz.”⁵⁹ Emellett szinte természetes, hogy legkésőbb az első Dinnyés-kormánytól (1947. május) kezdve csak „bábkormányokról” beszél a magyar politikai életben.⁶⁰ Nyilván e szavak mellett Mindszenty József esetében figyelembe kell vennünk ismert aktuálpolitikai és közéleti szerepvállalásait is: felemelte a szavát a jogfosztott magyarok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) és a kitelepített németek (Magyarország) ügyében, az iskolák totális államosítása ellen, a vallásszabadság védelmében (elvetette, képmutatónak tartotta a „vallás magánügy” tételt), sürgette a magyar hadifoglyok ha-zaengedését, tiltakozott az 1947-es párizsi békediktátum rendelkezései

⁵⁷ Ti. Mindszenty álláspontja szerint az 1945-ben a nemzetgyűlésbe jutott pártok közül csak a FKGP nem volt marxista, a többi (MSZDP, MKP, NPP) mind annak vette.

⁵⁸ Mindszenty: *Emlékirataim*, 305–308. o.

⁵⁹ Mindszenty: *Emlékirataim*, 264. o.

⁶⁰ Mindszenty: *Emlékirataim*, 169. o.

ellen, karitász tevékenysége jelentős (éhínség felszámolása, a gyógyszeres ellátás javítása stb.), elvetette egy olyan egyezmény megkötését, amellyel az egyház totális államosítását érték volna el. Ezzel kapcsolatosan szembe ment a „haladó katolikusokkal” is: Barankovics Istvánnal, Kodály Zoltánnal, Szekfű Gyulával (akire a prímás a „kollaboráns” jelzőt használta, mint másokra is, akik együttműködtek a kommunistákkal ebben a korszakban). Konfrontálódott a jezsuita Kerkai Jenővel, és megjósolta a KALOT bukását, Balogh István (közismertebben: Balogh páter)⁶¹ esetében pedig a politikai és közélettől való eltiltását, majd ennek be nem tartása után a felfüggesztést (*suspensio*) kérte az illetékes ordináriustól, Hamvas Endre csanádi megyéspüspöktől, ami meg is történt 1948 augusztusában – nem utoljára.

Természetesen a szereplése mellett a bíboros vállalta a mártíriumot is, amire XII. Piusz pápa már a bíborossá kreálása során is felhívta a figyelmét. Lényegében Mindszenty és társai (köztük a szintén elvi legitimista Esterházy Pál herceg és Baranyay Jusztin ciszterci szerzetes, illetve többek között az *Actio Catholica* titkára, Nagy Miklós) voltak az utolsó nagyobb „külső” (nem kommunista, nem baloldali) koncepciók per alanyai. 1956. október vége így érkezik el a reménytelenségben Magyarország utolsó hercegprímása számára, amiben ő „az Úristen valószínűtlenül felemelő csodáját” látja – okkal.

Mennyit szerzett vissza korábbi jogaiból a rab, és módosította-e a törvénytelen helyzettel szembeni álláspontját? Hogyan viselkedett azzal a „forradalommal” szemben, amelynek a szabadságát köszönhette? És mennyire volt más a magyar egyház képviselőinek a magatartása ekkor vagy eddig, mint Mindszentyé?

⁶¹ Balogh páterrel kapcsolatban többen a kortársak közül úgy sejtették, hogy ügynök. Annak ellenére, hogy Balogh információkat közölt a katolikus főpapokról a kommunista vezetésnek, beszervezett ügynök volta eddig nem nyert bizonyítást (lásd még Miklós Péter doktori értekezésének hasonló következtetését az ötvenes évek elejéig terjedő korszakra: *Balogh István politikai pályája*. 2012, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola; jelenleg itt is: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1663/1/Miklos_Peter_doktori.pdf). Mindszenty nem tett eleget Balogh kétszeri kérésének sem, hogy mondjon köszönetet Vorosilovnak és a szovjet hadseregnek a „felszabadításáért”. A hercegprímás nem támogatta Balogh páter FKGP-s mandátumát sem (Hamvas Endre csanádi püspök igen), amit Balogh figyelmen kívül hagyott. Balogh – Hamvason keresztül, miniszterelnöki államtitkárként – befolyásolni akarta Mindszentyt abban is, hogy a hercegprímás és a klérus fogadja el – ahogyan Mindszenty fogalmazott – „a köztársaság behozatalát”. Mindszenty letartóztatása után Balogh – Horváth Richárddal együtt – 1950-ben követelte a korábbi (azaz Mindszentyhez köthető) „életveszélyes” egyházi politikával való szakítást, és aktív szereplője volt a békepapi mozgalom megszervezésének.

V. Négy nap szabadság és harc

„De megmaradt az ország
Csöndes igazságaival,
Nem vonta el tőlünk arcát;
Az bennünket kivall.”⁶²

Mindszenty hálás volt 1956-nak, élete végéig nagyra tartotta a magyar népnek ezt a cselekedetét. Meglehetősen lojálisan viselkedett majdnem mindekivel, aki ezekben a napokban a felkelők oldalára állt, és segítette a nemzet boldogulását, szabadságát – pártállásától függetlenül. Ugyanezt nem lehet elmondani minden szereplőről, és több mint fél évszázad távlatából is azt látjuk, hogy Mindszenty vélhető céljai 1956-tal mások voltak, mint azoké, akik ekkor az események élére álltak. Emellett azok láttak reménybeli jövőbeli politikai szereplőt (vezetőt?) Mindszentyben, akik a Nagy Imre-kormányok tagjain kívül képzelték el a politikai cselekvést, ezért Mindszenty egyfajta „második hullámbeli” politikai erőt képviselhetett.

Mindszentyt nem köti ehhez a rendszerhez szinte semmi sem, legkésőbb 1947 óta nem terheli a múltját egyetlen kompromisszum sem, így ehhez mérten hiteles és őszinte minden gesztusa a magyar nép számára. Többen kétségbe vonják a politikai éleslátását, azt feltételezve, hogy a főpap nem volt eléggé tájékozott sem politikai, sem egyházi ügyekben, ezért „saját elvei” alapján döntött. Ha azonban objektíven vizsgáljuk meg a dolgokat, akkor sem tudjuk ezt a feltevést helyeselni.

Mindszenty legkésőbb 1955 nyara óta, azaz másfél éve folyamatosan tájékozódott, méghozzá sokszor első kézből, és ismerte a hivatalos álláspontot is. Tájékoztatta Grósz érsek és Tóth János atya is Püspökszentlászlón – írásban, szóban is. Tóth atya az újságokból, a néprádióból hallott hírekről is beszámolt neki, végig mellette volt a szabadulásáig, amikor pedi Mindszentytől megvonták a híreket fogva tartói Felsőpetényben, akkor böjttiltaltal tiltakozott ez ellen. Felsőpetényben is ellátták újságokkal, Tóth atya pedig itt is hozta a híreket. A bíboros ekkor is volt annyira informált, hogy ellenkezzen az ÁEH elnökhelyettesével szemben. Rétságán is folyamatosan informálták Mindszentyt, akinek már ekkor is voltak információi, hogy ki számít békepapnak, és hogyan szándékozik kezelni a helyzetet.

⁶² Gertrud von le Fort: *Száműzöttek – Szívélyes együttérzéssel a magyar népnek* (Die Vertriebenen – Dem ungarischen Volk in herlicher Verbundenheit zugeeignet), részlet. *Gloria victis* 1956, 2008.

Ha hinni lehet Pálincás őrnagy vallomásának, a hosszabb budapesti úton is informálta a bíborost a helyzetről, a potens új-régi politikai személyekről, mint például Tildy Zoltán megjelenéséről a hatalomban. Ezek alapján nem látjuk indokoltnak azt a nézetet, hogy a bíboros egy „burokból kilépve” került volna a politikai színpadra október 31-én. Éppen ellenkezőleg! Határozottsággal és nyíltsággal viseltetett az események iránt, a primási palota folyamatosan nyüzsgött a külföldi, belföldi tudósítóktól, politikusoktól, papoktól és egyszerű hívektől. Kiszabadulásának élményét jól adja vissza az akkor fiatal papok (Varjú Imre, Marcheschi Károly, Kuklay Antal) által szerkesztett „*Kedves Barátom!*” kezdetű brosúra, amely az 1956. októberi–novemberi eseményeket rögzíti: „*Október 31. Mit írnak? A Primás szabad! Istenem, nem vagyunk már árvák! Győzünk! (...) Délután 3-ra papi szemináriumot hívtak össze a Központi Szemináriumba. (...) Szabó Imre püspök úr [budapesti érseki helytartó – PHJ] elnökölt. (...) A püspök úr tolmácsolta a Főpásztorunk [ti. Mindszenty – PHJ] kívánságát, hogy legyen a gyűlés hivatásunkhoz méltó, személyes sérelmekről most ne beszéljünk, hanem minden erőnket összpontosítsuk arra a kérdésre, hogy mit tehetünk a lelkipásztori munkánkkal az új körülmények között Egyházunkért és hazánkért. Nagyon jól tudja a Főpásztor, hogy illetéktelen beavatkozások miatt az elmúlt években sok sérelem történt, ezekre vonatkozólag vizsgálatot indít, és minden hibát az Egyház szellemében, az igazság szemmel tartásával, minden indokolatlan engedékenység nélkül orvosolni fog. Mindenki kitörő lelkesedéssel élte a Bíboros Urát.*”

A gyűlésen a kispapok az ÁEH azonnal eltörlését kérték, a kommunis-ták által támogatott, cenzúrázott, „hivatalos” nyomtatott katolikus médi-umok (A Kereszt, illetve Kereszt,⁶³ Katolikus Szó), magyarul a békepapos sa-jtó (ami „minden volt, csak nem katolikus”) és a békepapi mozgalom (ami pe-dig „egyháziatlan” volt) azonnali megszüntetését. A gyűlés követeléssora, amelyen békepapok (Vértes Andor, Horváth Miklós) is jelen voltak, akár Mindszenty ütemterve is lehetett volna a következő napokra, nem csoda, hogy ennek jegyzőkönyvét gyorsan meg is küldték neki, másnap pedig tisztelgő látogatást tettek nála a kispapok küldöttei (Szabó Imre püspök, Kátay Béla, Seres Ferenc, Cseri István, dr. Kárpáthy Béla, Galambos Já-nos), köztük a brosúra szerkesztői is.

Érdeemes megjegyezni, hogy a primás csak reggel érkezett a fővárosba, de egyszeri audienciával már egy kispapi gyűlést kezdeményezett, püspöki vezetéssel, amelynek igényeiről, döntéseiről már estére jegyzőkönyvet ve-

⁶³ A békepapi mozgalom talán legismertebb lapja, nevét változtatta fennállása alatt (lásd: OSZK 451/1109 fond, Mikes Imre hagyatéka). 1950 és 1956 között jelentek meg szá-mai. Hamvas Endre akkori esztergomi apostoli kormányzó adta rá a *placet*-et, azaz a hi-vatalos egyházi jóváhagyást.

hetett a kezébe. Ez az energikus, tudatos tárgyalási és intézési metódus Mindszentyt mind a négy nap alatt jellemezte. Minden jel arra mutat, hogy a fejében egy nagyjából kész cselekvési tervvel és hozzá tartozó kapcsolati hálóval érkezett a fővárosban, az időközben megszerzett információk birtokában, amelyeket minden jel szerint nagyon eredményesen alkalmazott. Ez megint csak cáfolja azt a viszonylag népszerű vélekedést, hogy „Mindszenty nem volt kellőképpen informálva”. A hercegprímás megfelelő mennyiségű és minőségű információval rendelkezett ahhoz, amit a négy nap során tenni akart, és ezt a későbbi események is igazolják.

Néhány katolikus azonban joggal érezhette magát valóban „árvának” Mindszenty kiszabadulása előtt az októberi forradalmi napokban. Az első katolikus egyházi megnyilatkozások ugyanis a Gerő Ernő névvel jelzett, moszkovita-kommunista rendszer mellett foglaltak állást. Október 24-én először Horváth Richárd, a *Katolikus Szó* főszerkesztője, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtíkára, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja (később az Elnöki Tanács tagja és a katolikus Ecclesia Szövetkezet elnöke) közvetlenül Nagy Imrének, a Minisztertanács frissen kinevezett elnökének statáriumának kihirdetése után szólt a magyar néphez a rádióban (a katolikus békepapok legtöbbje éppen Csehszlovákiában vendégeskedett, szinte az egész szabadságharc ideje alatt). Lágý szavakkal kérte: „Bízzatok Nagy Imre szavaiban, akinek személye és múltja is garancia, és bízzatok új vezetőiteknek [ti. Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedűs András – PHJ] féltő jóakaratában, és mindenütt tegyétek le a fegyvert, mely drága életeteket olt ki és vegyétek fel az alkotó munka eszközeit mindannyiunk jólétéért és életünkért.” A Horváth után egy órán belül megszólaló Grösz érsek rádiószózata is illeszkedett ehhez a mondanivalóhoz: „A katolikus egyház álláspontja nyílt és világos. Mi elítéljük az öldöklést és a pusztítást! Híveink tudják ezt. Ezért bizton remélem, hogy híveink ilyen üzenetekben nem vesznek részt, hanem példát adnak a rend és nyugalom megőrzésére és békés munkával igyekeznek biztosítani a magyar jövőt.”

Másnap, október 25-én a statárium betartását ingerülten sürgető rádiós szövegek sorába illeszkedett bele Hamvas Endre csanádi püspök, az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátorának a beszéde is: „Felhívom Főpapjaimat, hogy ezekben a mozgalmas napokban szeretettel és nyomatékkal óvják híveiket minden erőszakos lépéstől és rendzavarástól. Ne hagyjuk magunkat felizgatni, hanem hivatási munkájuk zavartalan végzésével szolgálják a hazát, bízva jogos kívánságaink békés megvalósításában.” Hamvas, aki az egész szabadságharc alatt az egyik leglojálisabb főpapként viselkedett, és ezt a tulajdonságát a kiépülő Kádár-rendszerben nagyra is értékelték, olyan pozitív körlevelet adott ki december elején, amelyet a szovjet pártlap, a *Pravda* is leközölt mint követendő példát. (Ilyen eset viszonylag kevés fordult elő a napilap történetében...) Hamvas püspök nem engedte, hatalmi szóval

visszatartotta a kispapjait a tüntetéstől a forradalmi napokban, és nem mozdított el egyetlen békepapot sem a helyéről. Hasonló eset fordult elő a Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémián, amelynek a rektora, Dr. Halász György október 27-ig minden kapcsolatot berekesztett a külvilággal, és csak „*kormányváltásról*” beszélt a zavargások kapcsán a kispapoknak (nem csoda, hogy a fenti gyűlésen nem jelent meg néhány nap múlva).

A hivatalos egyházi megnyilatkozásokat 1956. október 28-ig jellemezte az addig eltelt időszakban beléjük ivódott félelem és igazodási, megfelelési kényszer, amit az ÁEH mindenhatósága váltott ki. Több helyen a „*bajszos püspököket*”, azaz az ÁEH mindenható, papok és hívek tucatjainak valósággyakorlását megnyomorító egyházügyi előadóit papok bújtatták (mint például Egerben és Kalocsán), de papok állították meg a véres, ám nem előzmények nélküli népítéleteket felszólalásaikkal, cselekedeteikkel (Bánréve, Erdőtelke példái stb.)⁶⁴

A fentebbi püspöki felszólalásokban azonban nem a könyörületesség krisztusi elvének gyakorlását láthatjuk, sokkal inkább az ÁEH korábbi működési metódusába való beleilleszkedést, hiszen minden esetben az ÁEH kereste meg a főpapokat, ők rendelték be a rádióba és mondatták el velük vagy sugalmazták nekik a szövegeket, amelyek elhangzottak egy forrongó, a kommunizmust harccal levetni készülő országban. A magyar főpapok kivárára is játszhattak, hiszen nem volt egyértelmű, hogy kié lesz a hatalom, de ezt a célt talán a legjobban a hallgatás szolgálhatta volna, nem a rendszerhű rádiós nyilatkozatok... Grósz József érsek még október 26-án is cáfolta a Szabad Európa Rádió – egyébként ebben az esetben jóhiszemű – kommentárját, amelyet a főpap messzemenően lojális október 24-i rádiós beszédéhez fűzött, és még egyszer megerősítette: „*Megismétlem, hogy a katolikus egyház az evangélium alapján elítéli a vérontást és rombolást. Hiszem, hogy híveim tartózkodnak az ilyen üzelmekben való részvételtől, és példát adnak a rend és nyugalom megőrzésére, annál is inkább, mert minden remény megvan arra, hogy népünk jogos igényei a lehetőség határain belül kielégítést nyerjenek.*” Grósz érsek itt jelzi is, hogy Rónai Sándor, aki ekkor az országgyűlés elnöke (1952–1962 között soha nem ingott meg, hithű kommunista maradt, november 4-e után a Kádár-kormánynak is tagja lett) adta meg számára a felvilágosítást a helyzetről, amit a rádió „*ellenforradalmi puccskisérletként*” hirdetett az érsek beszéde után.

⁶⁴ Lásd még: Balogh Margit: *A katolikus egyház és a forradalom: események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*. In: Rosdy Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban*. Bp., Új Ember, 2006. 11–55.o.

A fentebbitől eltérő hozzáállással találkozunk vidéken, ezek azonban egyedi esetek, nem követik ezt az irányvonalat, és a megmozdulásokkal a legenyhébb esetben is szolidárisak. A budapesti papság máshogyan gondolkodott néhány nap után a helyzetről, amit az is mutat, hogy Grósznak három beadványt is küldtek, amelyeket a Kalocsai Érseki Levéltárban található Grósz-hagyaték őrzött meg az utókor számára.⁶⁵ Közös vonása ezeknek a tervezeteknek, hogy a főpapságtól egy körlevél kiadását kérték, ami egyértelmű állásfoglalást hirdetett volna meg a megváltozott helyzetben. Akik együttműködést vállaltak a rendszerrel, megalkudtak, azok gyakoroljanak bűnbánatot, akik viszont nem ezt tették, azok adjanak hálát a kegyelemért, ami adatott nekik. Az előterjesztők a papság megújulását a lelkipásztori munka, különösen a hitoktatás buzgóbb végzésében, az „*elvesztett bányák visszahódításában*”, a szabadságjogokért folytatott küzdelemben és az evangéliumi szegénységben látják.

A legizgalmasabb az a tervezet, amely 11 pontban az egyház és az állam viszonyát akarta rendezni. „*Semmiféle egyházi előnyért nem tehetünk olyan lépést, amellyel a szabadságáért harcoló nemzet és így Szentséges atyánk nemtetszését magunkra vonnók*” – fogalmaz a mű, ami azt mutatja, hogy biztosan október 28. után keletkezett, hiszen ezen a napon a Vatikáni Rádióban XII. Piusz pápa *Luctuosissimi eventus* kezdetű enciklikáját⁶⁶ olvasták fel, amely üdvözölte a magyarországi felkelést, és mindenkit imára buzdított a győzelemért. A pápa se tagadta, hogy Magyarország „*egy borzalmas öldöklés vérében fekszik*”, de más következtetést vont le, mint a magyar főpapok az ÁEH halálos ölelésében. Piusz pápa egyértelművé tette, hogy milyen győzelmet tart kedvezőnek az enciklikában: „*Könyörögjünk az Istenhez, esdjük ki Tőle, Akinek kezében van a népek sorsa és vezetőinek nemcsak hatalma, hanem élete is, hogy legyen vége a hatalmas vérontásnak és ragyogjon fel végre az igazi béke, amely igazságon, szereteten és igazi szabadságon alapszik. Legyen végre világos mindenki előtt, hogy ha a nép rendje egyszer felborul, azt nem lehet visszaállítani sem a halálosztó fegyverek erejével, sem a polgárookra alkalmazott erőszakkal, mert az ő legbelőbb érzéseiket nem lehet elfojtani, sem pedig csalárd elméletekkel, amelyek megrontják a lelket, megsértik az Egyház, a polgári és a keresztény lelkiismeret törvényeit. Az igazi szabadság iránti sóvárgást sohasem lehet külső erőszakkal elfojtani.*” Az enciklika „*istentelen kommunizmusról*” beszél, és ezzel szembeállítja a „*igazságos rendet*”, amely a békét elhozhatja. A pápa óhaja így nem más, mint a kom-

⁶⁵ Balogh Margit – Szabó Csaba: *A Grósz-per*. Bp., Kossuth Kiadó. És leginkább: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából, 1956–1957*. A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Kálmán Peregrin OFM. Szent István Társulat – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2011.

⁶⁶ Piusz pápa 1956-os megnyilatkozásait lásd e könyv mellékletében!

munizmussal való szakítás. A vérengzés befejezése ezt a békét kell, hogy elhozza a „szeretett magyar nép” számára, akikre olyan szívesen emlékezik 1938-as itteni (még nunciusként történő) látogatását felidézve. A harcoló Magyarországnak pedig apostoli áldását küldte záró szavaiban.

A pápa hívó szavát, amelyben „*imahadjáratot*” is hirdetett az igaz ügy mellett, elsőként Virág Ferenc pécsi püspök hallotta meg, aki a szabadságharc egész ideje alatt az egyik legjózanabb, mégis a nemzeti szuverenitás és a forradalmi események mellett elkötelezett pásztorlevelet fogalmazta meg másnap, október 29-én. A püspök, korábbi (a kormányzóság ideje alatt) felsőházi tag, aki Pécs városát Jézus Krisztus Szívének oltalmába ajánlotta egy szentmise keretében a háború alatt, és akinek lepusztult egykori nyaralójába internálták 1955-ben Mindszentyt, most egyik sarkalatos pontként, nyilvánosan elsőként a magyar főpapok közül követelte a prímás szabadon bocsátását, és azt, hogy „*teljesen rehabilitáltassék, és hogy nyolc évi szenvedés után végre elfoglalja érseki székét*”. A püspök leszögezi, hogy az elmúlt napokban „*sokan hősi halált haltak a haza védelmében. Imádkozzunk értük, hogy Isten adja meg nekik a hősök jutalmát.*” A pásztorlevél valóság felirat lett a hatalom akkori embereinek, amelyben az egyház szabadságát, szabad kormányzását, a pápával való szabad érintkezést, a katolikus sajtó szabadságát, a magyar egyházi intézmények szabad működését kívánta. Mindezt úgy tetézte a püspök atya, hogy nyomatékossította a híveknek: „*Ne mondhasza senki, hogy amikor megmondhattuk volna: mi fáj, akkor nem szóltunk*”, és ezért „*bátor hitvallással, katolikus öntudattal tegyük meg azt, amit a mai helyzet megenged, de meg is követel*”.

A Magyarok Nagyasszonyához intézett fohással záruló pásztorlevélhez hasonló megfogalmazású röpiratokat, elsősorban szintén Mindszenty szabadon bocsátását követelve, pont 1956. október 29-én a budapesti seminaristák (közkeletű kifejezéssel élve: kispapok) fogalmaztak meg, a már említett papi szemináriumban. Fiatal, de elkötelezett, a változások iránt érzékeny, hazafias lelkületű kispapok – Kuklay Antal, Marcheschi Károly, Mézner Ferenc, Varjú Imre, Zöldi Sándor – kórházi pasztorációt tartva a harcokban megsebesültek között hamar meggyőződtek a valóságról, és elhatározták, hogy önállóan cselekednek. A pápai enciklikával hasonló nyelviséggel rendelkező röplapokon a seminaristák a „*népelnymó Rákosi-rendszer egyházellenes bűneinek a megszüntetését*” követelték, az ÁEH és a békepapság támogatásának megszüntetése mellett. Ezek voltak a legbátrabb, ugyanakkor jogos sérelmeket megemlítő hangok a magyar klérus részéről 1956-ban, de egészében véve Mindszenty József bebörtönzése óta ennyit és ilyen intenzitással soha nem követelt még a magyar katolikus egyház, illetve annak jelentősebb képviselői.

Október 28-a persze a magyar politikába is fordulatot hozott, miután reggel Nagy Imre a szovjet nagykövetségen Jurij Andropov nagykövettel és Anasztasz Ivanovics Mikojannal, Hruscsov megbízottjával, a Minisztertanács elnökének első helyettesével tárgyalt, akik a magyar eseményeket a kezdetek óta Budapesten követték és folyamatosan véleményezték a magyar kommunista vezetésnek, lényegében egyfajta mozgásteret kiszabva. Az MDP Központi Vezetősége ezután már egyértelműen *forradalomnak* tartotta az eseményeket, a Központi Vezetőség pedig elfogadta a PB határozatát, tüzszünetet rendelt el, az eseményeket pedig egyértelműen forradalomként és szabadságharcként értékelte, a leginkább kompromittált kommunista vezetőket (Gerő Ernő, Hegedűs András, Bata István, Piros László) hozzátartozóikkal még aznap Moszkvába szállították. Ezután a Központi Vezetőség beszüntette tevékenységét, és a PB előző éjszakai határozatát elfogadva egy hattagú pártelnökség alakult Kádár János elnökletével, Münich Ferenc, Kiss Károly, Apró Antal, Szántó Zoltán és Nagy Imre részvételével. Nagy Imre csak ezután rendelte el a tüzszünetet, felfüggesztve a statáriumot (a „gyülekezés” azonban hivatalosan továbbra is tilos marad). Megalakult Nagy Imre új kormánya, a második október 23. óta, így átszervezve két nem kommunista (Tildy Zoltán államminiszter, miniszterelnök-helyettes Hegedűs eltávolítása után és Kovács Béla földművelésügyi miniszter) kerül bele, és a miniszterelnök betérjesztette az új kormánynyilatkozatot. Délután – az események logikus következményeként – Nagy Imre rádióbeszédében „nemzeti demokratikus mozgalomnak” nyilvánította az előző napok megmozdulásait, bejelentette a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, a tárgyalások megkezdését a szovjet haderők teljes kivonásáról, az ÁVH megszüntetését, az amnesztiát, a Kossuth-címer bevezetését (visszaállítását) és március 15-e nemzeti ünnepé nyilvánítását. Valamint olyan ígéreteket is tett, amelyek teljesülésére csak később kerülhet sor: általános fizetésemelés, bér- és normarendezés és az erőszakos tétesítés megszüntetése. Az események hatására a megszálló szovjet csapatok beszüntették a fegyveres cselekményeket, és egyre inkább semleges álláspontra helyezkednek. Ezzel párhuzamosan a Budapesti Rendőr-főkapitányság épületében, főként az Egyetemi Diákbizottság kezdeményezésére, megalakították a Nemzetőrséget mint az új kormányhoz hű, szervezett karhatalmat. A nyugati nagyhatalmak kérésére ezen a napon ült össze az ENSZ Biztonsági Tanácsa a magyar kérdés megtárgyalására. A Szovjetunió természetesen tiltakozott, Jugoszlávia semleges, tartózkodó álláspontot képviselt a tárgyalásokon. Az új szelek a pártvezetésben sok ablakot kinyitottak nemcsak a közéletben, hanem a magyar katolikus egyházi vezetésben is, de mégis a magyar főpásztor képviselte a leginkább – kezdetben

inkább ösztönösen, mint annak teljes tudatában – a pápai enciklikával összhangban lévő egyházpolitikát.

Mindszenty fellépése éppen beleillett a pápa szándékába, talán joggal feltételezzük azt is, hogy a pápai megnyilatkozások tartalmáról tudott is. Jogosultnak tartotta a fegyveres harcot, amely a nemzet szabadságát adta vissza, ezt beszédeiben is megerősíti, és amíg megérkezett az Úri utcába, a prímási palotába, többször is áldást osztott a fegyvereseknek, a palota előtt pedig megáldotta a magyar népnek szabadságot elhozó fegyvereket. A pápa már október 31-én üdvözölte táviratban a prímást, ennek a szövegét eljuttatták a médiumokhoz is, így november 1-én este a Szabad Kossuth Rádió is sugározta (lásd Melléklet!). Ebben a pápa őszinte örömmel írja, hogy *„erős vigaszunkra szolgál az az értesülés, hogy szabadságodat visszanyerted az egész világ katolikusainak és hazádnak ujjongása közben”*. A pápa újra megemlékezik a táviratban az elesettekről, és az *„apostoli buzgóság”* mellett apostoli áldását küldi a magyar főpásztornak, három napon belül immáron másodszor is.

Mindszenty tisztában volt vele, hogy Pálincás kíséretét Tildy (illetve titkára) rendelte mellé, a testőrsége feladatait pedig az őrnagy szabta meg, erre azonban nagy szüksége volt. A prímási palotában november 3-ig rendkívül mozgalmas órák zajlottak, amit Mindszenty és az ott jártak is megerősítenek, így a testőrök munkája mindenképpen rendkívül gyakorlatias volt, nem szimbolikus. A prímás ezt így jellemzi emlékirataiban: *„...A magyar és a külföldi követségek hosszú sorát fogadtam, egyháziakat és világiakat egyaránt. Valamennyien önként és örömmel jöttek, hogy lássanak és üdvözölhessenek. Egyedül a békepapokat nem óhajtottam fogadni, legalábbis kezdetben nem. A megbeszéléseket arra használtam, hogy a szabadságharc folytán kialakult politikai és valósi helyzetet minél jobban áttekintsem.”*

A szemináriumi kispapok, Szabó püspök atya vezetésével, november 1-én voltak a prímásnál, és szemtanúként így számoltak be brosúrájukban a palotában tapasztalható mozgalmasságról: *„Mindenkit fogad [ti. Mindszenty – PHJ]. A ház előtt két oldalt egy-egy harckocsi, őrk kívül, belül, sőt – mint később láttuk – az udvar hátsó kerítésén is. Kopogtatunk a nagykapun. Reteszeket tologatnak, majd megjelenik az ajtónyíláson egy mosolygós képű katona [feltételezhetően a rétsági testőrtisztek egyike – PHJ] a lakájok mai öltözetében; pufajka, géppisztoly, kézigránátok. Minden belépőt végigtapogatnak, hogy nincs-e náluk fegyver – nem is mindig hiába. Elöttem szedtek el egy lelkes munkásküldöttségtől egy csomó pisztolyt és kézigránátot, ami most ti. népviselet. Távozáskor a ruhatárban visszaadják. (...) A délelőtti sajtófogadás alkalmával vagy 60-70 újságíró láttunk feltűnő külföldi ruhákban, a legkülönbözőbb felvevőgépekkel. (...) De egyébként is nagy volt a forgalom. Politikusok és régi ismerősök, külföldi követek és hazai intelligencia, segélyakciók vezetői és munkásdeputációk tolonganak egész nap, nem is szólva*

rólunk, papjairól. Ezek mind jönnek a maguk kis ügyeivel vagy országos ügyekkel, de gyakran kicsinyes szempontok alapján. És Őeminenciája mindenkit meghallgat, mindenkire egyformán kedves. Valóban Isten csodája, mennyire higgadt és független tud maradni ebben a Bábelben, mely körülveszi. Külsejében nem múlt el nyom nélkül a nyolc esztendő, de szemei, a belőle sugárzó erő, elevenség a régi. Amikor bejutottunk hozzá, alig volt időnk vele beszélni, de most úgy érzem, látni is elég volt, hallani csak pár szavát. Jöhet most már bármi, tudjuk, hogy a legjobb politika a becsületesség, hűség elveinkhez, a Szentszékhez, Főpásztorunkhoz.” A legjobb politikának minden bizonnyal része volt az is, hogy a hercegprímás ezen a napon leváltotta a békepapi rektori vezetést a szemináriumban, a küldöttség hatására is, és újat nevezett ki, erről azonban a visszaemlékezés tapintatosan nem szól. A Szabad Kossuth Rádió is hasonlóan lelkendezett még előző este egy tudósításban: „Tehát láttuk őt, kedves hallgatóink, beszélünk vele. Készséges, nyugodt mozdulatait, magabiztos hangját nem törték meg a fogság évei. S mindennek bizonyságul hallgassák meg majd őt magát. – Nem ma! – Holnap esti 20 órás adásunkban közvetítjük a hercegprímás rövid üzenetét a Szabad Kossuth Rádió hallgatóinak!”

A prímás rendkívül népszerű volt a kiszabadulás után, amit jól mutat, hogy ezekben a napokban a Budapest közeli Martonvásárbán a Vorosilov utcát Mindszenty József utcára nevezte át a nemzeti bizottmány, a változás szép szimbólumaként.⁶⁷

Mások azonban azt tapasztalták, hogy a prímást nem mindig az őszinteség légköre veszi körül: sokan mentegetőzéssel, öngazolással jöttek audienciát kérni tőle. Havass Géza, aki ekkoriban a Szent István-bazilikában volt segédlelkész, később pedig az 1961-es regnumi és más papok letartóztatási hulláma kapcsán őt is elítélték (1961–1965), elkísért egy német újságírói csapatot a prímási palotába (mert azok nem tudták, hol van), ugyanazon a napon, amikor a szemináriumi kispapok is ott jártak. „November 1-jén délben egy nyugatnémet televíziós autó érkezett a bazilikához. Érdeklődtek, hogyan juthatnak fel a várba a bíboroshoz. Vállalkoztam a felkísérésükre, és így jutottam el az Úri utca 62-be, a prímási rezidenciára. A házon belül hatalmas tömeg nyüzsgött. Jobbára középkorú férfiak, a régi világ emberei, akiken látszott, hogy valamit várnak a bíborostól. Főlismerve ezt az ellenszenves érdeknüzsögést, elkeseredetten hagytam el az épületet.”

Keresztes Sándor kereszténydemokrata politikus, Barankovics István híve, aki ekkor az Új Ember katolikus hetilapnál dolgozott,⁶⁸ szintén eljutott a hercegprímáshoz. Ezzel kapcsolatosan ambivalens élményekre emlé-

⁶⁷ A Szív, 1956. november 3.

⁶⁸ Mint kazánfűtő, nem hivatalosan pedig a szerkesztőség jogtanácsosa.

kezik vissza: „Fölmentem vele [ti. egy másik kereszténydemokrata politikus-sal] a Várba, az érseki helynökségre, ahol valóban ott volt már Mindszenty, és ott volt Turchányi Egon is. Ő pap volt, és ad hoc titkára lett ekkor Mindszentynek. Engem bemutatnak Turchányinak, leültettek egy szobába, és vártunk, mert Őminenciája pihent. Hosszú idő telt el, mire kiderült, hogy Őminenciája már fenn van az emeleten. Mi is fölmentünk, az előszoba tömve volt emberekkel. Voltak zsinóros ruhában is, én mindaddig meghúzódtam egy sarokban, amíg meg nem láttam Galambos Jánost, pap barátomat, a Szent Rita Egyházközség plébánosát. Mindszenty Galambost ismerte és becsülte [ti. a primás szentelte fel a Szent Rita Fájdalmas Szűzanya kápolnáját 1947-ben – PHJ]. Közben külföldi újságírók is jöttek. És akkor egyszerre kinyílt az ajtó, és megjelent Mindszenty. Nagyon rosszul nézett ki, bazedovos szemei voltak, s csak odabíccentett az embereknek. A külföldi újságírók be-mehettek hozzá. Mondtam Jánosnak: »Nézd, János, én csak egyet szeretnék tőled kérni« – és fölírtam egy cédulára három nevet: Mihelics Vidét, Perneczky Bélát és Karcsay Sándorét. »Ha te beszélsz a primással, mondd, hogy mielőtt bármi állás-foglalást tenne, hívassa ezeket az embereket, és beszéljen velük.« Ők majd tájékoztat-ják a primást a realitásokról, hogy körülbelül mi van, mert nyilván szüksége volt arra, hogy reális tájékoztatást kapjon az ország helyzetéről. János ezt vállalta, és el-tette a cédulát. Később megtudtam, hogy szoba is hozta, át is adta a cédulát, azon-ban a primás soha nem hívatta egyiket sem.”⁶⁹

Keresztes Sándor egy másik interjúban⁷⁰ arra emlékezett vissza, hogy Mindszentyhez ő bement Perneczkyvel együtt,⁷¹ de a hercegprimás nem fogadta őket november 2-án, amikor éppen a magánmiséjéről jött ki, mert nem volt rá ideje. Keresztes látogatásaival kapcsolatosan fontos jelezni, hogy a primás a kommunista diktatúrával kiegyezni próbáló „haladó kato-likusokkal” legkésőbb 1947 tájékán komoly konfliktusba került, és tévút-nak tartotta a Barankovics-féle vonalat, amelyet Keresztes is, de leginkább Mihelics képviselt az érintettek közül (Keresztes Sándor részt vett a KDNP megalakításában a rendszerváltás után). Az akkori kommunista ve-zetés Szekfű Gyulát, Barankovics Istvánt, Rónay Györgyöt és Mihelics Videt, de Kodály Zoltánt is támogatta és biztatta abban, hogy Mind-szentyvel szemben vallásos, katolikus progresszív alternatívát állítsanak fel a tömegeknek, az „oszd meg és uralkodj!” elv alapján.

A primás azonban azt az álláspontot képviselte, hogy a kommuniz-mussal nem lehet kiegyezni, ezért nem fogadta a haladó katolikusok kez-

⁶⁹ Keresztes Sándorral Javorniczky István által készített 1988-as interjú, az OSZK 1956-os Intézet és Oral History Archívumában. Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna.

⁷⁰ A kiegyezés reményével – Keresztes Sándor visszaemlékezései. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.

⁷¹ Perneczky jó választás volt, mert az *Actio Catholica* kulturális elnökhelyettese volt 1946–48 között, így közvetett módon, de munkakapcsolatban állt Mindszentyvel.

deményezését, melyek közül az egyik legkellemetlenebb az lehetett, amikor Kodály Zoltán és Szekfű Gyula vezetésével (akiknek munkásságát Mindszenty ismerte és nagyra tartotta) küldöttség érkezett hozzá, amely a kiegyezést sürgette a népi demokratikus rendszerrel.⁷² Mindszenty akkoriban sem volt hajlandó találkozni Miheliccsel, tekintettel arra, hogy a vérmes természetű kereszténydemokrata képviselő volt a legjobban felháborodva azon, amikor a prímás az egyházi hierarchiának is beleszólást és vezetésként akart egy új keresztény párt alapításakor, Barankovicsot ezzel háttérbe szorítva.

Perneczky és Keresztes is ugyanúgy kereszténydemokraták voltak, tudomásunk szerint azonban közvetlen kapcsolatuk nem volt korábban a prímással. Persze az is lehetséges, hogy Mindszenty egyszerűen tényleg nem ért rá a fogadásukra az adott pillanatban. Jóllehet szinte mindenkit fogadott, aki türelmesen várt rá vagy időpontot egyeztetett titkárával... Sokkal valószínűbb ezért – tekintettel a múltra is –, hogy nem tartotta fontosnak a velük való konzultációt, Mihelics pedig külön nem kereste az audiencia lehetőségét nála.

Dr. Máhig János veszprémi pap, aki korábban a nyilasok börtönében fogolytársa volt, november 1-jén felkereste Mindszentyt, amiről később (már emigrációban) – a közös börtönnapokat is megörökítve – így vallott, hangsúlyozva Mindszenty személyes karizmáját, rettenhetetlen bátorságát és elvhűségét: *„Aligha találnék megfelelő szavakat lelkiállapotom hű leírására, amikor beléptem a Bíboros szobájába. Hiszen olyan sokat beszéltem már vele és órákon át sétáltam vele a soproni zárda [ti. a nyilas fogság idején itt voltak mind a ketten – PHJ] udvarában, ahol internálva voltunk... Vajon megismer-e, vagy pedig a nyolc évi lelki, szellemi és fizikai tortúra mindezt elmosta emlékezetéből?... Megálltam előtte. Csodálkozva nézett rám. Láttam, hogy keresgél emlékei között. Megszólal és kérdi: »Hol is találkoztunk mi egymással?« Válaszom: a veszprémi börtönben, a kőhidai fegyházban és a soproni apácák zárdájában. Erre meghatottan megölelt és kimondta nevemet, megszorította kezemet e szavakkal: »Édes fiam, ülj csak le!« Kérdéseire válaszolva elmondtam neki az utóbbi évek nehéz küzdelmeit. Részteljesen hallgatta és azzal vigasztalt, hogy ezentúl másképp lesz minden.”*⁷³ Az egykori fogolytársnak a hercegprímás húsz percet áldozott az idejéből, ami meglehetősen sok az akkori feszes munkatempóját tekintve; sokkal több nem nagyon jutott például pártokat képviselő politikusoknak sem.

⁷² Ebbe a témába közvetlenül nem illeszkedik, de érdemes erről a kellemetlen (és alig ismert) látogatásról és a hozzá is kapcsolódó levelekről bővebben olvasni itt: Csapody Miklós – Szabó Róbert: Két levél Mindszenty Józsefhez 1948-ból. *Múltunk*, 2013/2.

⁷³ Közli: Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros*. München, 1980.

Máig atya azt tapasztalta, hogy az elmúlt évek és a súlyos kereszt, amelyet a primás viselt a vállain, „megértőbbé tette az emberi gyengeségek iránt”.

Nem tudjuk, hogy kik lehettek a „rég világ emberei”: a kommunizmus előtti vagy alatti emberek, de a Havass atya által is megerősített „érdeklődést”, ami miatt a bíboros meglévő erős bizalma mellett komoly biztonsági intézkedésekre is kényszerült, ahogyan azt filmfelvételek is igazolják. Ezek november 1-jén készültek, a primási palota udvarán tartott sajtótájékoztatón. Mindszenty szándékosan nem csináltatta meg a szétlőtt falakat 1945 után, ezek minden jel szerint – némileg lepusztultan is – 1956 októberének és novemberének napjaiban is még így álltak. A sajtótájékoztatón kb. 50-60 ballonkabátos, zakós, öltönyös külföldi és magyar újságíró vett részt. Turchányi is megkésve érkezik a felvételre, a bíboros pedig egy német újságírótól kap szemüveget a beszéde felolvasásához (amit a végén németül meg is köszön és visszaad, Turchányi pedig odaadja neki a sajátját, amit a bíboros mosolyogva megköszön). Háta mögött két rétsági „testőrtisztje” (Galajda Béla és Tóth József) is jelen van, és talán Szabó Imre érseki helytartó is, a bíboros bal oldalán (ezt egy másik kameraállásból csak egy pillanatra lehet látni). Több kamera is rögzítette ezt az eseményt, írásban, filmen, hangban is, nem túlzás azt állítani, hogy világméretű nyilvánosságot kapott már ez a kisebb beszéd is. A *Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet* azonban más felvételt is megőrzött ezekről a napokról: egy a dolgozószobában rögzített felvételt, amelyen Mindszenty egy el nem hangzott beszédét (vagy a híres november 3-i szöveget egy korai verzióját?) gyakorolja: „Nyolc évi fogság után veszem át újra érseki széke met. Elsőnek hódolatom...” – és itt sajnos megszakad a film. A legérdekesebb azonban az a hang nélküli muszter, amelyet valamikor november 1–3. között rögzítettek a primási palota folyosóján, a háttérben talán újra Szabó püspökkel, miközben a primás oldott hangulatban, az érseki keresztjét szorongatva három-négy szabadságharcossal beszélget. A beszélgetés végén a szabadságharcosok letérdelnek, főpapi gyűrűcsók után távoznak, de azonnal utánuk egy idősebb, kabátos ember érkezik, és ő folyamodik gyűrűcsókhoz a szemmel láthatóan tömött folyosón. A bíboros ismerheti, mert mosolyogva fogadja és vállon veregeti, miközben segíti felállni a térdeplésből. A filmanyag azt mutatja, hogy igazak azok a visszaemlékezések, hogy a bíboros szinte mindenkit fogadott, akinek volt ideje és indoka arra, hogy várjon rá, illetve hogy a sajtó viszonylag szabadon mozoghatott a palotában. Megfeszített munkatempójára az első nap is jó példa, amikor két óra rétsági alvás után csak éjfélkor tért nyugovóra. Turchányi későbbi, perben elmondott vallomása szerint ezekben a napokban máskor sem aludt túl sokat, szinte minden nap éjfélig vagy éjfél után tért nyugovóra, és hajnalban már fent volt, hogy az audienciákra sor kerülhessen számos te-

endője mellett. Dokumentáltan ezt november 3. és november 4. éjszakájáról is elmondhatjuk.

November 1-én tiszteletét tette nála – ígéretéhez híven – Tildy Zoltán államminiszter és Maléter Pál helyettes honvédelmi miniszter (másnap már honvédelmi miniszter és vezérőrnagy) is, két törzstiszttel. A bíborosra Maléter tette a jobb benyomást az emlékiratai szerint. A látogatásról aznap döntöttek kormányulésen, és Tildy kapta meg a feladatot. Maléter és a törzstisztek viszonylag hamar távoztak, az államminiszter sürgetésére is. A távozásuk után azonban Tildy bizalmas beszélgetésbe kezdett, talán saját hitelét akarta helyreállítani a bíboros előtt mint államminiszter, tekintettel arra, hogy a főpap egyfajta ügyvivő miniszterelnök-helyettesnek tartotta, „Nagy Imre hangjának”. Tildy a beszélgetés során rosszul lett, Mindszenty személyesen vitt neki sietve egy pohár vizet. Fenntartásai ellenére ekkor őszintén megsajnálta, és abban reménykedett, hogy szakít a – főpap számára meglehetősen visszás és inkább negatív – múltjával. Tildy már ekkor beszélt arról, hogy a főpappal szemben mi az elvárása az átalakított Nagy-kormánynak: lojalitást vártak tőle, és azt, hogy ne korbácsolja fel a kedélyeket a beszédével, nyilatkozzon a rend helyreállítása mellett, támogassa ezzel a Nagy Imre-kormányt. A bíboros erre ígéretet tett, bár minden jel szerint már ekkor határozott elképzelése volt arról, hogy különbséget kell tenni a Nagy-kormány irányvonala és az utcai harcokat folytató csoportoké között.

Ezt mutatja aznapi, a sajtótájékoztatón elmondott beszéde is, amelyben jelzi, hogy nem a reformkommunisták (Nagy Imre és társai) szándéka és eddigi tettei alapján, hanem a felkelők, a szabadságharcosok, a „pesti srácok” hősiessége és bátorsága eredményeként vált szabadságharcra az esemény, ez „szabadítja meg a hazát”. Ellentétben más főpapok eddigi nyilatkozataival, még sem említi a Nagy-kormányt és annak működését, beszéde a nemzet egészének és a külföldnek szól. A beszéddel kapcsolatosan Tildy még többször kereste a bíborost november 3-ig, Nagy Imre kérésére. Négyyszer egészen biztosan találkoztak is ez alatt a pár nap alatt (két audienca, a november 3-i rádiós beszéd és a végzetes november 4-e reggel). Minden alkalommal készségesek voltak egymással, emellett a kormány részéről időközönként tájékoztatták a bíboros titkárságát (például a szovjet hadsereg mozgásairól, kormányközi tárgyalásokról) vagy személyesen Mindszentyt telefonon, sokszor Tildy titkára. Nagy Imre annyira fontosnak tartotta Mindszenty elmondandó beszédének a tartalmát, hogy a lengyel nagykövettől kérte: a lengyel kormány érje el Wyszynski bíborosnál, hogy gyakoroljon befolyást a magyar prímásra a „magyarországi feszültség csökkentése érdekében”. A kapcsolatfelvétel tudomásunk szerint azonban nem történt meg. Tildy Zoltán, Nagy Imre utasítására, közvetetten próbált hat-

ni a prímásra, hogy beszéde a Nagy-kormányzat mellett szóljon, ezért Hamvas Endre szegedi püspökkel többször tárgyalt erről, akárcsak Németh János bazilikai káplánnal is, aki Mindszenty és Turchányi hívének is számított (részt vett az ÁEH-akcióban is). Németh János Turchányival is beszélt a Mindszenty-szózat ügyében, tekintettel arra, hogy Turchányinak mint a bíboros titkárának szerepe lesz a beszéd megírásában. Minden jel szerint a Nagy-kormányt a főpap szabadulása óta folyamatosan foglalkoztatta az elhangzó beszéd, amit megtiltani nem lehetett, ezért inkább számukra kedvező mederbe kívánták terelni azt.

Tildyt eredetileg Dobi István, nem pedig Maléter kísérté volna el a beszélgetésre (Nagy Imre szándékával ellenkezőleg, mert a küldöttségre a személyeket ő állította össze), azonban ebben az államtitkár valószínűleg önhatalmulag cselekedett, hiszen Malétert jól ismerte, ő volt korábban, államelnöksége alatt a testőrparancsnoka, így biztonságban érezhette magát mellette. A látogatás ennek ellenére megnyugtatta Tildyt, talán valamennyire Nagy Imrét is, aki azonban egészen november 4-ig fontosnak tartotta Mindszenty igényeinek szemmel tartását. Tildy még annyi cinizmust is megengedett magának Mindszentyvel kapcsolatban, hogy megjegyezze: *„Úgy látszik, a börtön használt neki.”* A november 2-i kabinetülésen mindenesetre így számolt be a látogatásról: *„Mindszenty magatartása teljesen megváltozott, mondta. Amikor annak idején köztársasági elnöki minőségben látogatta meg Esztergomban, rendkívül hidegen fogadta, egy szék mögött állva, a szék támláján tartva kezét, elvágva a kézfogás lehetőségét. Most szívélyesen elébe jött, helyetl kínálta, maga sietett az íróasztalhoz cigarettáért. Politikai nézetei igazodtak a realitásokhoz, a holnapi rádiónyilatkozatban nyugalomra fogja inteni a lakosságot, és hangoztatni kívánja a szükséges jó viszony fenntartását a Szovjetunióval.”*⁷⁴ Szavaival az államminiszter mindenképpen igyekezett meggyőzni a nagyjórészt kommunista kabinetet Mindszenty jó szándékáról, de a visszaemlékezők szerint ezt kevés sikerrel tette. Mindszentyt az ellenőrizhetetlenség miatt kiszámíthatatlannak tartották, ahogy szavainak, fellépésének következményeit is.

Tildy szorgalmazta Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettesnél, hogy a Nagy-kormánynak valamilyen, Mindszenty *„kiszabadítására vonatkozó közleményt”* ki kellene adnia, amiről már a miniszterelnökkel is egyeztetett. Az egyetértés megvolt a dokumentum tekintetében, de az eredeti tervezet csak a börtönbüntetés elengedéséről szólt volna, a másik, továbbgondolt verzió szólt a rehabilitációról. Ez utóbbit fogadta el a kabinet a dokumentum átadása után, lényegében utólag.

⁷⁴ Tóbiás Áron: *In memoriam Nagy Imre. Emlékezés egy miniszterelnökre.* Szabad Tér Kiadó, 1989. 258–259. o.

Mindszenty egyik legfontosabb tényleges lépése ezekben a napokban mégis egyházkormányzati volt. Evvel okozta a legnagyobb kárt a diktatúrának és az ÁEH öt éves tevékenységének: a békepapok felfüggesztésével. Fontos leszögezni, hogy ebben Mindszenty szuverénként cselekedett, nem kormányzati egyeztetéssel vagy engedéllyel, ezzel is deklarálva, hogy a szabadságharc automatikusan olyan új helyzetet teremtett, amelyben az egyház lényegében újra visszanyerte szabadságát, függetlenségét. Október 31-én, amikor megérkezett, már jelezte Csepregi Ignácnak, volt szertartójának, hogy nem megy Esztergomba, Budapesten akar maradni, és *„egyik kezében az egyházjog könyvével, a másikban pedig a Szentírással fog majd rendet teremteni az egyházmegyében”*.

A rendteremtésre nemcsak egyházmegyei, hanem országos szinten már november 3-án egy szűkebb körű tanácskozást hívott egybe, amelyen részt vett az internálásból szabadult Pétery József váci megyéspüspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök (akivel Mindszenty korábban, a nyilas rezsim alatt együtt raboskodott Sopronkőhidán, mivel közös memorandumot nyújtottak be a harcok leállítását követelve) és Grósz József kalocsai érsek, aki Mindszenty szabadulása előtt a magyar katolikus egyház tényleges vezetője volt, és aki az októberi, a kommunista vezetéssel lojális magatartása után most megjelent a hercegprímás hívására. A tanácskozás – amelyet csak a korabeli írott sajtó és a rádió nevezett *„értekezletnek”*, némi túlzással – eredménye az lett, hogy határozatban felszólították a megyei ordináriusokat, hogy a békepapokat távolítsák el a vezető állásokból, az egyházi törvények mellőzésével történt kinevezéseket pedig érvénytelennek nyilvánították. Kérték azt is, hogy az ordináriusok joghatósága alá tartozó békepapokat rendeljék vissza az egyházmegyéjükbe. Becslések szerint ez a rendelkezés körülbelül 50 katolikus papot érintett, akiknek egy jelentős része ekkor éppen nem tartózkodott az országban, Csehszlovákiában voltak vendégségben az állam pénzén. Érdekes egybeesés, hogy ugyanilyen értelemben határoztak ezekben a napokban a protestáns egyházak vezetői is. Erről akkor értesülhetett a bíboros, amikor november 3-án (mások szerint november 2-án) délután a nemrégiben rehabilitált Ordass Lajos evangélikus és Ravasz László református püspökök keresték fel a palotájában a bíborost. Ordass Lajos előző napon, november 2-án intézett beszédet a magyar néphez és a világ nemzeteihez a rádión keresztül, svéd, német és angol nyelven is. A bíboros ismerte ezt, és megdicsérte annak tartalmát, azt azonban nem tudjuk, hogy inspirálta-e valamennyire a másnapi beszédét.

Azt azonban tudjuk, hogy a november 3-i szűkebb tanácskozáson szolt saját beszédének tervéről érsektársainak, és ötleteket kért tőlük, ami ismét csak a prímás nyitottságát mutatja. Mindenesetre érdekes lenne tudni, hogy a prímás Grósz érsekkel beszélt-e annak korábbi, lojális, a fegyverhasznála-

tot és így lényegében a felkelést elítélő szavairól ezen az értekezleten. Magát a tanácskozást csak két visszaemlékezésből tudjuk rekonstruálni, Shvoy Lajos püspök és Rogács Ferenc pécsi koadjutor⁷⁵ püspök jegyzetei alapján: „A budai prímási palotában az egyik küldöttség a másikat érte, a prímást – amíg beszélgettünk – minduntalan kihívták, úgyhogy tárgyalásról szó sem lehetett. Megérkezett közben Grósz József kalocsai érsek és Pétery József váci püspök. A prímás felolvasta rádióbeszédét, amin korrigáltam, éppen a később kifogásolt részt. A prímás viszont kötötte magát ahhoz, hogy az idegen papokat Budapestről azonnal kitiltsa, az *Actio Catholicá*t feloszlassa. A váci püspök úr főleg a békepapokkal való kíméletes bánásmódot ajánlotta. A rádióbeszédjének általam javasolt korrigálását a prímás bevezette a beszédjébe, de végül is kihagyta a javítást, nyilván a nagy izgalmak közepette.” – emlékezik vissza Shvoy püspök. Ebben az az igazi nóvum, hogy a prímás gondolkodott az *Actio Catholica* feloszlataáról, valószínűleg annak ellehetetlenülése miatt. Ahogyan erről, úgy a beszéd módosítása felől is meggyőzőhető volt a prímás, ennek ellenére a tanácskozáson nem feltétlenül volt teljes az összhang, ahogyan arra Rogács jegyzete is következtetni enged: „XI. 3. Mindszenty tanácskozott Grósz érsekkel és Shvoy-Pétery pp-vel. Gr[ósz] állítólag becsapta az ajtót távozáskor és hazautazott, úgyhogy 18 [óra]-kor már Kalocsán volt és otthon hallgatta [este] a szöveget a rádióban.” A tanácskozás után a bíboros utasította – Turchányi Egon Albert titkáron keresztül – az érseki helytartó Szabó Imre segédpüspököt, hogy minden templomban mutassanak be szentmisét a „szabadságharcban elesettekért”.⁷⁶

A békepapok ügye azonban nem zárult le november 2-án, mert az intézkedések végrehajtásának a legtöbbjét Mindszenty november 5-én kérte írásban, immáron az amerikai nagykövetségen, már menedékben. (Talán ez volt az egyetlen alkalom, amikor a bíborosnak egyházkormányzati lépéseket engedték a követségen.)

Beresztóczy Miklós püspökről a prímás ugyan tudta, hogy nyomás hatására állt be a békepapi mozgalomba, mégis fontosnak tartotta, hogy vele kezdje a „minden egyházi és közeleti tevékenységtől” történő eltiltások sorát. A levelet dr. Mátrai Gyula protonotárius kanonoknak küldte el, Eszter-

⁷⁵ Ti. az adott egyházmegyébe beosztott, a megyéspüspök munkáját segítő, utódlási joggal rendelkező, különleges jogokkal fölruházott püspök. Rogács 1958 és 1961 között pécsi megyéspüspök lett, korábban pedig Mindszenty József barátjának és legitimista társának, valamint egyházi feljebbvalójának, gróf Mikes János szombathelyi püspöknek a közei munkatársa is volt.

⁷⁶ A tanácskozásról – ahogyan ez lényegében Mindszenty minden 1956-os tárgyalásáról elmondható – nem készült hivatalos feljegyzés, a fenti jegyzetek megtalálhatóak – Shvoy *Önéletrajza* és Rogács Ferenc irathagyatéka alapján – itt: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között*. Dokumentumok II. kötet. Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította Balogh Margit. METEM, Budapest, 2008, 803. o.

gomba, azonnali intézkedésre. Elszigetelt helyzetéből fakadóan Mindszenty a kánonjogi hivatkozásokat szabadon hagyta – ekkor nem tudta pontosan idézni azokat –, így azt a kanonoknak kellett kitöltenie, illetve a saját esetében Szabó helytartónak. A bíboros biztosra ment az ügyben, mert ha Mátrai akadályoztatva lett volna, akkor három másik protonotárius kanonokot jelölt ki arra a célra, hogy utasítását végrehajtsa. Az eltiltás/felfüggesztés (*suspensio*) mellé a bíboros kijelölte a bűnbánat gyakorlása helyszínéül a pannonhalmi bencés kolostort, ahová Beresztóczynak vissza kellett volna vonulnia a *suspensio* ideje alatt (tudomásunk szerint nem tette meg). Dr. Horváth Richárd ciszterci szerzetessel, ismert békepappal szemben a főpap ugyanúgy járt el, mint Beresztóczyval, és erre is Mátrait utasította. Horváth volt az egyetlen, aki egy levélben – amelyet azonban dr. Endrey Mihálynak címzett – megkérdőjelezte a magyar főpásztor rendelkezésének érvényességét, és visszautasította azokat, Endreyt majd csak Grósz József fogja – szentszéki jóváhagyással – a gyakorlatilag főpásztor nélkül maradt esztergomi főegyházmegye élére állítani, speciális delegátusi minőségben, novemberben az egyházmegye ügyeit *de facto* már mégis ő intézte, ezért Horváth is hozzá intézte a levelét, nem Mátraihoz mint „*egyházi főhatósághoz*”. A fellebbező levélben, amelyet a *suspensio* tényleges kézhez kapásának napján már meg is fogalmazott (!), Horváth leszögezi, hogy „*a suspensionak nincsen köze az egyház szelleméhez*”, hanem csak „*egy irreális politikai restaurációs elgondolás bosszúja egy más, reális és józan politikai magatartással szemben*”. Mindszenty illetékességét a következőképpen kérdőjelezi meg: „*Hogyan adhatna ki érvényesen ilyen rendelkezést az, aki idegen területen bújik meg, azokkal szemben, akik mindenkor híveik között maradtak?*” Kitért olyan – szerinte lényeges – részletekre is, hogy „*a suspensio megokolva nincs benne, ami pedig szükséges lenne. Pápastestvérek tanúsága szerint canont a budapesti érseki helytartó keresgélt hozzá és írt bele.*” Horváthot az engedetlensége és tiszteletlensége miatt XII. Piusz pápa utasítására később a Zsinati Kongregáció közsítette ki, többek sejtése szerint az e levelében közöltek miatt.

A *suspensio*-k végrehajtása legnagyobb részben azonban dr. Szabó Imre budapesti érseki helytartóra várt (összesen 11 pap esetében). Ő 7, Mindszenty által megbízhatónak tartott papot is visszahelyezett a hivatalába, akiket korábban az ÁEH távolított el. Mindszenty azt is meghagyta Szabónak, hogy a békepapoknak 24 órán belül el kell hagyniuk a fővárost, és ahol kell, ott helyettesítésről mindenképpen gondoskodjon. A főpásztor ebben a levelében rendelkezett arról is, hogy a Sztálin-szobor miatt lerombolt Regnum Marianum-templomhoz tartozó plébánia külön kezelendő, és ideiglenes (!) istentiszteleti helyről a helytartónak kell gondoskodnia. Egyúttal a levele végén jelzi: „*A fenti rendelkezésekkel a helyreállítás nem nyert még befejezést.*” Azaz további rendelkezések egész sora következett volna

még, melyeket a prímás a szabad 4 nap alatt határozott el, illetve november 2-án egyeztetett főpaptársaival – de ezek mégsem következhetek be, hiszen az amerikai nagykövetség semmilyen egyházkormányzati aktivitást nem engedélyezett a főpapnak, noha ehhez a későbbiekben a Vatikán jóváhagyását is megszerezte az amerikai külügyminisztériumon keresztül.

Dr. Szabó Imrét, az ekkori érseki helytartót 1951-ben szentelte püspökké a rendszerrel lojális Hamvas Endre. Mindszenty nem ismerte jól, csak felületesen, mint az érsekségéhez tartozó elemi iskolák felügyelőjét. Paptársai kifejezetten szerény, barátságos és jótékonykodó személyiségnek tartották, ezzel együtt a hivatalával járó kötelességeket lelkiismeretesen látta el, Balogh pátert például személyesen kereste fel a lakásán a *suspensio* ügyében. Szabó helytartó a Regnum Marianum ügyében még november 3-án eljárt Rózsavölgyi László regnumi atyánál, kérve, hogy a régi Regnum Marianum-templom környékén találjanak megoldást a szentmisékre, és javasolta egy kápolna kialakítását. A levelet azonban Rózsavölgyi csak december 24-én kapta meg, a feladatot ennek ellenére is sikerrel megoldotta, és eredményesen állt ellen az ÁEH zaklatásainak is. A kápolna, Mindszenty kérésének megfelelően, létrejött a Damjanich úton, de a kialakításában, megtartásában résztvevő regnumi atyákat később az ún. „*regnumi perekben*” – 1961, 1965, 1971 – börtönbüntetésre ítélték.

Szabó helytartó segédpüspök talán csak igyekezett lehetőségeihez mérten, ameddig lehet, követni püspöki jelmondatát: „*Fidelis usque ad mortem – Hűség mindhalálig.*” Ekkori tevékenységére való tekintettel 1962-ig Hugyagot (kis határfalu Balassagyarmat mellett) jelölték ki neki tartózkodási helyül, utána azonban fokozatosan betagozódott a kialakult rendszerbe. 1962-ben az egyik lesz a néhány magyar főpap közül, akik a II. vatikáni zsinaton részt vesznek. Az ÁEH ekkor már megbízhatónak tartotta...

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az érintett 11 békepap – Dr. Beresztóczy Miklós, Dr. Horváth Richárd, Babocsa Endre, Dr. Balogh István, Halász György, Lang Alán, Mag Béla, Devánszky Imre, Vértess Andor, Vitányi György, Miklós István – mindegyike kérte a feloldást, de csak Horváth tagadta meg az engedelmisséget, a Szentszék pedig megerősítette a prímás rendelkezéseit. Nem beszélhetünk tehát egyfajta magánakcióról vagy egyedi önkényes értelmezésről és gyakorlatról. A főegyházmegye – mint egyházi hatóság – a *suspensio*-val kapcsolatosan minden kérést *blanket-tárisan visszautasított*.

Ennek következményeként többen komoly következtetést vontak le a békepapok működésével kapcsolatosan, annak ellenére, hogy 1956. november 4-e után a szovjet megszállók és a Kádár-kormány a szabadságharc vívmányainak, rendelkezéseinek a felszámolását hajszolta. Beresztóczy kérte, hogy nyugdíjba mehessen, gyenge egészségi állapotára tekintettel

(szívkoszorú-trombózist, idegrendszeri megviseltséget említett), míg Balogh István páter kompromisszumosan lemondott a Thököly úti plébániájáról, de Budapesten maradt, gyógykezelésre hivatkozva. Endrey Mihály 1957 márciusában feloldotta őt a *suspensio* alól. Balogh páter a budapesti Szent Mihály-templom plébánosa lett 1962–76 között, 1968-tól pedig a címzetes apáti rangot is elnyerte. Csak 1976-ban hunyt el. Szolgálati elismeréseként a Magyar Népköztársaság Zászlórendje I. fokozatát kapta meg 1970. április 4-én, a „felszabadulás negyedszázados évfordulója alkalmából” a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsától, emellett pedig országgyűlési képviselő volt 1953-tól a haláláig, azaz tizenhét éven keresztül. Beresztóczy a kádári országgyűlés alelnöke lett 1961-től haláláig (1973), ezért a római egyházjog értelmében több évig kiközösítés alatt állt, melynek kihirdetését azonban itthon nem engedélyezte az ÁEH. A Mindszenty által kezdeményezett felfüggesztése alatt az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtitkára lett már 1957-ben, így *de facto* nem tekintette érvényesnek magára a *suspensio*-t – a gyakorlatban cáfolva ezzel korábbi levelének tartalmát.

Az ÁEH a szabadságharc bukása után természetesen nem ismerte el Mindszenty intézkedéseit. Az október utolsó napjaiban, Felsőpetényben olyan kompromisszumkész Horváth János ÁEH-elnök ekkor, 1956 végén már egészen máshogyan – meglehetősen őszintébben – nyilatkozott Mindszenty személyéről: „Mindszenty kezdeményezésére és intézkedése következtében körülbelül harminc békepapot távolítottak el [ugyanis Horváth beleszámítja a létszámba azokat is, akiket az ordináriusok el tudtak távolítani a november 2-i határozat értelmében, még időben – PHJ] állásaikból és függesztettek föl papi és közéleti tevékenységükből. Ezekkel az intézkedésekkel a papi békemozgalmat lefejezték és működését teljesen lebénították. (...) Mindszenty mellett Badalik veszprémi, Shvoy székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi és Kovács Vince váci püspök, akik a fenti helyzetet kialakították.” Ez azt jelenti, hogy a 11 eltávolított főegyházmegyei pap mellett az említett négy püspök még közel 20 másik békepapot távolított el, néhány nap leforgása alatt. Kovács Vince segédpüspökként minden bizonnyal csak Pétery utasításait hajtotta végre, aki szintén jelen volt a november 2-i tanácskozáson. Mindenesetre egy munka eredményességét az mutatja a legjobban, amikor a legnagyobb kárt elszenvedő ismeri el annak hatékonyságát. Horváth elnök az elkövetkező egy évben mindent megtett, hogy megtörje a katolikus főpapokat, helyreállítsa a korábban, öt év alatt kialakított rendszert, ezért ellentámadást indított. Leszögezte, hogy a primás „ma is [ti. 1957-ben – PHJ] jogerős büntető ítélet alatt áll”, emellett pedig legalább 15-20 reakciós papot, segédlelkészt, plébánost és más beosztásút közbiztonsági őrizetbe vettek. Ezzel egy időben „átmeneti jelleggel” a „bajszos püspökök” utódait, a *miniszteri biztosokat*

kirendelték az egyházmegyékhöz, addig, amíg a békepapok ügyét egyenként nem rendezik. A helyzetet nehezítette, hogy időközben Mindszenty intézkedéseit jóváhagyta két szentszéki, a Zsinati Kongregáció által kiadott dekrétum is, amelyek 1957. január 21-én jelentek meg. A *Sacra Congregatio Concilii* az egyikben Dr. Horvát Richárd ciszterci szerzetes kiközösítését mondta ki, illetve a második a többi (összesen 21) békepapot, akik nem a kánonjog szerint kerültek egyházi pozíciókba, azoknak az elhagyására szólította fel, *suspensio* terhe mellett. Az ÁEH ezt a magyar belügyekbe való közvetlen beavatkozásnak tartotta, annak ellenére, hogy a dekrétum nem említette a „békepap” kifejezést, csak egyszerűen az érvényes kánonjog alapján hozta meg a dekrétumát, tekintettel a jogellenes ki nevezésekre. A helyzet azért lett bonyolult, mert az ÁEH-nek, annak ellenére, hogy 1945 óta nem volt hivatalos diplomáciai kapcsolat a Vatikán és Magyarország között, diplomáciai testülete (*apostoli nunciatura*) sem volt itthon,⁷⁷ a püspököknek mégis a pápa utasításait kellett végrehajtaniuk, amit az ÁEH viszont nem engedett. Szabó Imre, aki a bíboros legtöbb rendelkezését végrehajtotta, szanatóriumba vonult 1957 elején (ellenkező esetben Hejcére internálták volna, ahová Pétery püspököknek újra el kellett mennie, ott is halt meg).

Az ÁEH végül 1957 márciusában közölte a Magyar Katolikus Püspöki Karral, hogy Mindszenty Józsefnek a vezető békepapokkal kapcsolatos rendeletei jogtalanok és érvénytelenek, továbbá az áthelyezéseket, amelyek 1956. október 23. után történtek, nem ismerik el. Ebben a hónapban erősítették meg az 1951. évi 20. számú rendeletet, amely a kommunista állam „főkegyúri jogát” biztosította, azaz *semmilyen főpapi tisztség nem volt betölthető az Elnöki Tanács előzetes jóváhagyása nélkül*, az Opus Pacis-t pedig az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága alá rendelték. A teljes megtöretés azonban csak 1958-ban következett be, amikor a püspökök ígéretet tettek az ÁEH-nak, hogy nem akadályozzák a papi békemozgalom fejlődését és tevékenységét, valamint elhatárolódnak minden olyan megnyilatkozástól, amely a népköztársaság rendje ellen irányul. A püspökök pedig azt a 21 papot, akiket a vatikáni dekrétumok *suspensio* alá vetettek, vagy már korábban, vagy legkésőbb 1957 során pozíciókba helyezték, kisebb-nagyobb helyi kompromisszumokkal. Az ÁEH győzelmének szimbolikus ese-

⁷⁷ A zavaros helyzettel bővebben foglalkozik: Balogh Margit: Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: Tusor Péter (szerk.): Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. 466 p. Budapest–Róma, Gondolat. PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2012. pp. 367–426. (Bibliotheca historiae ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Series 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1.; 8.)

ménye volt Grósz József kalocsai érsek eskütétele az alkotmányra Dobi István előtt, 1959. április 24-én.

A Mindszenty által végrehajtott gyors ütemű „lefejezés” ezért csak átmeneti megoldást szült, csak a rendszer gyors csontosodását akadályozta meg, de a kádári egyházpolitika már az ötvenes évek végére erős volt, és kiállt a békepapok mellett, minden szentszéki megnyilatkozás ellenére. Az ÁEH nemcsak csatát nyert ezzel, hanem hosszú távon háborút is, főleg, ha Mindszenty későbbi sorsát nézzük: az eredményes óriási nyomást, amelyet a Magyar Népköztársaság a Vatikánra tudott tenni az *Ostpolitik* kapcsán, kihasználva az enyhülés politikáját is.

*

Mindszenty másik nagyon fontos intézkedési terepe azonban már jobban összefüggött a szabadságharc aktuális eseményeivel és nemcsak lehetőségeivel, hiszen ez elsősorban különféle segélyszállítmányok – leginkább gyógyszer, ruha és élelmiszer – szervezésével függött össze. Már megérkezése napján, déltájt jelentkezett nála az *Ostpriesterhilfe* (később a szervezet nevet változtatott, és ma már *Kirche in Not* néven ismert) alapítója, Werenfried van Straaten, a „szalonnás atya” (speckpater), aki azzal lett híres, hogy a második világháború alatt sok szalonnát (is) szerzett az éhező rászorulóknak, körbejárva plébániákat, szervezeteket, és azokat elsősorban a Németországból menekülteknek adta. A fent említett szervezetét e tevékenysége kapcsán 1947-ben alapító premontrei atya kifejezetten a keleti blokkban tevékenykedett, a kommunista elnyomás alatt élő papok, katolikus családok és intézmények megsegítését tűzve ki célul, amelyek nemcsak élelmiszert kaptak így, hanem több esetben segítették őket például templomokat is építeni. Werenfried atya a kezdetektől nagy szimpátiával és lelkesedéssel figyelte Mindszenty bíboros tevékenységét a vasfüggöny mögött, tekintettel arra is, hogy a szervezet az „*Üldözött Egyház Segítője*” címet kapta meg megalakulásakor (1964-ben közvetlenül a Szentszék alá rendelték). A premontrei atya saját magát mindig is a bíboros „küzdőtársának, barátjának és bizalmas hívének” tartotta, később száműzetésében is felkereste, és támogatta anyagilag nemcsak őt, de a mártírsorsú Márton Áron püspököt is.

Mindszenty koporsója mellett elmondott beszédében – amelynek következtetése az volt, hogy „szentet jöttünk temetni” – így emlékezett vissza az 1956-os találkozásukra: „*Igen, magyarok, a ti bíborosotok most is aggódik lelketekért, jövőtökért, éppúgy, mint annak idején, az 1956-os forradalom napjaiban Budapesten, amikor jómagam ott jártam nálatok, és őt kerestem a feldúlt fővárosban. Kerestem és megtaláltam őt, három órával kiszabadulása után, lakása romjai között* [itt

nyilván a prímási palotára gondol, és helyesen nem kiszabadulásra, hanem a budapesti megérkezésre – PHJ]. *Hosszasan beszéltem vele, s amikor elbúcsúztam tőle, megfogta mind a két kezemet, és ezt mondta: »Páter, ha visszatér Nyugatra, kérem, mondja meg barátainak: ne feledkezzenek meg rólunk. Imádkozzanak, sokat imádkozzanak az Istenanyához, mert nagyon nehéz küzdelem előtt állunk.«*⁷⁸

Werenfried azt szorgalmazta, hogy a bíboros fogalmazzon meg egy levelet a világ összes püspökének, amely alapján ő is, de mások is segélyszállítmányokat tudnak küldeni a vérző országnak. Mindszenty a beszélgetés után (mások szerint már közben, esetleg közösen Werenfrieddel) megfogalmazta a világ katolikus püspökeihez intézett beszédét (lásd Melléklet!), amelyben megköszönte azt a rendkívüli együttérzést, amelyet a világ katolikusai tanúsítanak a „sokat szenvedett magyar nép iránt”.

Werenfried atya Közi-Horváth József kötetében plasztikus leírást ad a prímás 1956-os mindennapjairól, amikor az audienciájára visszaemlékezik: *„Három órával a hazatérte után már nála voltunk. A háború alatt súlyosan megsérült és még mindig romos budavári ház folyosója és szobái tele voltak emberekkel, akik mind beszélni szerettek volna vele. Az előszobában néhány püspök, katonatiszt és sok rosszul öltözött polgári személy várakozott. Közülük a legtöbben csak néhány órával előbb szabadultak ki a börtönből... A kissé görnyedt és vásott reverendát viselő Bíboros meghatottan fogadott bennünket. A haja még fekete volt. Mélyzengésű hangjából kiérződött a fáradtság, de szemei, amelyekkel egymás után végignézte a küldöttségünk tagjait, energiát sugároztak. A szervezetünket ismertető szavaim után egyik papját ott a jelenlétiünkben kinevezte az Actio Catholica elnökévé, és megbízta, hogy gondoskodjék a Nyugatról érkező szeretetadományok átvételéről és szétosztásáról. Azután visszavonult, hogy megírja azt a levelet, amelyet általunk a szabad világ püspökeinek akart küldeni.»*⁷⁹

Mindszenty a „Magyar Katolikus Akció”, azaz az Actio Catholica magyarországi szervezetének anyagi támogatását kérte minden katolikus püspöktől szerte a világban. Az Actio Catholica októberben újra szabadon, eredeti küldetésének megfelelő feladatokat látott el, hiszen az ÁEH a Gröszper (1951) óta „parkolóhelyére” tette, és csak a püspökkari értekezletek előkészítésében játszott szerepet; nem foglalkozhatott külföldi kapcsolatokkal, főleg nem segélyszállítványokkal. Országos igazgatója a fentebb említett Endrey Mihály volt a forradalmi napok ideje alatt. A szervezet öt népkonyhát üzemeltetett Budapesten a szabadságharc ideje alatt, amelyeken 5-600 ebédet osztottak ki naponta.

⁷⁸ Füzér Julián (szerk.): *Szentnek kiáltjuk!* München, 1986, 108. o.

⁷⁹ Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros.* München, 1980.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i határozata megemlítette, hogy Mindszenty arisztokratákkal a „*kapitalizmus visszaállítására*” törekedett. Ebben felsoroltak többek között egy bizonyos „Lichtenstein herceget” is, aki Budapesten volt, és tárgyalt a hercegprímással, de egészen más kontextusban, mint ahogyan a párthatározat említi. Valójában aki Budapesten és Győrben is járt ekkoriban, az Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Rosenberg herceg (röviden azonban csak: Löwenstein), és aki gróf Széchenyi István dédunokájával, Széchenyi Beátrix grófnővel közösen látogatta meg a főpapot. A prímás velük és Johann Jakob Eltz gróffal⁸⁰ folytatott tárgyalást arról, hogy a Szentszék által elismert *Jeruzsálemi Szent János Szuverén Máltai Lovagrend* különböző karitatív szervezetei (Német Máltai Rend Segítő Szolgálat és az Osztrák Máltai Rend) hogyan tudnak hatalmas, elsősorban élelmiszer- és gyógyszer szállítmányokat Magyarországra juttatni. Ezek közül néhány időben meg is érkezett az országba, mert a Széchenyi családdal rokonságban álló fiatal Hoyos grófok segítették át a határon.

Löwenstein herceg, aki nemcsak máltai lovag, de igen termékeny író és több német politikai pártnak (Freie Demokratische Partei, Deutsche Partei, Christlich Demokratische Union Deutschlands) tagja volt élete során, a szabadságharc idején pedig a nyugatnémet (Német Szövetségi Köztársaság, NSZK) parlament képviselője is, valamint rokonságban állt a Habsburg–Lotaringiai ház nádori, azaz magyar ágával is,⁸¹ beszédet mondott a győri rádióban 1956. november 2-án. A beszédet a Szabad Kossuth Rádió is átvette, ahogyan több győri műsort. Mondanivalója igen egyszerű volt: a herceg hangsúlyozta, hogy a Nyugatnak és a Német Szövetségi Köztársaságnak is „*erkölcsileg és politikailag is segíteni kell*” a szabadságharcot. Erre a kijelentésére a kádári rendszerben később úgy utaltak, mintha a magyar szabadságharc a német újraegyesítés ugródeszkája lett volna. Mindszentyvel folytatott tárgyalásairól keveset tudunk, igaz ugyan, hogy a kádári restauráció propagandakiadványa, a *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*⁸² című, tudni vélte – a prímás személyi titkára, Turchányi állítólagos vallomása alapján –, hogy a főpap és a herceg legfontosabb beszéd-

⁸⁰ A gróf szintén máltai lovag volt, és Vukovár grófja. Később, az 1990-es években aktívan részt vett a horvátországi politikában is.

⁸¹ Vitéz Habsburg–Lotaringiai József Ágost (aki *homo regius* és pár napig kormányzó is volt, valamint a kormányzóság ideje alatt felsőházi tag az országgyűlésben) magyar királyi herceg legidősebb unokája, József Árpád magyar királyi herceg, aki a Vitézi Rend főkapitányi tisztét is örökölte nagyapjától, feleségül vette Mária von Löwenstein-Wertheim-Rosenberg hercegnőt.

⁸² Kiadta a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztató Hivatala (Szikra Kiadó), 1957. Az ominózus Turchányi-vallomás megtalálható a kötet 88–89. oldalán.

témája a német széttagoltság és egy 1957–1958-ban kialakuló fegyveres harc lett volna a Szovjetunió ellen. Ebben a fegyveres harcban az NSZK lesz, lett volna a kezdeményező, és a magyar félnek „minden véráldozatot megér” bekapcsolódnia. Igaz ugyan, hogy a primás és a herceg is (későbbi nyilatkozatai alapján) a szabadságharcban döntően jónak látta volna a konkrétabb nyugati állásfoglalást és akár a fegyveres segítséget, talán a fegyveres beavatkozást is (Löwenstein későbbi politikusi pályáján is a nyugati hatalmak felfegyverkezését támogatta a kommunizmus ellenében), de nem valószínű, hogy ezt egy harmadik világháború perspektívájában komolyan elemezték volna 1956. november másodikán a budai primási palotában, amikor az országnak elsősorban gyógyszer- és élelmiszer-szállítmányokra volt szüksége. Löwenstein herceg egyébként tárgyalta Losonczy Gézával, a Nagy-kormány államminiszterével is Budapesten, amit a kádári propaganda később szintén erősen felnagyított, és a Nagy Imre elleni vádpontok között is szerepelt, mint aki ezzel is az „imperializmus hatalmát” készíti elő. A herceget a szabadságharc utolsó napjaiban a megszálló szovjet csapatok elfogták, de tekintettel arra, hogy német országgyűlési képviselő volt, csak rövid időre deportálták. Innen azonban kiszabadult, és Bécsen keresztül visszatért az NSZK-ba.

A katolikus Nemzetközi Karitás (International Confederation of Catholic Organizations for Charitable and Social Action) is felvette a bíborossal a kapcsolatot, ahogyan értesültek a kiszabadulásáról, de a vezetőjét, Ferdinando Bardellit a határon nem engedték át, így a segélyszállítmányok nem tudtak megérkezni.⁸³ A Szentszék pénzadományát személyesen Msgr. Jean Rodhain adta át a bíborosnak, aki 1949-ben – akkor még a Francia Katolikus Segélyszervezet főtitkáráként – igyekezett segélycsomagot küldeni a letartóztatott Mindszentynek, ebben azonban a Magyar Köztársaság akkori francia nagykövete, Károlyi Mihály (az 1918-as Magyar Népköztársaság elnöke) megakadályozta. Károlyi, meggyőződéses antiklerikálisként is, 1945-től folyamatosan veszélyesnek tartotta Mindszenty működését, ezt többször jelezte is Rákos Mátyásnak, aki azonban türelemre intette 1948-ig (a Mindszenty-per nemzetközi következményei miatt azonban aggódott). Jean Rodhain atya nagyon tisztelte a bíboros tevékenységét, és önként je-

⁸³ A karitatív tárgyalásokról a részletek Papp Kálmán győri püspök naplójában, 1956-os feljegyzéseiben lelhetők fel. Ezeket Soós Viktor Attila közlése és gyűjtése alapján (Győri Egyházmegyei Levéltár) idézem, amit köszönök neki. Papp Kálmánt püspökké már Mindszenty szentelte (1946). Papp méltó utóda akart lenni a szovjet katonák által megölt Boldog Apor Vilmos győri püspöknek. A Mindszentyhez lojális püspök a forradalmi napokban elsősorban papjain keresztül informálódott, és a híreket határidőnaplójába írta bele, apró betűkkel, ceruzával.

lentkezett a nem túl egyszerű feladatra 1956. október végén, amelyet végül sikerrel hajtott végre.

Még egy pap jelent meg a budai prímási palotában, másnap, november 2-án: Msgr. Zágon József protonotárius kanonok, Boldog Apor Vilmos püspök korábbi irodavezetője, a római Pápai Magyar Intézet ekkori rektora XII. Piusz pápa személyes megbízottjaként jelentkezett audienciára. Különösen szerencsés volt ez, ha azt nézzük, hogy a bíboros aznap találkozott főpaptársaival is, így első kézből tudott beszámolni a Zágon atyától kapott információkról, esetlegesen a Szentszék jóváhagyásáról a rendteremtéssel kapcsolatosan. Zágon atya később is kapcsolattartó volt a bíboros és a Szentszék között, bár nem mindig volt jó hírek hozója.

A küldemények elsősorban vöröskeresztes szállítmányokként érkeztek meg, első tranzitállomásként Győrbe, innen pedig a fővárosba, illetve egyenesen a prímási palotába. A megszerkesztett, de megjelenni nem tudó, november 4-re keltezett katolikus hetilap, az *Új Ember* úgy értesült, hogy *„az ausztriai, a németországi, a franciaországi, svájci és belgiumi karitászközpontok közölték a római karitászközponttal, hogy saját területükön megindították a gyűjtést. Maga a Szentszék azonnal négy vagon kiterő gyógyszer, élelmiszert, gyermek-tápszert és vérplazmát csomagolt össze, és ezt útnak indították. A karitászszervezetek mindenütt a Nemzetközi Vöröskereszt illetékes szerveivel karöltve folytatják az adományok összegyűjtését és útnak indítását. Az adományokat mind a bécsi karitászközpontba irányítják, és ottani elosztó szerv továbbítja a magyar határra.”* Budapesten Turchányi Egon, Mindszenty titkára szervezte a segélyek fogadását és szétosztását. Ez leginkább a prímási palotában történt, illetve a Budapesti Karitászközpontban keresztül.

A győri elosztóhelyet Dr. Lányi János Győr-belvárosi plébános-kanonokra bízta a bíboros, akit kiszabadulása után szinte azonnal, még október 31-én megkeresett telefonon. Lányi atya az elosztásnál együttműködött Nagy György helyi orvossal, illetve Rajki Antal miniszteri megbízottal, a tárolásra a saját pincéjét használva. A segélyszállítmányoknak és más támogatásoknak köszönhették, hogy nemcsak Győrött, hanem Sopronban, de Magyaróvárott is ingyenkonyhákat tudtak létesíteni. Lányit ezért a szerepvállalásáért, illetve mert október 25-én tisztességgel eltemetett három szabadságharcost, akik fegyveres harcban estek el, később nagyon komolyan meghurcolták.

Tildy Zoltán államminiszter még a november 1-jén történt látogatásakor közölte, hogy az ÁEH épületének birtokjogát a kormány Mindszentyre ruházta át.⁸⁴ Az ÁEH ügyét azonban minden jel szerint a prímás

⁸⁴ Mindezt Turchányi Egon említette a perében. Budapest Főváros Ügyészsége, PIL 290.f., vádirat. Balogh Margit gyűjtése.

hozta szóba az államtitkárnak, korábban ugyanis egyeztetett Marosfalvy László hatodéves (titokban jezsuita⁸⁵) papnövendékkel, aki felvilágosította, hogy az ÁEH kezében milyen értékes és titkos dokumentumok vannak. Marosfalvy az ÁEH törvényes keretek között lezajló elfoglalásának tervét már 1956. október 31-én, Mindszenty szabadulásának hírére elkezdte szervezni kispap társaival (Kuklay Antal,⁸⁶ Tabody István, Kovács György, Hrotkó Géza, Rédly Elemér és az erről visszaemlékezést közlő Vigh Szabolcs⁸⁷). Marosfalvy felment november 1-jén Mindszentyhez audienciára, aki a volt jezsuita rendfőnök ajánlására soron kívül fogadta őt. Marosfalvy az audiencia sikere után a társaival addig várt, amíg nem kaptak az akcióra hivatalos engedélyt a prímástól, aki erről külön egyeztetett Tildyvel is.

Ez alapján utasította a magyar főpásztor másnap, november 2-án Turchányi Egon Albertet (ő pedig Marosfalvyt és társait), hogy a kormány által a magyar katolikus egyháznak adott ÁEH-főépületet a Pasaréti úton foglalja le, a feladathoz pedig szerezzen maga mellé embereket. A prímás megjegyezte azt is, hogy az épületbe mindenképpen hatoljanak be. Ha ez akadályoztatva lenne, akkor is, és úgy járjanak el Turchányiéék, „*mintha a sajátunkról lenne szó*”. A bíboros arra is egyértelmű utasítást adott, hogy az ÁEH „*irattár személyi vonatkozású részét*” a prímási palotába kell szállítani, az épületet pedig mindenképpen gondosan zárják le, azt más behatolástól meg kell óvni. Fontos leszögezni, hogy írásos bizonyítékunk nincsen arra, hogy a Nagy Imre-kormány, illetve Maléter vagy Tildy valóban „*kiutalta*” volna az ÁEH épületét⁸⁸ a magyar katolikus egyháznak (ezt a többi felekezettel nem is közölte Tildy, legalábbis nincsen erre utalás). Ennek ellenére november 3-án Tildy szóban Turchányinak és Mindszentynek is megerősítette, hogy az épületet a prímás joghatósága alá helyezte a kormány (ezt Turchányi is magától vallotta a perében, 1957-ben). Mindszenty hagyatékában azonban vannak annak jelei, hogy a bíboros úgy tudta: a Nagy-kormány, engedve a követeléseknek, megszüntette az ÁEH-át október 31-én, amikor ő megérkezett Budapestre – ezzel nem kevés indokot adva arra a főpapnak, hogy elismerje legitimnek a kormányt. Vagy legalábbis erről kapott tájékoztatást a főpap, és azt elfogadta. Mindszenty úgy tudta, hogy a kormány a főépületet az „*Actio Catholica Katolikus Egyetemista és Ifjúságunk*

⁸⁶ Azért titokban, mert a rendet korábban betiltották.

⁸⁷ A neves művészettörténész atya, Pilinszky János költészetének kutatója később személyesen is visszaemlékezett erre az *Új Ember* katolikus lapban: „*Nyitva hagytam a vasajtót...*” – Kuklay Antal a forradalom napjairól.
<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.10.31/0801.html>

⁸⁸ A Pasaréti úton lévő épület korábban Szakasits Árpád (SZDP) köztársasági elnök villája volt.

csoporthoz” adta, és így – lényegében közvetetten – szállt át a tulajdonjoga az érsekre mint az AC „felügyeleti szervére”. Mindenesetre most úgy tűnik: lehetséges, hogy szóban (akkor viszont azt egyszer meg is erősítve), de az is lehet, hogy valamilyen dokumentummal adta át a kormány az érseknek az ingatlant, a megszüntetés után (ami azonban nem lehetett 30-án, mert akkor még Horváth János elnök Mindszentynél ÁEH-elnöki minőségében volt jelen).

Az akció megszervezésére még aznap, kivitelezésére azonban csak másnap került sor. Turchányi Albert Egon maga mellé vette Németh János bazilikai káplánt, valamint Marosfalvyt és a három kispapot, továbbá Lieszkovszky Pál volt huszár ezredest, aki a titkár régi jó ismerőse volt, és véletlenül futottak össze. A csoporthoz csatlakoztak a testőrök is, amire még november 2-án személyesen Mindszenty kérte őket, egy sajtótájékoztató után. Tóth József szabályosan akart eljárni, ezért kért a bíborostól egy írásbeli utasítást arra, hogy el kell kísérniük Turchányit és társait az ÁEH épületébe. Ezt megkapta Mindszentytől (ezt módfelett érdekes volna látni, egyfajta bizonyíték lenne arra, hogy a prímás a testőreit utasítja), ami neki elegendő is volt, de Galajdának és Vajtának nem, ezért Turchányival még aznap bementek a Honvédelmi Minisztériumba, ahol Váradi és Kána vezérőrnagyok – Maléter tudtával – engedélyezték az akciót. Ez újabb adalék arra, hogy a Mindszenty által elismert „nemzeti kormány” engedélyezte és tudott az akcióról. Az „*ÁEH kirablásának*” hamis és torz legendája csak később, a kádári megtorlás alatt született meg, ezzel a köztörvényes bűnténnyel vádolva Turchányit és Mindszentyt, de az asszisztálással a Nagy-kormányt is. Az események sora azonban azt mutatja, hogy „*rablásnak*” semmiképpen sem nevezhető az a néhány órás akció, még ha a végrehajtás esetlegességeket nem is nélkülözött.

Németh atya ösztönzésére Turchányiék november 3-án kora reggel a Bazilikától indultak, ahol a Honvédelmi Minisztériumból a vezérőrnagyok által odarendelt további hat vagy nyolc katona csatlakozott hozzájuk. A minisztériumi teherautó azonban még Pesten lerobbant, ezért egy kölcsön autóval érkeztek meg az ÁEH épületéhez. Az épületnél fiatal szabadságharcosokat találtak (vagy a Mindszenty által említett egyetemista-ifjúság munkás forradalmi csoportot?), Kuklay és Vigh visszaemlékezései szerint köztük is voltak titkos jezsuiták. A Turchányi-vallomás, amely a perben született, egyetemista „*Közgazdasági Forradalmi Csoportnak*” nevezi őket, akik arra hivatkoztak, hogy ezt az épületet a helyi, II. kerületi tanács utalta ki nekik a forradalmi napokban (az eseményeket követve ez maximum egy-két napja lehetett). Az ominózus – minden jel szerint a visszaemlékezésben és a vallomásokban is több néven futó – csoportot vezető Boór János titkos jezsuita volt, aki azonban felismerve rendtársát a másik csoport-

ban, hajlott Turchányi szavára, főleg, miután a titkár végső érvként megemlítette, hogy mindez a prímás akarata szerint zajlik.

Boór – aki szintén az egyházi bíraskodásnak akarta megmenteni az iratokat – így emlékezik vissza az eseményekre: „...Elfoglaltuk az épületet, megtiltva a hivatalnokoknak az iratoknak a további égetését, de túrva a papok fizetésének számfejtését (...) jómagam a II. kerületi forradalmi tanácsnál legalizáltattam a foglalatást, amennyiben kiutaltattam az épületet a katolikus egyetemista mozgalom számára. Eközben az épület körül a katonai előírások szerint felállított, Nemeszeghy Ervin SJ [ő is titkos jezsuita ekkor, később emigrációban szentelik fel, tartományfőnök lesz 1990 után, miután hazatért – PHJ] parancsnoksága alatt álló őrség kis híján tűzharcba keveredett az épület megszállására érkező, a prímást kiszabadított [helyesen: kiszabadulásában és Budapestre szállításában részt vett – PHJ] és most rétsági páncélos katonákkal. (...) Az épület őrzését átadtuk a hivatalos katonáknak. (...) Mindszenty úgy rendelkezett, hogy az iratok maradjanak együtt az ÁEH-ban, majd olvadjanak be az esztergomi főegyházmegye irattárába, amelynek lerakata volt a Bazilika plébániáján. Az okmányok szolgáljanak az egyház múltjának mérlegelésére és az árulások leleplezésére, ami a mai napig nem történt meg.”⁸⁸

A katonák fellépésének köszönhetőn a Turchányi-csoport birtokba vette a területet, miközben helyben előkerült egy ismertebb ÁEH-tisztviselő, Telepó Sándor csoportvezető is, akinek a segítségével (!) megtalálták az irattárat. Telepó e segítsége ellenére később a helyén maradt, és 1957-ben azzal bizonyította hűségét, hogy Badalik Bertalan püspök Hejcére internálását készítette elő és vezényelte le, nagyjából személyesen. A ráccsal lezárt irattárat – Mindszenty korábbi utasításának megfelelően – feltörték, akár csak az iratszekerényt. Miután lakatost hívtak az abban található trezorhoz, ott az épület kulcsait találták meg. A szeminarista kispapok a katonákkal együtt módszeres alapossággal gyűjtötték be az elmúlt öt évben felhalmozott ÁEH-iratokat. Jellemző a napok kaotikusságára, hogy közben az épületben munka folyt – ahogyan Boór is említi –, ugyanis néhány pénzügyes tisztviselő még ekkor is a kongruakartonokkal (lásd alább!) dolgozott, illetve iratokat semmisített meg, jó hivatalnokként (talán nem értesültek arról, hogy az ÁEH már megszűnt?).

Az is jellemző, hogy Turchányiék hagyták őket tovább dolgozni, de kihasználták, hogy van lehetőségük és idejük ellenőrizni a közhiedelmű le-

⁸⁸ Boór János: Tanúság 1956-os tapasztalataimról. *Vigilia*, 1996/12, 916–919.o.

gendát, miszerint a békepapok több fizetést (*kongrua*⁸⁹) kapnak az államtól, mint más papok. A hír nem tűnt valósnak, miután megnézték néhány ismertebb békepap kartonját... Az épületben sem ők, sem egy másik, akkor feltűnő fegyveres forradalmi csoport nem talált államvédelmiseket. Turchányi megbízta Lieszkovszkyt, hogy este jelenjen meg annak a csoportnak a képviselőjével, amelynek a kerületi tanács kiutalta az épületet. Lieszkovszky elő is állította a hercegprímásnak a fiatalembert, aki rövid beszélgetés után a csoport nevében lemondott a tulajdonjogról (talán innen volt a bíboros információja; vagy a csoport az AC egyetemistáinak a javára mondott le?). Lieszkovszky még az éjjel gondoskodott arról is, hogy az épületet biztonságosan bezárják, az iratokat pedig a primási palotában helyezték el. Az este folyamán Turchányi a bíboros utasítását követve tudatta a seminarista kispapokkal, hogy másnap (november 4.) tízen menjenek az ÁEH épületébe, és gondoskodjanak annak a védelméről. Ezt a feladatot vitéz Tabódy István kispap (volt huszár főhadnagy, ekkor negyedik éves seminarista) vállalta a primás közvetlen, személyes utasítására. Tabódy felvette ehhez az ellátmányt is, beszervezte tíz kispap társát is a feladathoz, de másnap a szovjet megszállás miatt a terv meghiúsult.

Az ÁEH épületéből összesen 4 papírzsáknyi iratot, 8 csomót, 3 iratrendezőt és 1 vaskazettányi papírt vittek el, a kazettákhoz tartozó kulcsokkal együtt. Feltételezhetjük, hogy az iratok elvitelének második ütemében (november 4-én) a 10 kispap is aktívan részt vett. A belügyminisztérium még november végén sértetlenül megtalálta az iratok egy jelentős részét (ők azt hitték vagy csak azt állították, hogy az egészet) a primási palotában. Bizonyítható ugyanakkor, hogy az összes elvitt iratanyagból egy kisebb részt a primás vitt vagy vitetett el Nyugatra, egy másik jelentős rész pedig Szabó Imre érseki helytartóhoz került, onnan pedig körülményes utakon keresztül Dr. Szántó Konrád ferences szerzetes történészhez, aki

⁸⁹ Az elnevezés eredetileg csak ennyit jelentett: a lelkipásztorkodó papság ellátásáról való gondoskodás olyan esetekben, amikor a lelkipásztori hivatallal nem jár együtt megfelelő állami javadalmazás. 1950-ben a Magyar Népköztársaság kormánya – a többi vallásfelekezettel már megkötött megegyezés szellemében – a Magyar Katolikus Egyháznak 18 éven át, tehát addig, amíg a katolikusok a saját forrásaikra támaszkodva maguk tudják fedezni anyagi szükségleteiket, három-, illetve öt évenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget – *kongruát* – utalt ki egyházi célokra. A kormány az anyagi gondoskodás keretén belül külön súlyt helyezett a lelkészkedő papság megfelelő létminimumának biztosítására is, ami kezdetben 300 Ft körüli összeget jelentett, amit az ÁEH személy szerint utalt ki a papoknak. Ennek folyósítása vagy megvonása minden alkalommal a büntetés és zsarolás jelentős eszköze volt a hatalom részéről. A 18 éves terminus később az 1970-es évekre is kitolódott, közben a II. Vatikáni Zsinat és az egyházjog megújítása a klérus ellátását az egyházi vagyonkezelés részévé tette.

ezekből először a rendszerváltozás során publikált egy kötetben⁹⁰ (1990) és az *Esti Hírlap* napilapban is (1992) anyagokat.

Mindszentyt nem valamifajta „forradalmi düh” vezette abban, hogy az ÁEH sorsa így rendeződjék, hanem élt a kormány biztosította lehetőséggel: a helyzet készen találta meg őt. A primásnak az ÁEH-anyagokkal tervei voltak, amelyeket szóba is hozott november 3-án azon az értekezleten, amelyet a püspöki kar tagjainak tartott a hitoktatás jövőjéről. Az értekezlet gyakorlatilag párhuzamosan zajlott a Turchányi-csoport akciójával: miközben a kispapok és a katonák görnyedeztek az iratok alatt, addig az érsek már tárgyalta is az iratok és a hírhedt hivatal sorsát, amelyben még dolgoztak az állami tisztviselők, a papoknak járó fizetéseket intézve – mindez jellemző Mindszenty akkori tempójára, elszántságára és szándékaira, valamint a helyzet képlékenységeire is.

Az üggyel kapcsolatosan talán egy pár sor erejéig nem árt megvizsgálni Turchányi Albert Egon személyét és sorsát is, aki október 31-e óta ellátta a hercegprimás személyi titkárának a szerepét, és feltétlen bizalmat élvezett. Tóth János atya is jelen volt ezekben a napokban a primás körül, de szerepe október 31-e után erősen háttérbe szorult, emellett pedig észrevehető, hogy vele a főpap egész végig egy kicsit bizalmatlan volt, mert „úgy kapta” fogva tartóitól, nem pedig maga választotta. Ez is magyarázhatja, hogy az első adandó alkalommal maga választott személyi titkárt. A hercegprimás korábbi titkára, dr. Zakar András, aki a bíboros koncepció perében harmadrendű vádlottként szerepelt, Mindszenty szerint már egy hónap vallatás után teljesen lelki roncs lett, és a vádlók kedve szerint tanúskodott szinte mindenben. Zakar nem vagy csak részben volt Mindszenty személyes választása, mert 1944 áprilisától elődje, Serédi Jusztinián titkára is volt. Zakar volt az egyetlen, akit a primás megtartott a Serédi-adminisztrációból. Az egykori titkár 1953-as szabadulása után egyébként kiegészítő lelkész lett, de 1956 napjaiban káplán a Szabadság-hegyen (ma: Svábhegy, illetve Széchenyi-hegy), nem messze, egy órányi sétára az Úri utcától. A primási palotába tudomásunk szerint mégsem megy látogatóba a főpaphoz, és Mindszenty sem kéri magához a négy nap alatt (később azonban végrendeletében a titkára hagyja püspöki mellkeresztjét, amelyet azonban nem adtak át neki, megszegve ezzel a főpap végakarátát). Amíg Szabó utasításra, Zakar „örökletesen” volt Mindszenty bizalmasa, személyi titkára, addig Turchányi Egon Albert ezt a szerepet önként vállalta és kérte a hercegprimástól október 31-én reggel. A primás szinte azonnal igent is mon-

⁹⁰ Az *egyháziügyi hivatal titkai*. Mécses Kiadó, 1990, Budapest. A kiadási évszám itt azért sem érdektelen, mert a szakigazgatási szervnek számító ÁEH 1989-ben jogutód nélkül megszűnt.

dott rá, jöllehet korábban – tudomásunk szerint – nem volt különösebben szoros munkakapcsolata vele. A prímásnak jó memóriája volt, ezt többen is megjegyezték, és nincs okunk, amiért ebben kételkednénk, így valószínűleg tényleg emlékezett rá, hogy Turchányit ő nevezte ki káplánnak Kőbányára 1946-ban, ahonnan elhelyezte a Rezső térre segédlelkésznek, majd adminisztrátornak. Turchányi 1951-ben nyugdíjba ment, a saját valomása szerint kényszer hatására a Játéktervező Vállalat munkatársa lett, szabadalmi szakértőként, mindössze 57 évesen. Az idők folyamán egy szép nagy, személyi listával adatolt jegyzetet készített a békepapokról, amelyet október 31-én át is adott a prímásnak, akinek ez a munka nagyon imponált. Turchányi a feljegyzések átadása után ajánlotta fel szolgálatait, amit a prímás elfogadott, és azonnal személyi titkárának nevezte ki. Turchányi a lista alapján kérte, hogy a prímás minél hamarabb hozza meg büntető, korlátozó intézkedéseit a békepapi mozgalom vezetői ellen, amire ígéretet is kapott.

Turchányi korábban főleg a Jáki-kápolna igazgatójaként tett szert viszonylagos ismertségre egyházi körökben, illetve az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus egyik szervezőjeként. Elöljárói 1931-ben a lila színű *cingulus* (papi öv) viselésének jogával tüntették ki (ez sok 1956-os felvételen látható is rajta), ami főpapi megjelenést biztosított neki (a szabadságharcosok és a tudósítók között többen annak is nézték), tekintettel arra, hogy csak legalább érsek vagy püspök hordhatott ilyet. A Turchányi család a Divék nemzetséghez, az egyik legősibb magyar családig vezette vissza a családfáját, otthon ennek megfelelően erős nemzeti és katolikus nevelést kapott. Politikai pályafutását a magyar fajvédőknél (*Ébredő Magyarok Egyesülete*, amelynek utolsó elnöke is volt) kezdi, aktív „ellenforradalmi szereplés” után, náluk lesz országgyűlési képviselőjelölt, és lapot is szerkeszt nekik. 1921-ben személyesen találkozott Mussolinivel, itthon és külföldön gyakran publikált a kormányzóság ideje alatt. A harmincas években független keresztény képviselő volt erős kormánykritikus programmal (parlamentari működése során élesen összeszólalkozott gróf Klebelsberg Kunóval is) de idővel kiszegza szimpatizáns politikus lett belőle, Eckhardt Tibor barátja, életútja így valamennyire Bajcsy-Zsilinszky Endrével mutat párhuzamot. 1937-ben áttekintő kötetet írt az Árpád-ház szentjeiről (*Glóriás Árpádok*), ehhez dr. Kornis Gyula írt előszót. Politikai nézetei ezután már nem változnak, 1945 után is kiszegza szimpatizáns volt. A német megszállás alatt letartóztatták, mert titokban zsidók kikeresztelkedését segítette (ezért kivégzés járt akkoriban), a nyilasok alatt is fogoly maradt, mert ellenezte a puccsot, ahogyan a német megszállást is.

Turchányi Mindszenty mellett minden feladatot ellátott, amit korábban más titkárai is: telefonokat intézett, audienciákat szervezett, sajtófo-

adásokon vett részt, segített a beszédek megírásában (a november 3-i beszédében is, de erről majd később), jegyzetelt, a bíboros nevében járt el, ha kellett (az ÁEH-akció erre jó példa). Fáradhatatlanul végezte a dolgát, odaadó, lelkes híve volt Mindszentynek. November 4-e után azonban különösen viselkedett, rejtélyes (szinte a véletlen műve) az elfogatása is, nem látjuk nyomát a korábbi határozottságának, körütekintésének. Az amerikai nagykövetségre csak később engedték be Turchányit, mint Mindszentyt, ahonnan 1956. november 8-án távozott, amire a leglogikusabb magyarázat az, hogy a primás szűknek érezte a cselekvési lehetőségeket, és titkárával akarta ezeket tágítani.

A titkár vallomása szerint a főpap utasította, hogy menjen a segélycsomagokért Nickelsdorfba. Turchányi biztosan vissza akart térni, mert személyes holmiját Budapesten, a primásnál hagyta, a követség épületében. Távozásának hivatalos célja az volt, hogy a határon felügyelje egy osztrák katolikus szervezet, a *Caritas Ungarnhilfe* gyógyszer szállítmányát, mivel korábban több segély is eltűnt. Ez november 4-e előtt sem lett volna magától értetődő dolog, ilyen utasításokat a bíboros korábban sem adott a titkárának, amikor még volt mozgástere, de utána kész életveszély volt elhagyni az amerikai nagykövetséget, és Nyugat felé elindulni. Turchányi a kockázatos feladathoz segítségül a korábban a magyar hírszerzésnek „Benkő” név alatt dolgozó Leslie B. (Balogh) Bain újságíróvá választotta, aki a neves *Look* magazinnak készített egy meglehetősen kiszínezett Mindszenty-riportot a szovjet intervenció után, 1956 novemberében. Turchányi nem ment el a megfelelő iratokért a belügyminisztériumba az utazáshoz, így november 9-én ezek híján indult el a határ felé. Összes elővigyázatossága annyiban állt, hogy egy mentőautóban, fehér köpenyben utazott, és a papírjaiban cigarettával kiégette a foglalkozása rovatának első négy betűjét, így csak annyi állt benne, hogy „...ész”, így „sebész”-ként mutatkozott be, amit az igazoltatók nem hittek el neki. Tatabánya közelében civil ruhás ávósok letartóztatták a titkárt, aki a helyszínen szívrohamot kapott, mire az eszméletlen papot két ávós a lábánál fogva feldobta egy teherautóra, és visszavitték Budapestre (erről az intermezzóról Mindszenty is később értesült).⁹²

Turchányi az ellene folytatott per során többször változtatta a vallomását, erős a gyanú, hogy több részletet erőszakkal kényszerítettek ki belőle. 1958. január 10-én életfogytiglani börtönre ítélték, de az 1963-as amnesztiával kiszabadult. Ekkor testvérét kérte meg, hogy az amerikai nagykövetségen keresse fel a bíborost, akivel elhozatta az ott maradt holmiját,

⁹² Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2., 176–204. o.

és átadta a volt titkár rejtélyes üzenetét is a prímásnak: „*Tartja magát ahhoz, amivel bíboros úr annak idején megbízta.*” Turchányi 1969-ben halt meg a székesfehérvári papi otthonban.

*

Mindszenty fellépése nem volt mindenki számára egyértelműen pozitív 1956-ban, még akkor sem, ha – most az ő elnevezésükkel illetve 1956-ot – a forradalom mellett álltak. Jól szemlélteti ezt a félelmet Németh László író feljegyzése: „Az »ellenforradalom« kísértete egyelőre azonban voltaképpen csak Mindszenty második beszédében⁹² öltött valami testfélét – inkább a hangjában, mint amit mondott. Az elmúlt súlyos esztendőök rengeteg embert hajtottak a vallás felé: akinek a földi hatóságoktól nem volt mit várnia, hadd emelje Isten felé a szívét. Félő volt, hogy a hívőknek ezt a megdagadt tömegét a papság egy része a magyar szocializmus vívmányai ellen igyekszik majd vezetni. Ez volt az egyetlen igazi ellenforradalmi veszély. Azok a horthysta tiszték, nagybirtokosok, gyárosok, stb. – akikről a forradalmat rágalmazó rádiók álmodoztak – nem voltak sehol. A horthysta [sic! – PHJ] tiszték közül a zászlósok is aggastyánok voltak: az öreg tábornokkal épp akkor találkoztam, mikor a forradalom a legjobban állt, a nyugdíja visszakapásáról álmodozott. Mindszenty azonban itt volt, s régi intézményeinek visszakapásáról beszélt – sőt a magántulajdon szót is kiejtette. Szerencsére – inkább a modora – olyan megdöbbenést keltett a hívők között, hogy fellépése jelentékenyen csökkentette a veszélyt, amit presztízse jelentett. Itt mindenestre harc előtt álltunk, s e harc súlyosságát fokozta a parlamenti rendszer – amelyben az áhítatos vénasszonyok szavazata épp annyit nyom, mint a fiatal egyetemi hallgatóé. De mi azért egyáltalán nem gondoltunk arra, hogy a forradalmat kivívó szocialista ifjúság, munkásság, értelmiség ezt a harcot elveszíthetné. (...) A beavatkozás azonban megtörtént, s a nemzetnek nem volt módja bebizonyítania, hogy a forradalom nem ellenforradalom. Neki sem – de a gyanúsán siető beavatkozónak sem.”⁹³

Németh László „ellenforradalmi veszélyérzetét” a hercegprímással kapcsolatban osztotta párttársa, Bibó István is (mind a ketten a Mindszenty

⁹² Tl. az 1956. november 3-án elhangzott rádiószózat. Első beszédnek Németh valószínűleg a november 1-jén elhangzott, filmen is rögzített, rövid „tájékoztató” utáni jelentkezést tartja.

⁹³ Németh László: *A magyar forradalom*. Bp., 2011, 109–110. o. M. Kiss Sándor is említette ezt a részletet mint fontos momentumot 2012-es (IX. 21.) előadásában, amelyet a Terror Házában mondott, következtetésünk azonban nem azonos. Véleményem szerint a november 3-i szózat tartalma, formája és esetleges következményei is eltérnek Németh László szocializmuskoncepciójától (amely ugyan a marxista-kommunista verziótól különbözött), és ellentétes tendenciákat mutatnak Mindszenty álláspontjával és lehetséges céljaival.

által marxistának tartott Nemzeti Paraszt Párt utódpartjaként létrejött Petőfi Párt tagjai voltak). Bibó évek múlva, már a kádári kommunizmusban is ellenszenvesen nyilatkozott Mindszenty 1956-os fellépéséről és rövid, mintegy félórás beszélgetéséről, illetve közös menekülésükről a megszállás előtt álló parlamentből azon a végzetes november 4-i reggelen. Bibó már korábban figyelemmel kísérte Mindszenty pályafutását, és nem tetszett neki a főpap politikai és vallási szemlélete. Bibó – ahogyan azt Mészáros István lényeglátóan megjegyzi⁹⁴ – eszményképe Ravasz László református püspök volt, az apósa, akit 1948-ban Rákosi lemondattott a püspökségéről, de pontosan 1956 emelte őt vissza tisztségébe,⁹⁵ aki azonban a közjogiassá váló (döntően katolikus) államegyház (*Landeskirche*) helyett a „szabad egyház szabad államban” elvet hirdette, így 1945 után együttműködőbb álláspontot képviselt, mint Mindszenty, csak a nyílt kommunista diktatúrával állt szemben. (Ravasz korábban az egyházi posztja – Duna melléki református püspök – miatt hordozott közjogi szerepet, a felsőházi képviselőség formájában, de az nem volt olyan súlyú, mint amelyet 1945-ben Mindszenty kapott az érseki rang mellé.)

Bibó számára nem szimpatikus már a hercegprímás első megnyilatkozása sem 1956. november 1-jén, elsősorban a „programadás igénye” miatt⁹⁶ nem (az eredeti szövegben ugyan „szózat” szerepel, de a november 3-i beszéd már valóban „programpontos” volt). A november 3-i beszédben azonban – eléggé lényeglátó módon – Bibónak „a közjogi vezető elbújtatott igénye” tetszett a legkevésbé, emellett a hercegprímás ízes retorikát használó, archaizáló stílusa sem nyerte meg a tetszését. Érdekes itt megjegyezni, hogy hasonló okok miatt nem tetszett a beszéd a kereszténydemokrata Keresztes Sándornak sem, aki szintén érezte a közjogi szerepet („zászlósúr”). Ez a kitétel és igény Keresztesnek és a hozzá hasonló progresszív kereszténydemokratáknak 1945 óta nem volt szimpatikus.⁹⁷ Bibó és Keresztes ezen nézete nem légből kapott, hiszen ha ezt a szerepet a maga kontinuitásában szemléljük, akkor Mindszenty álláspontja ebben nem sokat változott 1945–48 közötti politikai krédójához viszonyítva. Huszár Tibor – többször provokatív, álságos – kérdéseire is konkrétan válaszol Bibó, nem az

⁹⁴ Bibó István és Mindszenty – egy érdekes találkozás. In: *Pannonia Sacra*. Mészáros István, 213–231. o. (A továbbiakban: *Pannonia Sacra*.)

⁹⁵ Ravasz szintén mondott egy beszédet a Szabad Kossuth Rádióban november elsején, amelyben „nemzeti felkelésnek” és „forradalomnak” is nevezi az eseményeket. Azonban a beszéde visszafogott, nem programszerű, csak az események nagyszerűségét hangsúlyozza.

⁹⁶ *Életút*, 413. o.

⁹⁷ *A kiegészítés reményével – Keresztes Sándor visszaemlékezései*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.

akkori marxista történetírás jelzőit citálva, hanem az eseményekben résztvevő, de azt elemző szikárságával:

„Huszár: Szóval akkor lényegileg úgy ítéled meg a helyzetet, hogy a katolikus egyházzal a megegyezést mindenekelőtt Mindszenty személye akadályozta. De hát ettől függetlenül adott volt az egyházi nagybirtok problémája.

Bibó: Nem hiszem, hogy az utóbbi szempont döntő volt. Annyit Mindszentynek is megtanítottak a tanácsadói, hogy az egyházi nagybirtokot visszakövetelni nem jó. ... Mindszenty gondolatainak háta mögött nem az egyházi nagybirtok volt, hanem a legitimizmus. Ez volt az ő centrális elképzelése, s ebbe semmiféle kompromisszum nem fért bele, nemhogy egy kommunistákat is magában foglaló népfront. Ő nemcsak királyt akart koronázni Magyarországon, hanem addig is, mint Magyarország első zászlósura, kvalifikáltnak érezte magát a közbenső időre az államfői szerepre. De ismétlem, egy engedelkenyebb katolikus tárgyaló fél is esetleg csak azt érte volna el, hogy Rákosi az engedelkenység arányában fokozta volna a nyomást.”⁹⁸

Ezen a ponton, pontosan Bibó álláspontja miatt, ellent kell mondanunk Mészáros Istvánnak, aki azt gondolja, hogy Bibónak túlságosan szélsőséges a felfogása Mindszenty legitimizmusáról,⁹⁹ mert azt gondolja – leszűkítve egy közjogi pozíció valós kötelezettségeit –, hogy ez megfelel a kommunista prekonceptiók vádiratok kitételének. A helyzet azonban az, hogy amit Bibó „legitimizmusnak” hív, az valójában már inkább a jogfolytonosságához ragaszkodó, a történelmi folyamatban bekövetkező forradalmi eseményekkel szembemenő politikai hitvallás, közéleti-politikai állásfoglalás. 1956. október 30-a után, nyolc év kényszerű szünet után a hercegprímásnak újra politikai aktivitásra volt lehetősége. Aktív reálpolitikai legitimizmusra azért sem volt lehetősége – és lényegében senkinek sem –, mert annak csak királysági államformában van értelme, köztársaságban vagy népköztársaságban ez nem aktualizálható pártprogram (csak maximum egy restaurációs monarchizmus).

Az már az események tragikuma, hogy Mindszentynek csupán egyetlen nap adatott meg, hogy ezt kifejthesse; mindenesetre, amikor erre lehetősége nyílt, akkor ezt nyomatékosította is. A hercegprímás nem éri be a beszédében a forradalom nagyszerűségének dicsőítésével, nem ismeri el az eseményeket forradalomnak sem: „Nem forradalom volt, hanem szabadságharc.”

Miért érzi azt Mindszenty, hogy ezt megteheti és meg is kell tennie?

Megint valóban arról van szó, amit a (poszt)marxista történetírás és baloldali politikusok is vádként fogalmaztak meg: jogokat, szerepeket vindikált volna magának az idős, börtönök sorát megjárt főpap? Érdemes

⁹⁸ *Életút*, 236. o.

⁹⁹ Mészáros István: *Pannonia Sacra*, 227.o.

azon elgondolkodni, hogy akik ezen az állásponton vannak, azok *de jure* és *de facto* is mindent elfogadnak az 1945 után bekövetkezett helyzetből, kevés vagy lényegében semmilyen kritikát sem gyakorolva azzal szemben – ellentétben a főpappal. Mindszenty József ugyanis nem tehetett mást, mint valláserkölcsei és egyszerre közjogi alapon is állva elítélte ezeket, és *törvénytelennek* tartotta mindazt, ami ezután (1944/1945) bekövetkezett, utólag és folyamatosan, de következetesen az eseményekben részt véve. A forradalmi folyamatokon így kívül helyezte magát, a szerepének, de egyéni meggyőződésének köszönhetően is, és ez ebben az esetben megerősítette ennek a szerepnek a józan betöltésében. Mindszenty politikai-közéleti szerepe 1946 után lényegében *reflektív* volt: nem adódott számára más politikai mozgástér, nem tudott már kezdeményezni. Most ebben a pár napban, a hirtelen keletkezett *tabula rasa* helyzetben mégis megpróbálta legalább leszögezni alapelveit. Nem véletlen, hogy ebben a helyzetben, amelyről azt hitte, hogy a szabadságharc már győzött, pontosan meghatározza a szerepét is az egész ország számára: „*Én pártokon kívül és állásom szerint felül vagyok és maradok. Figyelmeztetek ebből a tisztekből minden magyart, hogy a gyönyörű egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak. Mert az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre. Maga a politizálás is ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.*” Mindez tiszta öndefiníció, világos és egyértelmű beszéd. Nem kér, hanem figyelmeztet. Egy tekintélyének és hatalmának teljében lévő politikus beszél így, tehát nem állja meg a helyét az az érvelés, hogy itt Mindszenty *csak* mint katolikus főpap beszélt. Bibó Istvánnal fejlett intellektusa valóban láttatta meg, hogy a hercegprímás „*közjogi vezetőként*” is szólt a nemzethez 1956 végóráiban.

*

Az „ellenforradalmi” és „reakciós” veszélyről október 31-e után – Mindszenty tényleges színrelépésének időpontja ez – ekkor már többen is nyíltan beszéltek. Közös nevezőjük az volt, hogy mindannyian a forradalom mellett álltak abban az időpontban, amikor előálltak ezzel a diagnózissal és ellenségképpel. Először talán Lukács György, az ismert marxista gondolkodó, kommunista politikus, Nagy Imre akkori művelődési minisztere említette¹⁰⁰ október 31-én a Szabad Kossuth Rádióban, hogy helyre kell állítani „*a szocialista elmélet tekintélyét*”, ugyanis annak állapota „*rosszabb, mint a Horthy korszakban*”. Ezért szerinte a sztálinizmust le kell választani a mar-

¹⁰⁰ 1956 sajtója, október 23. – november 4. Geopen, 2006. Szövegválogatás: Szalay Hanna (Szalay, 2006), 370. o.

xizmusról, és ennek eredményeként „szocialista demokrácia” valósulhat meg. Ravasz László református püspök arról beszélt november 1-én, két nappal Mindszentynél történő látogatása előtt, hogy *„a forradalomnak nemcsak a reakció az ellensége, hanem az anarchia is. Még gondolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására.”*¹⁰¹ Kádár János (MSZMP) ezzel kapcsolatosan, ekkor még a felkelők oldalán állva (!) így fogalmazott ugyanezen a napon: *„Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat. (...) A nép felkelése azonban válaszút elé érkezett. Vagy lesz elég ereje a magyar demokratikus pártoknak vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, munkások, honvédek és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom váltsa fel. (...) Mindent meg kell tennünk e súlyos veszély elhárítására, eloltsuk az ellenforradalom, a reakció tűzfészkeit, véglegesen megszilárdítsuk a demokratikus rendünket...”*¹⁰²

Szintén ugyanezen a napon Kéthly Anna (MSZDP) is ezt a témát boncolgatta: *„Gondoljanak vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre [ti. a Tanácsköztársaság bukása utáni korszakra, Kéthly ugyanis pozitív eseménynek tartotta az első magyarországi kommunista diktatúrát, a Tanácsköztársaságot – PHJ], az ártatlanokat sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehérbörtönökre és internáló táborokra. (...) Az ellenforradalom ma azt sugtoga, hogy semmit sem kezd újra abból, amit annak idején elkövetett. Vigyázzunk erre és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék. Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre, amelyek a nép kezében kell, hogy maradjanak...”*¹⁰³ Kéthly Anna tehát párhuzamot vont az 1919-ben aktivizálódó magyar ellenforradalom és 1956 novembere között, a forradalom pártján állva, de ugyanakkor fenntartva az államosítás rendszerét is. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság – élén Király Bélával – támogatta *„a reakció elleni harcot”*, ahogyan azt határozatban megfogalmazta november 3-án: *„A szabad, demokratikus választások megtartásáig minden erővel elősegítjük a rend megszilárdítását, és a kormánynak a restaurációs kísérletek és reakciós zavarkeltések megsemmisítésére adott rendelkezéseit híven teljesítjük.”*

Akkor tehát léteztek az „ellenforradalom” elleni kormányzati rendelkezések, direktívák? A veszély valósnak tűnt a kormányzat képviselői számára, mert Farkas Ferenc államminiszter (Bibó és Németh mellett ő is a *Petőfi*

¹⁰¹ Szalay 2006, 406–407. o.

¹⁰² Szalay 2006, 411. o. A szöveg érdekessége, hogy benne *„Magyar Köztársaságról”* beszél, és arról, hogy ezt fogja védeni az MSZMP. Egy nappal korábban egy beszédében Nagy Imre is így tett, annak ellenére, hogy 1949 óta *népköztársaság* volt a hivatalos államforma.

¹⁰³ Szalay 2006, 436. o. Másnap ugyanerre figyelmeztetett tudósítóknak az elnök.

Párt tagja) Mindszenty József november 3-i híres beszéde után a rádióban már így fogalmaz a Nagy Imre vezette „nemzeti kormány” hetedik legfontosabb programpontjában: *„Egységes a kormány álláspontja abban is, hogy minden ellenforradalmi megnyilvánulást a legerélyesebben meg fog akadályozni. Ha ilyenek előadták volna magukat, ezeket máris megtoroltuk.”* A megtorlás eszközeiről, alanyairól nem beszél ugyan, de mégis, mint kormányprogrampont, áthallásos módon, ez a célkitűzés. Az „ellenforradalom” és a „reakció” elleni harc, a „megtorlás” ugyanis ezzel hivatalos kormányprogrammá emelkedett 1956 utolsó szabad napján. Ezt hirdette a *Népszabadság* november 3-i számában a „Megtisztultan!” címmel ellátott vezércikk is, amely nem engedte *„visszaállítani a tőkések, birtokosok, bányabárok uralmát”*.¹⁰⁴ Kéthly Anna ezen a napon jelentette ki a *Népszavában*, pártja lapjában, hogy *„Magyarország szocialista állam lesz”*.

Nemcsak az a közös a nyilatkozatokban, hogy 1956-ot forradalomnak tartották, és mellette álltak, hanem az is, hogy nem nevezik meg nyíltan, hogy ekkor ki(k) vagy mi okozza a reakciós és az ellenforradalmi veszélyt, de azt igen, hogy harcolni kell ellene, és azt is, hogy azt le kell verni, meg kell torolni. Minden jel szerint ez a forradalom belső (progresszív) logikájából következik, amely alapján felüti a fejét a „belső ellenség”, ebben az esetben első körben a „reakciós” és az „ellenforradalmár”. Nem tudunk azonban elmenni amellett, hogy mindez túlságosan is egybeesik, illetve párhuzamosan folyik a primás politikai aktivizálódásával is, amelynek szemmel tartását a kormány fontosnak tartotta.

Kérdés az, hogy elfogadták-e a szabadságharc vezetői Mindszenty – ahogyan ő fogalmaz – közjogi-politikai „állását”? Rehabilitálta-e őt a jogtalan bebörtönzésért és jogfosztottságért az új rendszer? A válasz megint egy kicsit összetett, és nem egyértelmű. Született olyan irat, amelyben az 1956-os forradalmi kormány (lényegében az átszervezett második Nagy Imre-kormány) megkísérli rehabilitálni Mindszentyt. Ez így hangzik: *„1948-ban indított eljárás minden törvényes alapot nélkülözött, az akkori rendszer által ellene emelt vádak alaptalanok voltak. Mindezek alapján a magyar nemzeti kormány kijelenti: a Mindszenty [sic!] hercegprímás ellen elrendelt jogfosztó intézkedések érvénytelenek, ennek következtében a hercegprímás minden állampolgári és egyházi jogát korlátozás nélkül gyakorolhatja.”*¹⁰⁵ A kormánynyilatkozat érde-

¹⁰⁴ Szalay 2006, 618. és 622. o.

¹⁰⁵ MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956–58. 13. doboz. Nagy Imre és társai. Vizsgálati iratok, 104. fol. *„Nagy Imre kézjeggyel ellátott okmány Mindszenty József volt [sic!] hercegprímás rehabilitálására.”* Dátum nélkül. Fakszimilében megjelent: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. III. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, é. n. 58. és Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. Bp., 1958.

kes módon a kommunistáknak volt nagyon fontos Nagy Imre *ellen* (tekintettel arra, hogy az „*ellenforradalmi Mindszentyt rehabilitálta*”), de ugyanakkor a hercegprímásnak is, mert közli azt a visszaemlékezéseiben. A géppel írott irat a miniszterelnök egyszerű közlése: nem rendelet, pláne nem bírói határozat, hanem csak egy politikai aktus, amelyet 1956. október 31-én rögzítettek.¹⁰⁶ A kádári gépezetnek is fontos volt fakszimilében közölni az iratot, amivel Mindszenty „*törvénytelen rehabilitációját*” bizonyíthatták.

Az irat azonban talán egészen mást jelentett Mindszentynek és Nagy Imrének: nem az egyházi tisztségét használva szólítja meg Mindszentyt, hanem a közjogi pozíciót is hordozó tiszttel! Nem gondoljuk, hogy a kommunista Nagy Imre vagy a református lelkész Tildy Zoltán tudta, hogy *a hercegprímás megszólítás magában rejthet közjogi pozíciót is*, amit Mindszenty ekkor és később is komolyan gondolt. Itt leginkább egyfajta gesztusról, közkeletű szokásról lehet szó, hiszen több cikk, levél is ezen a címen említette Mindszentyt. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy mindez személy szerint neki nagyon is fontos volt, noha az 1947. köztársasági törvény 4. §-a már eltörölte a címek és rangok használatát, és az 1951-es *Sacra Congregatio Consistoriales III. decretuma* (pontos címén: *De Vetito Civilium Nobiliarium Titulorum Usu In Episcoporum Inscriptionibus Et Armis*)¹⁰⁷ a „*herceg*” kifejezést használaton kívül helyezte. Az egyházi cím nem törölhetett volna el a kommunista diktatúra (egy ilyen gyakorlat lényegében a főkegyúri jogokon is túlmutatott volna, tekintettel a *legatus natus*¹⁰⁸ jogaira), de ugyanakkor a gyakorlatban akadályozni tudta az egyházi tisztsége ellátását, amit meg is tett Mindszenty személyes szabadságának a korlátozásával. A „polgári tisztség” azonban már sokkal kétségesebb kitétel, amelyen Nagy Imre valószínűleg csak egyszerű, alapvető állampolgári jogokat érthetett (a rádióban ilyen kitéttel is olvasták fel a szöveget, tehát „*állampolgári*”), de ezek – könnyen beláthatóan – nem „*tisztségek*”, hanem csak állampolgári *alanyi jogok*.

¹⁰⁶ Két nappal előbb Nagy Imre és Tildy is még feltehetőleg sokkal óvatosabb volt Mindszenty személyével kapcsolatban, ahogyan azt az ÁEH elnökének fellépéséből, majd elbizonytalanodásából láthattuk, de közben volt egy határozottabb munkásküldöttség, amely követelte a hercegprímás szabadon bocsátását a Parlamentben; szerencsére az újpésteiek sem voltak tétlenek, emellett pedig a szovjet tanácsadók is taktikailag jó húzásnak tartották a szabad hercegprímást. A szöveget a rádió is beolvasta november 1–4. között, többször is.

¹⁰⁷ A *decretum* megjelenése: 1951. május, online elérhetősége: <http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS%2043%20%5B1951%5D%20-%20ocr.pdf> [Utolsó letöltés: 2014. november 1.]

¹⁰⁸ Ti. „született *legátus*” – egy kiváltság az egyházon belül, azoknak, akik hivatalból és nem választás alapján birtokolhatják ezt a rangot. Az esztergomi érsek mellett ilyen még pl. a prágai, a salzburgi, az udinei, a poznani vagy a kölni érsek.

Mindszenty tisztsége *közjogi* volt, amire ugyan ő is használta a „polgári” kifejezést (lásd előrébb, ahol a primások hivataláról írja: „*az egyetlen állás hazánkban, amelyben egyházi és polgári rang egyesül*”), mintegy gyakorlati éllel. Lényegében tehát itt értelmezési nehézségek merülhetnek fel a hevenyészett „*rehabilitációs irat*” körül, amelynek igazi értékét a szabadságharc aktuális sikere és ezzel kapcsolatosan Nagy Imre miniszterelnök elfogadottsága jelenthette. Mindszentynek átmenetileg elég volt a papír, később pedig azért vált fontossá, hogy semlegesítse azokat a vádakát, amely szerint ő továbbra is büntetés alatt áll, ezért törvénytelen módon volt szabadon. Az események sorozata azonban azt is elhozta, hogy Mindszentynek Nagy Imre kormányához (akivel egyébként egyáltalán nem találkozott október 31. és november 4. között) szorosabb legyen a kapcsolata a szovjet intervenció után, mivel a Kádár-kormány és az előző kormányok sem tisztázták a helyzetét megnyugtató módon, azóta, hogy 1955-ben megváltoztak a fogva tartásának a körülményei.

Mindszenty – Bibó némiképp cinikus visszaemlékezése ellenére is – tisztában volt vele, hogy Nagy Imre „kicsoda” (jóllehet sem ekkor, sem máskor nem találkozott vele), és minden jel szerint lojálisan viselkedett vele szemben. „*Egy rövid beszélgetésem volt ezalatt Mindszentyvel*” – emlékezett Bibó évekkel később. – „*Három momentumra emlékszem: megkérdezte, hogy rokona vagyok-e Bibó Lajosnak, akinek ő az 'Anyám'* [1929-ben jelent meg először, a szerző a kormányzóság idején jobboldali irányultságú és református volt – PHJ] című regényét olvasta. Mondtam, hogy nem vagyok. Aztán megkérdezte, s hogy megvetés volt-e ebben, vagy nem, azt nem tudom, csak azt kérdezte: ön melyik pártárnyalathoz tartozik? Ami körülbelül annyit jelentett, hogy ő az összes létező pártot a kommunista párt árnyalatainak tekintette. És végül megkérdezte, hogy tulajdonképpen ki ez a Nagy Imre, amin enyhén elképedtem, mert ez alatt a három nap alatt, amióta ő kiszabadult, ha valamiről, hát egy dologról kellett volna tájékozódnia, tudniillik arról, hogy ki az a Nagy Imre. Hát tőlem megtudta azt, amit én el tudtam mondani neki. De a kérdésén nagyon csodálkoztam.”

Érdemes itt megjegyezni a „*pártárnyalat*” szóösszetételt is, amely összevág Mindszentynek azzal az elképzelésével, hogy az 1945-ös országgyűlési pártok nagyobb része marxista (nem kommunista, ahogyan Bibó említi) volt, és azzal is, hogy ő az állásában pártok feletti szerepet tölt be. Mindszenty egy egyszerű, a megszállás kellős közepén zajló, magánjellegű beszélgetésben is ezt a pozíciót vette fel egy államminiszterrel szemben – minden jel szerint szinte ösztönösen.

VI. A hercegprímás és a „kezdeti zászló” – Mindszenty és Nagy Imre

„Ó, mély folyam, mely az országot
végig futod,
forrásaid ím kiderülnek,
letisztul most megint habod.
Kit mutat az idők jele?
Ki a szent és ki az eretnek?
Tovasodródó vizeidben
ma milyen árnyak tükröződnek?”¹⁰⁹

Mindszenty lojalitása a Nagy Imre-kormánnyal szemben nem valós politikai krédójának a változását mutatta, hanem sokkal inkább azt, hogy a főpap egészen pontosan tájékozott volt, és csak valakivel szemben fogadta el Nagy Imre – lényegében már harmadik – kormányát legitimnek. Egy nyilatkozatában ezt meg is fogalmazta az amerikai nagykövetségen tartott sajtótájékoztatón, november 4-én és 6-án is: „Első kérdésük: Mit szólok az orosz agresszióhoz? A legteljesebb mérvben elítélem. A második kérdés: Melyik kormányt ismeri el Magyarország törvényes kormányának? Nagy Imre kormányát vagy a Kádárét? Nagy Imre kormányát ismerem el Magyarország kormányának.”¹¹⁰ Kádár Jánost idegen katonai hatalom erőszakolta az országra. Abszolút törvénytelennek tartom és elutasítom.”¹¹¹ A sajtótájékoztatókon, amelyekre csak külföldi újságírókat hívtak meg, a kérdéseket Leslie Balogh Bain, a később dicsőtelen szerepet játszó újságíró tolmácsolta a prímásnak. Filmfelvétel is készült ez alkalommal, amely a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézetben megtekinthető. Ez megörökítette egy szentmise részletét is, amelyet a hercegprímás celebrált a követségen (valószínűleg november 6-án), a titkárával, egy egyszerű fehér terítős asztalon, két gyertyával, kb. 15 ember előtt. A bor átváltoztatása egy egyszerű üvegpohárban történt, a háttérben pedig egy nagyobb amerikai zászló látható az oltáru szolgált asztal mögött. Ez a keresetlenség megint azt mutatja, hogy a prímás valóban minden különösebb eszköz és személyes tárgy nélkül érkezett az amerikai azilumba november 4-én.

¹⁰⁹ Harald Sverdrup: *Tükröképek a Dunán* (Speilbilder I Donau), részlet.

¹¹⁰ Az eredeti szövegben: „Bár a Nagy-kormányban ott alakoskodott Kádár János is, Nagy Imre kormányát tartom Magyarország kormányának.” Balogh Margit közlése alapján, 34. doboz, Mindszenty Alapítvány Levéltárában.

¹¹¹ Mindszenty: *Emlékiratok*, 445. o.

Kéthly Anna szociáldemokrata politikus – Nagy Imre kormányának tagjaként is – Mindszenty iránti lojalitásának ad hangot az emigrációban,¹¹² Tildy Zoltán pedig elsírta magát Mindszenty november 3-i beszédén, és a végén köszönetet mondott a kormánya nevében is. Ez azonban minden jel szerint az október 29. utáni Nagy Imrének szól, akinek *tényleges* működését a primás ismerte. Ez a lojalitás – amelyet Mészáros István is hangsúlyoz egy tanulmányában – leginkább a két másik pólussal szembekevert *harmadik* Nagy Imre-kormányának szól. Nagy Imre akkor lesz pozitív szereplő, amikor ellöki magát Gerő Ernő vezetése mellől, a statáriumot visszavonja, a szovjet intervenció után pedig az egyetlen *reális* alternatíva marad Kádár János bábkormányával és a szovjet beavatkozással szemben – a hercegprimás a nyugati sajtónak is ezt szem előtt tartva nyilatkozik.

Tudomásunk szerint Mindszenty és Nagy Imre sohasem találkoztak személyesen. 1956 előtt Mindszenty Nagyot mint az MDP KV Titkárságának mezőgazdaságért felelős tagját, a földreform (ahogyan Mindszenty emlegette: „*kolhozosítás*”) kíméletlen végrehajtóját ismerhette meg. Valószínűleg nem tudott arról, hogy Nagy Imre 1947 után többször – Gerő Ernővel, egyszer pedig Rákosi Mátyással is szemben – kifejtette nézeteit az erőszakos szovjetizálással szemben, ezért 1949-ben kizárták a Politikai Bizottságból.

Mindszenty József azonban a szabadságharc után egészen konkrét jellemzést fogalmazott meg Nagy Imréről, amit eredetileg az emlékirataiban akart megjelentetni, azonban ez a többszörös átszerkesztés során kikerült belőle (nagy valószínűséggel az amerikai nagykövetségen keletkezett iratrész): „*Nagy Imre [1896–1958] a Millennium évében, Kaposvárott született, református kisgazda családból. Az osztályvonások sokban azonosak földijével, Nagyatádi Szabó Istvánéval, Nagy Ferencével, az itt sihederkedő faluvégi kovácslegénnyel, Kádár Jánoséval. A XX. században nem Pest, Zala, Sopron, de Somogy adja az élt. Ez a somogyi réteg általában kossuthista, Széchenyivel szemben, és egykés,¹¹³ hogy a birtok, a bálvány egyben maradjon. Jön aztán olyan egyke-nemzedék, amely a bűnnel rangos bálványt, a földet unottan otthagyja, elmegy borbélynak vagy gyári munkásnak, mert így 'küzdelem és adó nélkül' élhet. A politika terén visszakanyarodnak az elhagyott faluhoz, és – akarva, nem akarva – eszközök a magántulajdon kiirtásában...*

¹¹² Az idézett részeket közli Mészáros: *Kik a „bukott rendszer örökösei?”* című tanulmányában is.

¹¹³ Az „egykézés” (azaz egyetlen – lehetőleg fiú – örökös nevelése a családban) Mindszenty számára negatív társadalmi folyamatot jelöl, amit itt is ilyen éllel jelöl, ahogy a „kossuthista” is pejoratív a számára. Az egykézés ellen még zalaegerszegi plébánosként, a Zala vármegyei közgyűlésben elfogadtatta az egykézéssel szembeszálló törvénytervezetét is.

Az is alaptalan vád, hogy Nagy – nem értve a pillanatot – átlépett a határ Rubiconján, míg Lengyelország innen maradt, és a liberális kommunizmus életét választotta. Akik ezt hirdetik, maguk is bevallják már, hogy a lengyelek ma elégedetlenek Gomulkával. A lengyel prímás végigpanaszolja-tiltakozza a 9 évet a szerződő Gomulka és a Párt szőszegései miatt...

3-4 ún. 'szovjet-ingerlő' okot hoznak fel Nagy ellenében: a többpártrendszer bevezetése, a szabad választás meghirdetése, a semlegesség kimondása és a varsói paktumból való kilépés, Mindszenty bíboros november 3-i rádiós beszéde. A kilépés nem oka, hanem következménye a beavatkozásnak. Nagy egyenesen utal egyidejűleg újabb csapatok beáramlására, Nagy férfiasan viselkedett... Az orosz beáramlás nem a semlegesség kihirdetése (november 1.) után kezdődött. Arra már inkább befejeződött... A Szovjet a semlegesség és a kilépés kihirdetése idején már körülvette a fővárost. Ugyanez (és egyéb) okból még kevésbé lehetett oka az intervencionnak a bíboros november 3-i esti rádiós szövege... A hiba nem Nagyban, hanem a moszkvai imperializmusban és a szőszegésben ... az UN (ENSZ) és a nagyhatalmak siralmas tehetetlenségében, Gomulka lengyel-megtévesztésében és Kádárnak Gomulkára olcsójánosként rálicitáló árulásában van.

Nagy háta mögött egy nemzet állott, amelyet Rákosiék, Gerőék, a 'degenerált, despotizmusba és nemzeti rabszolgaságba' vivő párt (Kádár) teljesen kiábrándítottak, és nem tudott lengyel mérvben hiszékeny lenni a párt és Moszkva ígéreteivel szemben.

Nagy külön emberi értéknek bizonyult, és még inkább bizonyul a megpróbáltatást hozó jövőben, mint a sokarcú Gomulka... Egyenesen a történelmi tények ellen van Nagy Imrét megtámadni éles jelzősorról... Ő tragikus sorsú, de felelőssége a történelemért nem egyedüli, és nem is a legnagyobb. Ahogy a győztes sem marad felelősség nélkül...

Nagynak voltak emberi gyengéi. Legnagyobb tévedése, hogy Rákosi, Gerő tettei után még tudta túrni a kommunizmust, bár kevesen látták annyira bűneit, mint ő. Ám messze felette áll azoknak, akik halálba vitték a hazugságok, ferdítések és rágalmak garmadájjával. Ki tudja, mik voltak utolsó gondolatai?

Nagy Imre egyénisége rejtély, ha megmaradt utolsó lehetőségig kommunistának, és így fejezte be életét. Utolsó életműve, tanbeli csalódása, kiábrándulása, Rákosi és Kádár, Sztálin, Hruscsov és Mikoján előtte mindenkinél élesebben jelentkező arcképe, a csoportjabeli kommunisták magatartása, de különösen a Fehér könyv elolvasása után mi lehetők tartjuk, hogy az emberi hitványság csömörében búcsút mondott a kommunizmusnak mint javíthatatlan rendszernek. A rendszer csak a 'megtéréseket' hirdeti kifelé, ezeket a lelkesedést felváltó undorokat soha.

Nagy elválaszthatatlanul összefonódik a szabadságharcral. Az ő neve kezdeti zászló. De Nagy vezér nem volt. A szabadságharcnak nem volt vezére, kipattantja a gyűlölt rendszer szembehelyezkedése (rádió), az ÁVH-tűz, amelynél lángot fog a szabadságvágy, inkább, mint a jobb élet. Általános, de nem szervezett népfelkelésről van szó...

Nagy hibái inkább a bolsevista örökségből eredtek, amellyel aktív politikusok annyira nehezen tudnak szakítani, mint ő, ha lelke mélyén utoljára nem szakított volna. Somogy XX. századi politikai termésében, annyi vitatott politikusa között, ő mérhető komoly mértékkel...

A saját ideáljait nem tagadta meg, kitartott az orosz és kádári kommunizmus ellen, 'bűntudat' nélkül, haláláig. Hős volt. Arról azonban folyik a vita, hogy nemzeti hős volt-e. Mi nem tagadjuk ezt meg tőle. Emléke – korábbi nagy tévelygései és kezdeti némely rossz szolgálatai után is – tiszteletet érdemel. Tiszteletreméltó nemzeti megmozdulásnak volt zászlótartója és áldozata. Messze felette áll azoknak, akik azonban hóhérok, Nagy pedig tiszta.”¹¹⁴

Mindszenty ezen lényegkereső, összegző (ha több esetben szubjektív is...) véleménye Nagy Imréről szinte ismeretlen, ezért sokban felülírja a hercegprímás reálpolitikai értéktételezéséről alkotott képet is. Egy dologról Mindszentynek azonban nem voltak, nem is lehettek forrásai, ezért csak abból indul ki, hogy Nagyot párttársai kivégezték 1956 után. Nagy Imre ugyanis *nem undorodott meg* a kommunizmustól, *nem volt „tanbeli csalódása”* sem, csak személyekben csalódott – kommunista maradt Kádárék (romániai és magyarországi) fogságában is, az őt elítélő bíróság előtt is, MSZMP-párttagsága mellett érvelt, azt végig fenn akarta tartani. Csalódása csak Rákosi, Gerő és a sztálinizmus irányában volt, Kádárral kész volt együttműködni már 1957-ben, bármennyire elítélte is a szovjet beavatkozást 1956 novembere után.

A következőket antikomunista Mindszentytől mégis óriási teljesítmény, hogy *nemzeti hősnek* és – sajátos módon – „*kezdeti zászlónak*”, valamint „*tiszta jellemnek*” tartja az ortodox kommunista, marxista és lényegében ateista Nagyot, még ha vezérnek semmiképpen sem. Ebben is pontos és reális, szinte definitív az 1956-ról alkotott véleménye: az ugyanis *vezér nélküli esemény volt*. Nagy Imre személyét és szerepét ugyanakkor a primás időszakosnak és így meghaladhatónak is tünteti fel. Ez visszamenőlegesen is fontos megállapítás lehet, ha a főpap 1956-os eseményekben betöltött szerepéről, tetteiről gondolkodunk.

Nagy Imre kényszerűen „dolgozott” Mindszentyvel, aki valahogyan az 1945–48 közötti korszak – amely felé Nagy 1956. október 29. után nyit – része volt, és 1956-ban tényszerűen újra az lett, még ha sokak számára egyre inkább nemkívánatos része, hiszen a hercegprímás szembement az akkori folyamatokkal is, és számára már 1946 hozadéka is sok volt. Mindszenty az 1945-ös választásokat sem tartotta kielégítően demokratikusnak az idő múlásával (de az adott időben, kifelé, Trumannak írt levelé-

¹¹⁴ Az irat a Mindszenty Levéltárban van, Tyekvicska Árpád gyűjtése.

ben még a „*népakarát legitim eredményének*” nevezte), amiben pedig a legnagyobb konszenzus volt a harmadik Nagy Imre-kormány tagjai között, és amely azt is eredményezte, hogy nyitottak a többpártrendszer újbóli engedélyezése felé. Azonban Nagy Imre elképzelése továbbra is egy *megreformált demokratikus szocializmus* maradt, mely a magyar sajátosságokat figyelembe veszi. Mindszentyt inkább blokkolni, de leginkább ellensúlyozni akarta, így a primás csak ennyire fért bele a koncepcióba; Nagy szemében ő legfeljebb egy olyan politikai mátrix legszélén helyezkedhetett el, amelyben több párt is létezik, de azok a kommunista párt *mellett* vannak, és annak a vezetését fogadják el. Nagy Imre – Vásárhelyi Miklós személyes visszaemlékezése alapján – nem vette volna tudomásul azt sem, ha a magyar nép „*Mindszentyt választja*” (sajnos nem fejtette ki, hogy pontosan milyen választást ért ez alatt). A miniszterelnök kommunista osztályharcos politikai beidegződései reflexszerűen működtek, párttársával, Gimes Miklóssal szemben is, amikor epésen megjegyezte neki egy alkalommal: „...*Hát hogyan képzeled azt maga? És ha a történetek után, emiatt az iszonyatos pártvezetés meg a hibák után egy szabad választáson a magyar nép Mindszentyt választja, akkor azt nekünk tudomásul kell vennünk?*”¹¹⁶

A Mindszenty által ebből a korszakból támogatott Keresztény Női Tábor (amelynek vezetője, Slachta Margit – Mindszentyhez hasonlóan, de a Nemzetgyűlésben egyedülként – ellenezte a köztársaság kikiáltását 1946-ban), Pfeiffer Zoltán Magyar Függetlenségi Pártját, de a Demokrata Néppártot, azaz Barankovics István pártját (amellyel túlzott mérsékeltsége és együttműködési készsége miatt Mindszenty nem működött együtt sem korábban, sem 1956-ban) Nagy Imre „*reakciós, sőt fasiszta pártoknak*” tartotta aktivitásuk idején (1947–1948), de 1956-ban is, ahogyan azt meg is írta Walter Romannak, a romániai magyar kommunistának, internáltként 1957 áprilisában¹¹⁷ Snagovból.

Ezek azt mutatják, hogy ami Nagy Imrének *már sok volt*, az Mindszentynek *még nem volt megfelelő* az akkori politikai palettán (Mindszenty a konzervatív katolikus Keresztény Női Tábor tartotta a leginkább megfelelő pártcsoporthoz tartozásnak, amelyet az a Slachta Margit vezetett, aki egyedülként emelt szót a köztársaság bevezetése ellen, ezzel támogatva Mindszenty vétőjét). Nagy Imre – ahogyan azt Snagovban összegzi – *csak 1948-ig akart visszahátrálni*, annak az évnek a *status quo*-jáig, amikor Mindszentyt

¹¹⁶ Rainer M. János: *Nagy Imre*. Bp., 2002. 87. o.

¹¹⁷ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 342. o.

éppen letartóztatták. Ezekben a visszaemlékező snagovi jegyzetekben egyébként Mindszentyt kétszer említi, amelyek közül az első az igazán fontos, mert a főpap pontos „politikai besorolását” végzi el.

Nagy Imre a forradalom jelentős időszakát a két szovjet fegyveres intervenció korszakára teszi, amelyben új programmal, új párttal (MSZMP) tudta a kommunista vezetést biztosítani a „forradalom továbbfejlődése” szempontjából. Az „új kabinet, amely a szocialista és a demokratikus erők széles nemzeti tömörülését fejezte ki” munkáját Nagy véleménye szerint támogatásban részesítette az ország minden osztálya és rétege („gyáripari munkásság, a parasztság, értelmiség”), de vele szemben helyezkedett el a „jobboldali, reakciós erők és külföldi támogatóik” platformja, amelybe a miniszterelnök Mindszentyt is sorolja. Pontosan így fogalmaz Snagovban: „...A jobboldali, reakciós belső erők és külföldi támogatóik politikai törekvései a legszélesebb néptömegek és a koalíciós pártok éles elutasításába és ellenállásába ütköztek, és egyre inkább elszigetelődtek, fellépésükkel a szocialista vívmányokat és célkitűzéseket nem merték érinteni. Beszédében maga Mindszenty is kénytelen volt számolni ezzel a helyzettel. A népi forradalmi erők gyors konszolidációja idejéig a reakciónak nem sikerült sem politikai, sem mozgalmi téren komoly veszélyt támasztani a forradalom számára. A koalíciós pártokon keresztül a szocialista és demokratikus népi erők a kormánnyal az élen uralták a helyzetet.”¹¹⁷ Nagy Imre gondolataiban, emlékezéseiben, amelyekben 1956 történéseit elemzi, reagált a hozzá megérkezett hírekre, az általa ismert álláspontokra, értékeli saját és mások szerepét, valamint általában a történeteket, készül egy reménye szerint nemzetközi kommunista politikusokat is felvonultató, tisztázó vitára. Önálló, pláne elemző véleményt, összegzést azonban ebben az iratfüzérben nem ad a hercegprímásról, így lényegében nem tudjuk, hogy Nagynak mi volt az utólagos véleménye róla. Az azonban biztosnak látszik, hogy *reakciónak, jobboldalinak tartotta*, olyannak, akinek a politikai szerepét – leginkább a kormányzásba bevont koalíciós pártokkal (lásd Tildy szerepe Mindszentyvel kapcsolatosan) – uralni kell, hogy kommunista vezetéssel a konszolidáció meg tudjon valósulni.

Nagy Imre Mindszenty szerepét fenyegetőnek érezte a saját maga és a kormánya számára is, legkésőbb a november 3-i beszéde után: „Mindszenty november 3-i beszédében az összeomlott rendszer utódairól és örököseiről beszélt, s az örökösök Nagy Imre és kormányának tagjai voltak. Őket is fenyegette, amikor beszédében azt mondta, hogy bíróság előtt kell majd felelniök mindazért, amit tettek vagy nem tettek időben stb.”¹¹⁸ Nagy Imre tehát saját magára tartotta érvényesnek

¹¹⁷ Uo., 58. o.

¹¹⁸ Uo., 198. o.

az azóta is sokat vitatott „bukott rendszer örökösei” jelzős szerkezetet a Mindszenty-szózatban, és ezt valamennyire helyénvalónak is tartotta, mintegy nem várt mást a primástól mint „jobboldali és reakciós elemtől”, aki ellenforradalmi veszélyt jelentett a forradalom konszolidációjában.

Nagy Imre valós elképzeléseit azonban jól mutatja a Snagovban megírt „Gondolatok, feljegyzések”, mely valószínűleg elsősorban a szabadságharc napjaiban felgyülemlett feszültség levezetésére szolgált, de éppen ez adja meg az őszinteségét is ennek a több száz oldalas műnek. Nagy Imre ezt Romániában, deportálva, ám meglehetősen jó körülmények között vetette papírra, miközben sorsára várt, amellyel kapcsolatosan egyébként az elvtársi vitát valószínűbbnek tartotta, mint a halálos ítéletet, a kivégzést. Nagy Imre Snagovban tagadja 1956 ellenforradalmi életét, vélhetően az öngigazolás miatt és azért is, hogy a legkeményebben vádolt Kádár-rendszer legitimitását aláaknázza ilyen indulatosan egyszerű kijelentésekkel: „Az ellenforradalom meséjére rácáfol az is, hogy a minisztériumok, a munkástanácsok, a forradalmi bizottságok élén és azok vezetésében többségükben kommunisták álltak, sőt a fegyveres felkelők nagy része és sok vezetője ugyancsak kommunista volt.”¹¹⁹ Érdekese, hogy az ellenforradalom problematikáját a szintén Snagovban kényelmes körülmények között raboskodó Donáth Ferenc máshogyan látta, számára 1956 leginkább „antisztálinista forradalom” volt: „Október 23-tól a fő feladat az volt: a munkásosztályt és a forradalomban részt vevő demokratikus tömegeket leválasztani az ellenforradalmi elemekről, az utóbbiakat politikailag és katonailag is teljesen elszigetelni.”¹²⁰

Nagy Imre és kommunista rabtársai minden jel szerint abban látták a megoldást, hogy a Nagy Imre vezette kormány elszakadt a Gerő-féle módszerektől, és ezzel gyakorlatilag blokkolni gondolták az ellenforradalmat vagy amit ők annak tartottak. Éppen ezért volt igazi katasztrófa a szovjet fegyveres beavatkozás, amely Nagy Imre szerint is az „ellenforradalomnak” kedvezett, amely ekkor Nagy Imréék szerint létezett a Nagy Imre által egyébként forradalomnak tartott folyamatok mellett, azokkal párhuzamosan vagy azokba bele-belefolysva. A forradalomra azonban többször is visszautasította az „ellenforradalom” kitételét: „A munkásosztály a népi demokrácia és a szocialista vívmányok alapján állva vezette a harcot a nemzeti függetlenségért.”

¹¹⁹ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 68. o.

¹²⁰ *A snagovi foglyok – Nagy Imre és társai Romániában*. Összeállította és szerkesztette: Baráth Magdolna és Sipos Levente. Napvilág Kiadó és Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006, 371. o.

Nagy Imre tehát kommunistaként marxista-leninista alapon érvelt 1956 *ellenforradalom megjelölése ellen*. Magyarország függetlenségét azonban fontosnak tartotta, elítélte a szovjet beavatkozást és a Varsói Szerződést¹²¹ is – ezt tehát a hercegprímás is jól látta utólag Nagy Imre esetében. Nagy Imre ennek ellenére még 1956. október 25-én kérte, hogy újabb szovjet hadosztályokat vezényeljenek Budapestre, október 26-i rádióbeszédében pedig kijelentette: a szovjet csapatok harcokba való beavatkozását „*a szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé*”. Nagy szerint egy antisztálinista – értsd: „antirákosista” és „antigerőista” –, de kommunista kormánypolitikával még megmenthető lett volna a helyzet Magyarországon: az ellenforradalom kiiktatható és a szocialista rend fenntartható lett volna.

Nagy Imre mindezeket nem magától tartotta helyesnek: 1956. október 24. óta folyamatos kapcsolatban volt mérvadó szovjet politikusokkal, akiket Hruscsov küldött Budapestre. Amit Nagy Imre és kormánya Magyarországon egyáltalán tehetett Moszkva tudtával 1956-ban, abban a Szovjetunió Kommunista Pártja Elnökségének két tagja, A. I. Mikojan és M. A. Szuszlov volt a leginkább mérvadó. De ekkor Budapestre érkezett I. A. Szerov, a KGB elnöke és M. Sz. Malinyin hadseregtábornok, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének első helyettese is. A szovjet küldöttség egészen 1956. október 31-ig Nagy Imrét és kormányát támogatta, részt vettek a legfontosabb párt- és kormányüléseken. A történeteket a kezdetek óta *ellenforradalmi megmozdulásnak tartották*, eszerint is kezelték. Taktikai célból, azért, hogy a kommunista vezetés megmaradjon az események sodrásában, támogattak, de leginkább tudomásul vettek bizonyos egyedi lépéseket Nagy részéről: koalíciós kormányzás (két ismert kisgazda politikus erejéig: Tildy és Kovács), tűzszünet kihirdetése, szovjet katonaság kivonulása (csak Budapestről), új kommunista párt létrehozása (MSZMP). A szovjet erők teljes kivonását azonban mereven és következetesen elutasították minden alkalommal, ezt veszélyesnek is tartották, ahogyan a Varsói Szövetségből való kilépést is, különösen a semlegesség deklarálásával. Nagy csak azon a mozgástéren játszhatott volna politikai játszmát, amelyet Szuszlov és Mikojan, azaz lényegében Moszkva engedélyezett volna neki. Amikor ez már nem tudott megvalósulni (lényegében 1956. november 1. után), akkor a Szovjetunió fegyveresen beavatkozott, és másik politikuszt választott magának: Kádár Jánost.

¹²¹ Nagy a Varsói Szerződésből való kilépést – sajátságos módon – a nép és a kommunista párt bizonyos részeinek jogos követeléseként tartotta szükségesnek. Hangsúlyozta, hogy a VSZ korábban is csak a szovjet hegemonia miatt jött létre, ezt felül kell bírálni.

Érdekes, hogy Losonczy Géza, aki szintén Snagovba került, szintén látott ellenforradalmi tendenciákat már október 23-tól, míg Nagy Imre esetében ez valamennyire vörös (vagy inkább *fehér?*) posztó maradt, és elhessegette a gondolatot is, ezt mindig cáfolni igyekezett. Ugyanezt a veszélyt Donáth is látta Nagy Imre mellett, figyelmeztette is rá, és ezért a szovjet intervenciót jónak tartotta (!).¹²² Ami közös bennük: nem nevezik meg mindig egyértelműen, hogy kit, kiket vagy mit tartottak *ellenforradalmi veszélynek*, de a létezését mind a ketten állítják.¹²³

Nagy Imre utólag is, a kommunista vezetőknek – Rómától Kínáig, Moszkván és Bukaresten át elég soknak – írt leveleiben igazolni akarja, hogy amiben ő részt vett, az *forradalom* volt, amire szüksége volt a kommunizmus ügyének. Úgy véli, hogy nekik mint baloldali kommunista politikusoknak, a „*forradalom*” mindenképpen pozitív kell, hogy legyen. Ő maga személy szerint kommunista maradt („*Én magamat a párttól elszakított kommunistának tartom.*”), és bevallja, hogy egészen 1948-ig vissza kellett hátrálni, mert az országban mindenkinek megrendült a bizalma a kommunistákban. Azért, hogy ezt visszaszerezzék, mindenképpen be kellett vezetni egy kontrollált többpártrendszert is, amely azonban a kommunista párt politikai érdekeit szolgálta. 1956-ban a kommunistáknak demokratikus irányt kellett felvenniük, hogy a megújult kommunista párt (MSZMP) uralkodni tudjon. Ennek szervezésében ő, de kezdetben Kádár János is éppen ezért vállalt részt. Nagy a *demokratikus szocializmus* platformján állt, amely szerint jobban szolgálta a népi demokrácia ügyét, mint az egypártrendszer, a proletárdiktatúra. Magyarország Nagy Imre koncepciója szerint *szocialista ország* maradt volna, de nem a Varsói Szerződés alapján – amelyet jellemzően sovinsztának tartott –, hanem az *el nem kötelezett országok bandungi öt elve alapján*.¹²⁴ Ezért veti el teljesen 1956 ellenforradalmi koncepcióját: „*Magyarországon nem polgárháború volt a forradalmi és ellenforradalmi erők között a szocialista vívmányok vagy a kapitalista restauráció kérdésében. (...) A munkásosztály a népi demokrácia és a szocialista vívmányok alapján állva vezette a harcot a nemzeti függetlenségért.*”¹²⁵ Ezzel egyszerre látjuk az utolsó Nagy Imre-kormány koncepcióját, amelyet adott helyzetben – és erre Mindszenty lojali-

¹²² *A snagovi foglyok – Nagy Imre és társai Romániában.* Összeállította és szerkesztette: Baráth Magdolna és Sipos Levente. Napvilág Kiadó és Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006, 326., 360. o.

¹²³ Jó példa erre a baloldali kisgazda Dudás József és a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányának 1956-os szerepe, akit Nagy Imre semlegesít Király Béla segítségével. Dudást ugyanis „*ellenforradalmi veszélynek*” tartotta Losonczy és Nagy is.

¹²⁴ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 84. o.

¹²⁵ Uo., 98. o.

tása jó példa – lehetett értékelni egészen máshogyan is. Ahogyan említettük, Mindszenty Nagy számára leginkább csak marginális politikai ellenfél volt, a snagovi feljegyzésekben csak a beszéde és esetleges rehabilitációja kapcsán foglalkozott vele, ehhez képest sem kellő hangsúllyal. Talán ő is érezte, hogy a Mindszentyre való pozitív hivatkozás rossz fényt vetne rá.

Kérdéses azonban ezután, hogy Mindszenty József hercegprímásnak lehetett volna-e valós politikai tere – ismerve az ő közjogi-alkotmányos koncepcióját és szerepét – egy olyan helyzetben, amelyben a hivatalos forradalmi vezetés, a Nagy-kormány csak 1948-ig akart visszamenni, és már a Mindszenty által kompromisszumos minimumnak számító 1947-es pártokat sem ismerte el? Lehetett volna-e annak a Mindszentynek igazi cselekvési tere egy Nagy Imre-kormány által vezetett Magyarországon, egy „*restaurált 1948-as alapokon*” nyugvó rendszerben, amikor 1948-ban tartóztatták le, és ebben az évben volt a csúcson a személyes és politikai, valamint vallási vezetőt érintő lejáratása is? Lehetett volna-e kiinduló pontja annak a „*helyreállításnak*”, amelyet ő is említett az érseki helytartójának? Nyilván ezek történelmietlen kérdések, de Nagy Imre fejtegetései is alapvetően gondolatok maradtak, amelyeket persze az adott időben nagyon is relevánsnak tartott, ezért a gondolati szinten mindenképpen összevethetőek. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy Nagy Imre a forradalom *semlegesítésére* is készen volt egy MSZMP-s küldöttség látogatása után, amelyet Kádár megbízottjaként Kállai Gyula vezetett, és amelyben Nagy már 1957 februárjában (!) néhol „*októberi-novemberi eseményeknek*” (!) nevezte a történeteket, és „*marxista módon*” akarta átértékelni ezeket. Szégyenkezve szólt dühös kirohanásairól is, utalva valószínűleg arra, hogy korábban Kádárt hazaárulónak nevezte. Ajánlata lényegében már a *későbbi kádári koncepció nagyobb részét felvázolta*: minden magyar kommunista együtt van, de a Rákosi–Gerő-klikket ki kell zárni (ezt Kádár meg is tette később). Nagy Imre egyedül a magyar függetlenségből nem engedett, továbbra is fontosnak tartotta a szovjet csapatok kivonását.

A koncepció így alapvetően más Mindszenty József „*szabadságharca*” és Nagy Imre vagy a hozzá hasonló forradalmi baloldali gondolkodók (pl. Kéthly Anna, Lukács György, Szakasits Árpád, de akár az október végi Kádár János) „*forradalom*” koncepciója esetében. Míg Nagy Imre egy demokratikus szocializmussal, az akkor nagyon korszerű bandungi alapelvekkel és egy 1948-as magyar politikai helyzet restaurációjával lényegében a „baloldali progressziónak” (reformkommunisták, esetleg szociáldemokraták) akarta megtartani az országot, amely a számára (de például Németh László számára is) továbbra is egyértelműen *szocializmust* jelentett, Mindszenty inkább egy „ösztönös rángásnak” tartotta 1956-ot, amelyben a nemzet saját maga számára *tabula rasa*-t hozhatott volna létre, és mindazt a törvény-

telen állapotot lesöpörhette magáról, amely ráakódott 1944–45 óta, amióta több fázisban, pontosan 1949-ig teljesen megszűnt az országban az a jogfolytonosság, melyhez Mindszenty közjogi tisztsége is kapcsolódott. Visszanézve 1956-ból, értelmet nyerhetett és érvényesnek tűnhetett mindaz az ellenállás, amelyet a megszállásokkal, a törvénytelen rendszerekkel és annak kialakulásával szemben Mindszenty folyamatosan kifejtett.

A történelem egyik fintora, hogy Nagy Imre némiképpen jobban mérte fel az akkori helyzetét, mint a hercegprímás, hiszen sikerült elnyernie a hercegprímás mérsékelt lojalitását, ami leginkább a választási lehetőségek-ből adódott: vagy Nagy Imre, vagy Kádár János kormánya. Nagy Imre kormánya ebben a konstellációban a nemzeti szuverenitás lehetőségét hordozta magában, míg Kádáré az újbóli vagy folyamatos megszállást és a diktatúra restaurációját. Ezért tette le a voksát a magyar főpásztor Nagy Imre mellett, ami azonban nagy nyomatókat csak az események *után* kapott. Mindszenty egész életében *antikommunista* volt, ezért érthetően zavarhatta az, hogy Nagy soha nem tagadta meg a kommunista voltát. Mindszentyről joggal feltételezhetjük, hogy nem lett volna partner a szocializmus semmilyen átmentésében, újrastrukturálásában. Ő a törvényes (az 1944 márciusa előtti) állapotot akarta helyreállítani, amely megszakadt, és az ezzel kapcsolatos helyreállítást (*restauráció*) vallotta célnak, ahogyan ezt később, pár év múlva (1958-ban) pontosan megfogalmazza. 1956-ban a hősokeket tisztelte, nemcsak Nagy Imrét (akiről jó katolikus magyar főpásztorként Szent Imre napján később megemlékezett a szentmiséjén, más, számára jelentős Imrékkel együtt) – de őt is! Mindszentyt pedig – szerencsére – nemcsak ilyen kényszerű politikai szövetségekkel keresték meg 1956 napjaiban, hanem sokan őszintén várták a szabadulását, és pontosan Nagy Imrével és körével *szemben* láttak benne jelentős alternatív politikai tőkét.

VII. Kevés idő adatott építkezésre (tervek, támogatók, tárgyalások)

„Jártál az élen, jeles példaképünk,
Az Úr Jézusnál könnyörögtél értünk.
A szíved lángját forrásig szíttottad,
Magadat értünk fel is ajánlottad.”¹²⁶

Mindszenty elég aktív volt a tárgyalásain, és önmagában már az a kétezer (!) távirat¹²⁷ is, amelyek október 31-e után érkeztek, bizonyította, hogy volt igény a hercegprímás jelenlétére. Tehát a nyolc év önmagában kevés volt arra, hogy a főpapot és cselekedeteit elfeledjék az emberek. Mindszenty november elsejéig már többször tárgyalt – immáron a Nagy Imre által aláírt rehabilitációs irat birtokában polgári és egyházi tisztségébe visszahelyezve – a kormány két tagjával is: Tildy Zoltánnal és Maléter Pállal, aki ekkor még csak honvédelmi miniszter-helyettes volt. Tildy egész végig – Mindszenty benyomása szerint – valamiféle büntudattal küszködött magában, és igen pesszimista volt, Mindszenty azonban tetterős volt, és az ENSZ beavatkozását sürgette, hogy a kommunista vezetéstől megszabadulhassanak az események (ezzel a szabadságharc radikálisabb részével mutatott egységet). Tildy még kétszer felkereste a főpapot, aki őszintén sajnálta korábbi politikai ellenfelét betegsége, szkepszise és gyengesége miatt.¹²⁸

Tildy mellett azonban Mindszenty kapcsolatot tartott a szabadságharcosok másik csoportjával is, akik – valamennyire saját elképzelés alapján, valamennyire a Szabad Európa Rádióon keresztüli biztatásra – Mindszentyben a Nagy Imre-kormány alternatíváját kezdték látni. Így gondolkodott erről az amerikai politikai vezetőség is. Eisenhower elnök ugyan Közel-Keletre kívánt koncentrálni, de a CIA igazgatója, Allen Welsh Dulles a központi irányító hatalmat hiányolta Magyarországon, amely össze tudná fogni a felkelőket. A CIA feje Nagy Imrével leszámolt, már ekkor (1956. november 1.) kudarcosnak ítélte a politikáját, és hajlamos volt engedni azoknak a hangoknak, amelyek a leváltását követelték. „Kell találni valahogyan egy csomópontot, hogy meg lehessen akadályozni a káoszt Magyaror-

¹²⁶ Könnnyű László: *Ének Mindszentyről*. Részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

¹²⁷ A *Távlatok* folyóirat közlése. *Dokumentumok az 1956-os szabadságharc eseményeiről* (Lásd: <http://www.tavlatok.hu/73tanulmányok.htm>)

¹²⁸ Mindszenty: *Emlékiratok*, 436. o.

szágon, még akkor is, ha kimennek a szovjetek. Egy ilyen mélyen katolikus országban, mint Magyarország, talán Mindszenty bíboros lehetne egy ilyen vezető és egyesítő erő.”¹²⁹ Dulles emellett az eseményeket egyszerűen „csodának” és „népi forradalomnak” tartotta, amely korábban a „modern fegyverek korában teljes lehetetlennek” tűnt, hozzátéve, hogy az USA vezetősége sem tartotta ezt lehetségesnek.

Ez a javaslat előzményekkel is bírt, hiszen a Szabad Európa Rádió híradásaiban Mindszenty előretolását és a Nagy Imrével szembeni pozicionálását folytatták, lényegében egészen a primás kiszabadulásáig.¹³⁰ Ennek oka elsősorban a második 56-os Nagy Imre-kormány – az emigráció és az USA vezetése számára is – negatív viselkedése volt (statárium bevezetése); lényegben egyszerű moszkovita kommunistát láttak benne. Október 30-án is ez volt hallható az adásaikban: „A megoldás Mindszenty kezében van. (...) Amagyar nép Mindszentyt akarja” és „Mindszenty kezében a kulcs. A szabadság, amíg nincsen megszerezve, addig a fegyvert ki nem adni a kézből!”¹³¹

Mivel Mindszenty szabad lett, ezek a felhívások – amelyek nyilván provokatívák voltak, és nyomást akartak helyezni a Nagy-kormányra, hogy aktivizálhassák Mindszentyt – elérték a céljukat. Mindszenty azonban közvetlen politikai szerepre most sem volt kapható. Erre máskor, amikor kiforrottabbak voltak a magyar politikai helyzet pártviszonyai (1945–48) sem tett semmilyen erőfeszítést, szerepének pártok feletti, közjogi státuszából fakadóan. Amire viszont most is hajlandó volt: támogatott vagy éppen elutasított, esetleg fellépett bizonyos politikai aktivitások, egyesülések ellen. Közvetlen politikai tisztséget nem vállalhatott egy pártban vagy a kormányban, de a vezető szerepre, főleg egy nemzeti egység érdekében minden képessége megvolt.

Az ilyen típusú megkereséseknek nem mondott azonnal nemet, ellenében az olyanokkal, amelyek közvetlen szerepet (pl. miniszterelnök) szántak volna neki, ahogyan akkoriban az USA tájékoztatási hivatala vázolta az amerikai álláspontot, jelezve, hogy a Nagy Imre-kormányt csak átmenetinek tartják, jelenlegi (koalíciós) formájában is. Az amerikaiak emigráns politikusok bevonásával alakuló kormányt gondoltak el, amelyben Mindszenty József „szövetségbe fűzze azokat a különböző pártokat, amelyek most támadtak fel hamvaikból”. Amennyiben a „szövetségbe fűzze” kormányfőt jelent, az naiv és Mindszenty valós posztjait figyelmen kívül hagyó elképze-

¹²⁹ Majd' halálra ítélve, 757–758. o.

¹³⁰ A jelenséggel részletesen foglalkozik Mészáros István egy tanulmányában: „Build up Mindszenty!” Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban. In: Uő.: *A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty kutatások*. Budapest, 2007. 51–69.o.

¹³¹ Mészáros István: *Kik a „bukott rendszer örökösei”?*

lés lett volna az USA részéről. Allen Welsh Dulles CIA-igazgató azonban *vezetőben és egységesítő erőben* gondolkodott. Ez nem egy kormányfő, hanem a kormányt vezető erő lehetett volna, az emigráns politikusok bevonása pedig egyeztetett Mindszenty azon elképzelésével, amelyet Tildynek vázolt fel: az ENSZ aktív bevonása és radikális szakítás a kommunista vezetéssel. Ez teljesen más út, mint a Nagy-kormány demokratikus szocializmusa volt, amely egy restaurált és ugyanakkor kommunista vezetéssel működő 1948-as állapotot képzelt el, azokkal a politikusokkal, akik akkor is szerepet játszottak.¹³²

Mindszenty a szabadságharcosok előtt a miniszterelnöki felkérést pontosította a maga konzekvensen tömör – de nem biztos, hogy minden ízében érthető – definíciójával: *„Határozottan és visszaautasítóan nyilatkozott több olyan kérdésre is, amelyek az után érdeklődtek, mit szól azokhoz a hírekhez, amelyek szerint vannak politikai csoportok, amelyek szívesen látnák őt a miniszterelnöki székben. »Én hercegprímás vagyok« – mondotta, majd a sajtóértekezletet befejezve, eltávozott a tereméből.»*¹³³

Ezt a momentumot Mészáros István is közli a tanulmányában, eltérő szöveggel¹³⁴ – arra bizonyítékkal, hogy Mindszenty elsősorban egyházi funkciót tulajdonított magának ilyen tetemrehívó, provokatív kérdéseknél. Ha azonban ez így lett volna, Mindszenty nem a közjogi címét emelte volna ki, amelynek van politikai vonzata is (mellyel nagyon is tisztában volt), és amely lehetetlenné teszi a konkrét politikai szerepvállalást, mert ezzel csak megosztaná a nemzetet, hanem csak az egyházat (érsek, bíboros). Azt azonban pontosan a Mindszenty által említett hercegprímási *közjogi szerep* teszi lehetővé, hogy egy olyan kormányban mutassa fel a nemzetnek az egységet, amely össznemzeti, és az események haladásának is megfelel, ahogyan Mindszenty fogalmazott november 3-án: *„Nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előre mozdítjuk.”*

Hasonló igénnyel 1945-ben lépett fel Mindszenty dálnoki Miklós Bé-lával kapcsolatosan, és ilyen szempontból befolyásolni akarta még Tildy Zoltánt is miniszterelnöki szerepében, a köztársaság kikiáltásának elhalasztása kapcsán. Mindszenty tehát egy alkotmányos-közjogi szerepet is

¹³² Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, 2002, 274.o.

¹³³ *Népkarat*, 1956. november 3. *„Bízom Magyarország jövőjében – Mindszenty József hercegprímás fogadta a külföldi újságírókat.”*

¹³⁴ *Egyetemi Ifjúság*, 1956. november 4.: *„Szerkesztőségünk munkatársa megkérdezte a hercegérsektől, mi a véleménye arról, hogy több párt és politikai csoportosulás őt kívánja a miniszterelnöki székben látni. Mindszenty hercegprímás erre ezt válaszolta: Hercegprímás vagyok – hercegprímás.”*
Lásd: Kik a „bukott rendszer örökösei”? *Vasi Szemle*, 2006. LX. évfolyam 5. szám.

fenntartott magának az „első magyar főpap” egyházi szerepe mellett – nem kevesebbet és nem többet, mint amennyit a funkciója eredetileg is magában hordozott. Nem akart pártpolitikus lenni (amilyen szükség szerint egy miniszterelnök is), pártok feletti pozíciót foglalt el (ezt november 3-i esti beszédében nyomatékosítja is), ahogyan azt meg is követelte a hercegprímási tisztség. Mindszenty korábban sem szerette a kormányfőség gondolatát, ezt szavá is tette egy interjúban már másnap, miután megérkezett a prímási palotába: „Közlöttük Mindszenty bíborossal, hogy mielőtt a látogatására jöttünk volna a francia újságírók gépkocsiján, Budapest több utcáján kisebb-nagyobb tömegek ilyen jelszóval tüntettek: »Mindszenty-kormányt akarunk!« – Különösnek tartom ezt ... – mondta az érsek, és bár erről a problémáról többet nem beszélt, megértettük, hogy az ilyesfajta tüntetést egyáltalán nem helyesli. Arról beszélt újra, hogy tulajdonképpen ebben az órában kapcsolódik be ismét a magyar életbe, s ráadásul még olyan orkán idején, amely pillanatonként újabb és újabb »szélrohamokkal« más és más »viharzó jelszavakat« dob a felszínre, s ő tulajdonképpen a megnyugvást szeretné elhinteni, nemcsak a hívek körében, hanem az egész magyar közéletben.”¹³⁵ Mindszenty üzenete itt a katolikus hívek mellett az egész magyarságot is megcélozza, a közéleti-politikai szerepét itt sem adja fel, nemcsak klerikusként szól a sajtónyilatkozatokban, ahogyan az korábban is szokása volt. Mindszenty rosszallásában ugyanakkor érezhetően jelen van a forradalmi hangulatoktól való ódzkodás is („viharzó jelszavak”, „szélrohamok”), ami miatt a forradalmakat sohasem szívelte.

Mindszentyt friss magyar politikai erők is keresték vagy szándékoztak keresni konkrét támogatási igényekkel, politikai programokkal október 31. és november 3. között. Ezek egy jelentős részével beszélt vagy szándékozott beszélni, annak ellenére, hogy november 3-i beszédében – és, látni fogjuk, szóban az audienciákon is – óva intett mindenkit a „pártosodás veszélyeitől”, és a nemzeti egységet sürgette. Személyesen ezekről a beszélgetésekről nem sokat beszél, azonban a pártok számon tartották a számukra fontos audienciákat. Néhányan a programba is belevették Mindszentyt, illetve szimpátiatüntetést szerveztek mellette. Érdeemes ezért sorba venni őket, már csak azért is, hogy lássuk, Mindszenty mely politikai erőket tartotta relevánsnak, támogatására, kiemelt figyelmére méltónak a szabadságharc erői közül, mintegy a jövőbeli szabad választások reményében – az utolsó Nagy Imre-kormánnyal szembeni lojalitása mellett is.

Elsőként a *Keresztény Ifjúság Szövetsége* (KISZ¹³⁶) titkárával, Osváth Györggyel¹³⁷ tárgyalt október 31-én. A KISZ egy összefogó, egyesítő ifjúsági szervezet volt, a katolikus és a protestáns ifjú hívek felé is nyitott, mely

¹³⁵ Első beszélgetés a szabad Mindszenty bíborossal. *Magyar Nemzet*, 1956. november 1.

ernyőszervezet akart lenni. Össze kívánta fogni az ekkor alakuló KIE-t és MEGDESZ-t is, de magáévá tette az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság minden követelését is. A hercegprímás – a sajtóértesülések alapján¹³⁸ – támogatásáról biztosította a KISZ-t ebben a munkában.

A Mindszenty korábbi (1945) támogatottságát élvező gróf Pálffy József alapította *Keresztény Demokrata Néppárt* október 31-én újjáalakult. Győrben a Mindszentyhez is lojális Papp Kálmán megyéspüspök támogatta a pártot, itt párthelyiségük is volt. Az országos szervezőbizottság azonban Budapesten, az Apponyi tér 1. szám alatt működött. Szórólapokon terjesztett 16 pontos programjukban a hercegprímás „hivatalba állítását” követelték, később a kiszabadulását is önálló röplapokon ünnepelték („Éljen Mindszenty József, sokat szenvedett bíboros hercegprímásunk, aki már kiszabadult a börtönéből! Éljen a szabad és független Magyarország!”).¹³⁹ Személyes prímási audienciáról itt nem tudunk. Mikó Árpád elnök vagy Molnár György József főtítkárral korábban nem voltak a párt vezetésének tagjai. Mindszenty egykori jogi tanácsadója, Dr. Gróh Gyula tudomásunk szerint nem fogadta el a pártban való részvételt. Ugyanakkor a demokrata és liberális Rassay Károly, valamint Ruppert Rezső és a hajdani kiskapoda Drozdy Győző hajlott arra, hogy a pártban kezdje meg a politizálást. A párt programjában az 1945-ös rendezési alapokra helyezkedett (a „tizenegy éve kitenyészett nemzetgyilkosok”, „évtizedes bilincsek” kifejezéseket használták az elmúlt évekre), az eseményeket pedig „ezeréves történelmünk legragyogóbb szabadságharcának” nevezték. A párt felekezeti különbség nélkül minden magyar embert, aki a keresztény etikát magáévá tette, szívesen látott tagjai sorában, a jelentkező azonban sem az elmúlt Rákosi–Gerő-korszak („gyilkosok”), sem „a fasizmus bűneiben” nem volt szabad, hogy „bűnös legyen”. Programja – híven a múlt hagyományaihoz – élesen különbözött a kommunistákkal kibékülést, együttműködést kereső Barankovics-féle kereszténydemokratákétól.

Talán a legradikálisabb programmal a *Keresztény Front* (KF) lépett elő 1956-ban. A KF a köztársaság kikiáltása (1946) után, már 1947 óta (!) illegálisan működött, de vezetőiket, valamint egyes tagjaikat csak 1956 nyarán tartóztatták le. A KF (eredetileg *Keresztény Agrárfront*) karizmatikus ve-

¹³⁶ Jobb híján maradunk ennél a rövidítésnél, mert bár ez ismertebb az MSZMP ifjúsági tagozatának, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségnek nevéként, amely többet használt a KISZ mozaikszót magára, de a kötetünkben nem lenne releváns említeni, tekintettel arra, hogy az csak 1957 márciusában alakult meg.

¹³⁷ A tárgyalás megtörténtét többször bementa a rádió is, még aznap.

¹³⁸ *Magyar Ifjúság*, 1956. november 2. „Megalakult a Keresztény Ifjúság Szövetsége”.

¹³⁹ *1956 plakátjai és röplapjai*. Szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp., 1991., 226. és 229. o. Mindkettőn szerepel Mindszenty éltetése, és szabadságharcnak nevezik az eseményeket.

zetője Soltész Jenő volt, aki mellett a kezdetek óta egyfajta szellemi-klerikus vezetői posztot töltött be Szigeti Imre József domonkos szerzetes atya, aki élete végéig (2001) a KF programját népszerűsítette és csiszolta, végtelen szerénységgel, alázattal és állhatatossággal. A KF majdnem egy évtizeden keresztül csak illegalitásban létezett a kommunista diktatúrában, és bár az ötvenes évek elején nagyobb intenzitással figyelte őket az ÁVH (1955-ben ügynököt szerveztek be a soraikba), a szervezet lényegében a lehetőségekhez mérten működött, de leginkább csak elméleti alapon. A KF valószínűleg az egyik legjobban kidolgozott programmal rendelkező párt volt 1956-ban, amely színre tudott lépni, ráadásul úgy, hogy a Nagy Imre-kabinet hivatalosan is engedélyezte a működését. Tagjaik (akiiket az illegalitásban „öregeknek” vagy „előkészülőknak” hívtak, ugyanis ők készítettek elő a párt későbbi legális, parlamenti munkáját) olyan elkötelezett aktivisták voltak, akik sok belső vitán, bujkáláson voltak túl.

Az üldöztetés és a vezető, Soltész Jenő iránti elkötelezett tisztelet – amely korántsem volt kritikátlan – mindenképpen kiemelte a KF-t a többi párt közül, ha a szellemi kvalitásokat, a pártprogram kidolgozottságát nézzük. A KF programja – amelyben a legnagyobb munkát a tagok közül Szigeti atya mellett Soltész Jenő végezte, aki ezt a programot nyomatékossította újra és újra a tagokban minden egyes összeövetelen – a két világháború alatt Magyarországon virulens keresztényszocialista eszmeiséget tükrözte. Ebben a programban az egyik legfontosabb (részletesen, gyakorlatiasan kidolgozott) vonulat volt a *hivatásrendiség* (korporativizmus), melyben nagymértékben támaszkodtak olyan magyar előzményekre, mint a *KALOT* (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete), a *Hivatásszervezet* és az *EMSZO* (Egyházközségi Munkás Szakosztályok). Programjuk keresztény-konzervatív alapokat sem nélkülözött (Prohászka Ottokár nemzetképe, tomista teológia, antimaterialista világnézet, természetjog, történeti alkotmány fontossága és Szent Korona-tan), össze akarták egyeztetni a szabad királyválasztás és a parlamentáris demokrácia elemeit a programban, amelyet egy minden keresztény pártot egyesítő frontban gondoltak megvalósítani. A kormányzóság ideje alatt az egyik legfontosabb magyar keresztényszocialista hivatásrendi program már megíródott, *Magyar Cél – Az erkölcsi forradalom programja* (EMSzo – KALOT, 1939) címmel, Varga László jezsuita atya tollából. Az írás szociális reformjavaslatai – immáron a kommunista tervgazdálkodás ellensúlyozásaképpen – a KF programjába is belekerültek, illetve aktualizálva átmentődtek, mindehhez feltételezve egy független, erős és szociális Magyarországot, amelyben a parlamentáris kormányzási elv (nem diktatúra) érvényesülni tud, egy a hivatásrendiség alapján összehívott Országgyűlésben (ez azonban hasonló gróf Teleki Pál meg nem valósult reformjaira). Nemzetközi, illetve egyházi

hatásai is voltak a KF-nek, elsősorban a *Quadragesimo Anno* pápai enciklika (1931) szociális alapvetései: a magántulajdon egyéni és társadalmi jellege, a tőke és a munka kapcsolata, a munka jogainak elismerése, igazságos munkabér, szubszidiaritás elve stb. Az enciklika szellemében a KF is vallotta, hogy a gazdasági élet szabályozó elve nem az osztályharc (szocialista-kommunista modell), nem is a szabad verseny (kapitalista modell), hanem a szociális igazságosság (*iustitia socialis*) és a szociális szeretet (*caritas socialis*).

A KF (ahogyan az más magyar keresztény pártoknál is megfigyelhető) nem kapitalista, hiszen szerintük a szabad versenyt állami törvényekkel korlátozni kell, ugyanakkor gazdasági alapon is elítéli a kommunista és a szocialista eszméket (magántulajdon elvetése, osztályharcelmélet). A másik jelentős hatás az António Oliveira de Salazar keresztény pénzügyi szakember, miniszterelnök autoriter *Estado Novo* (Új Állam) rendszere, amely a legeredményesebb keresztényszocialista, korporatív állammá tette Portugáliát Európában, sok keresztényszocialista politikusnak szolgáltatva ezzel példát egészen a harmincas évektől a fennállásáig (1968). A KF az illegitimitásban is aktív volt, amennyire tehetette: a leghíresebb békepapokat (Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd) levelekkel fenyegették a KF-tagok, figyelmeztetve kollaboráns magatartásukra, keresztény- és egyházellenes megnyilvánulásaikra. Rendszeres üléseket tartottak (leginkább Budapesten), és megtervezték azt az időszakot, amikor legális lesz a működésük: jelvényt, újságot, propagandaanyagokat terveztek, sőt még egy hivatalos indulójuk is volt.

Soltész már a kezdetekkor, 1947-ben jóváhagyta a működésüket a hercegprímással, akinek a személyéhez lényegében a KF egész fennállásáig erősen ragaszkodott, nélküle semmilyen legális politikai aktivitást nem tudtak elképzelni. Mindszenty 1947 decemberében fogadta is audiencián Soltészt a primási palotában Budapesten, amelynek során a vezető átadta a párt programját, Mindszenty pedig megígérte, hogy véleményezteti azt szakembereivel. De személyesen azt javasolta Soltésznek, hogy ne csak katolikus, hanem keresztény alapokon szervezze meg a KF-et, emellett pedig a szervezet legfontosabb feladatának a parasztság és a munkásság megszólítását, Istenhez való visszavezetését jelölte ki. Mindszenty szimpatizálhatott a KF programjával, mert abban már 1947-ben benne volt a királyság helyreállítása és a hivatásrendiség elve – határozottan, pontosan kifejtve. Soltész fontosnak tartotta felvenni a kapcsolatot a Magyar Katolikus Püspöki Kar más tagjaival és Endrédy Vendel ciszterci főapáttal is, a KF programját is eljuttatta nekik.

1956. október 30-án a nyáron letartóztatott KF-tagok csak vizsgálati fogságban voltak, innen a felkelők szabadították ki őket mint politikai fog-

lyokat. Soltész, Szigeti atya, Hontváry Miklós, Füstös Antal atya már november 1-én a Parlamentbe mentek, ahol Nagy Imre titkárságán megkapták az engedélyt a legális pártalapításhoz. Még ezen a napon, közvetlenül az engedély kézhez vétele után elmentek a primási palotába a hercegprimáshoz, vele érdemben beszélni azonban se ezen, se más napon nem tudtak, de levelet hagytak hátra neki, amelyben egy pontos időpontot is kértek az audienciára.

November 2-án alakult újjá hivatalosan a KF a vezető, Soltész Jenő lakásán, és ekkor fogalmazták meg „*Magyarok!*” kezdetű, gépelt, kissé cirkalmas röplapjukat, amelyet kétezer példányban terjesztettek (és ami egy nap alatt lényegében elfogyott). A röplapban három párthelyiséget is megjelöltek, annak ellenére, hogy „*vezetőink csak 24 órája szabadultak a börtönből*”. A KF itt kijelenti, hogy „*keresztény párt csak egy lehet!*”, és „*októberi forradalomnak*” hívják az eseményeket.

A KF volt az egyetlen párt, amely a királyság helyreállításának nyílt programjával lépett fel 1956-ban (a MNKP esetében ez az igény csak bújtatottan és nem kidolgozva jelenik meg), ahogyan az illegalitásban is ezt vallották már, sőt illegalitásba vonulásuk egyik legfontosabb oka is ez volt. A KF közleményét november 2-án bemondták a rádióban, és majdnem ugyanez a szöveg megjelent két forradalmi újságban is (*Népakarat*, *Magyar Függetlenség*); mindez Füstös Antal atyának voltak köszönhető.

Soltészt egy régi papismerőse, Alföldi Alajos értesítette, hogy november 3-án több keresztény párt is a városmajori plébánián egyeztetést tart. Ezen megjelent Soltész és Szigeti atya, Gebora Bélával együtt. Soltész és Szigeti atya is felmérte, hogy egyetlen kivételtől eltekintve – Demokrata Néppárt (DNP), amelyet Mihelics Vid képviselt – a keresztény pártok súlytalanok, szervezetlenek, nem tudják, hogyan fogjanak hozzá a lényegi munkához, mit lehetne tenni. Soltész a KF szervezete alatti egyesülést javasolta a pártok képviselőinek, azzal az érveléssel, hogy a DNP „*túl puha*” és „*meghocsátó*”, a többi párt pedig még felkészületlen, míg a KF lassan egy évtizede erre a pillanatra készül, tagjai pedig nem kompromittálódtak, nem kollaboráltak, elkötelezett keresztény politikusok, akik vállalták az illegalitást, hogy ne kelljen elveikből engedniük. Soltész nagy politikai pillanata lehetett volna ez a felszólalása (előtte a hercegprimási audiencia ígéretével); lényegében *keresztény egységfrontot javasolt minden megjelent pártnak*, a KF vezetésével. Itt mutatkozott meg azonban, hogy ami a KF makulátlan előnye (a következetes illegalitás), az egyszerre a hátránya is: senki sem ismerte szinte sem Soltészt, sem a KF-t, nem jelentettek garanciát a lánglelkű szavak és a programjuk vázlatos ismertetése sem. Ebben a sorsdöntő helyzetben leginkább az a Mihelics Vid utasította el az együtt-

működést, akinek a köteteiből annak idején Soltész megismerte a keresztényszocializmus alapjait és a működő korporativizmust Portugáliában. Mihelics (aki ekkor már nem keresztényszocialista, hanem kereszténydemokrata volt) hatására – vagy attól függetlenül – minden megjelent képviselő, a KDNP is, a felvetés ellen szavazott, Soltészék ezután pedig szinte azonnal távoztak. Mindszentynél a reményteli audiencia sajnos elmaradt a november 4-i szovjet intervenció miatt, és értelemszerűen az ötödikére szervezett KF-nagygyűlés (Royal Szálló nagyterme, Budapest) is. A KF még egyszer akart Mindszentyvel kapcsolatba kerülni, amikor megtudták, hogy az amerikai nagykövetségen van november 4. óta. Lényegében a november harmadikai híres beszédét elemezték alaposan 1956 karácsonyán egy ülésen, amelynek fontos része a KF programjának elfogadtatása lett volna a hercegprímással. Érdekes lenne tudni, hogy a menedékben lévő hercegprímás hogyan vélekedett volna a programmal kapcsolatosan, de sajnos a levelet nem tudták eljuttatni hozzá.

A KF egyébként lényegében decemberig működött, mert a vezetőség úgy gondolta – ha nem is teljes egyetértésben a tagokkal –, hogy ők törvényesen, a Nagy Imre-kormány engedélyével működnek, ezért nincsen semmi értelme újból illegálisba vonulniuk. 1957-ben első körben nem is indított ellenük bünvádi eljárást a bíróság (de beidézték őket). A Füstös atya által szerkesztett (de külföldre kijuttatni nem tudott) „ellen Fehér könyv(ek)” kapcsán, amely(ek)ben a szabadságharc valós bemutatását próbálták megírni az MSZMP propagandakiadványával szemben, a hatóságok „besokaltak”. Nem utolsósorban a *Népszabadság*ban olvasható kommunista propagandacikkek hatására másodfokon a KF-vezetők életfogytiglanig tartó börtönbüntetést kaptak (majdnem felakasztották őket...), amelyet később 15 évre módosítottak.

Az 1963-as amnesztiával szabadultak, mint olyan sok ötvenhatos, de nem tudtak sokáig örülni neki. 1965-ben ugyanis újra lecsukták a két vezetőt, Soltész Jenőt és Szigeti Imre József atyát, mert „következetesen kitarítottak államellenes céljaik mellett”, így ők azon mártírok közé kerültek, akik Magyarországon a legtávolabbi voltak (egészen 1975-ig) börtönben rendszerellenes magatartásuk, politikai veszélyességük miatt. Soltész Jenő beteg, társaitól elhagyva halt meg 1990-ben, ezért nem került sor a rehabilitációjára sem, Szigeti atya pedig visszautasította ezt 1992-ben, pedig 16 évet töltött börtönben a kommunizmus ideje alatt. A fejfájára tett nemzeti színű és keresztényfrontos emlékkoszorún ez állt: „*Gradatim tendimus ad alta: GLORIA*” (Fokozatosan emelkedünk felfelé: DICSŐSÉG). A KF-ről szóló megemlékezések kapcsán, amelyek közül az egyiket Gyulai Endre megyéspüspök írt a rendszerváltás után, mindenki kiemeli, hogy a szervezet „*Mindszenty indíttatására*” alakult meg, és egész végig az ő személyes

példája, politikai aktivitása volt a mérvadó. Mégis, szinte egyáltalán nem sikerült tényleges együttműködést vagy politikai kibontakozást létrehozni azzal a szervezettel, amely egy évtizeden keresztül kitartóan erre a feladatra készült, vezetőinek a meghurcoltatása, büntetése pedig több mint másfél évtizedig tartott a kádári diktatúra idejében, amikor már mindenki „konszolidációról” beszélt... Még azt a gondolatiságot is ennyire veszélyesnek tartotta az államhatalom, amelyet a KF hordozott magában. Másra sajnos soha nem is adódott lehetőség, de a szervezet így is a *szellemi ellenállás* egyik legkitartóbb, legerősebb példáját képviselte működése során.

1947 júniusában alakult, a választásokon nem indult, majd megszüntetett, ezért földalatti szerveződés volt a *Katolikus Néppárt* (KN) is, amelynek elnöke, Dr. Varga Endre november 1-e után szintén kereste a kapcsolatot Mindszentyvel, akinek politikai vezetése mellett szállt síkra. A Regnum Marianum-templom újjáépítését szorgalmazta, katolikus napisajtót követelt, és hangsúlyozta, hogy nem tud együttműködni a Nagy Imre vezette kormánnyal: „*Harcolunk a magunk igazáért mindaddig, míg a kabinetben az elnyomatás éveinek kompromittált szereplőit is megtaláljuk.*” A párt újra akarta élesíteni a *Katolikus Népszövetséget* is, amely 1907 és 1949 között állt fenn (ebben nagy valószínűség szerint a primás is támogatta volna, ugyanis fontosnak tartotta ezt a szervezetet). Programjuk a szociális fejlődés, a jogrend (értsd: jogfolytonosság) és a szabadság volt. Jelszavuk: „*Krisztussal a népért, a néppel Krisztusért!*”¹⁴⁰

Ez az álláspont és annak gyors, hangos híradásai nem voltak mentesek azonban más szempontoktól sem. Varga korábban is tudatosan igazította pártja álláspontját Mindszenty feltűnéséhez, ugyanis Varga politikai formációja (amely mellesleg egyfajta családi vállalkozásként jött létre, mert öccse, fia és sógora is benne volt a vezetésben) Kádár János kérésére jelentkezett 1947-ben, és az események előtt járva már 1956. október 28-a után (!) is – tudatosan felépített konspiratív szándékkal és (kommunista) kormányzati támogatással. Varga erre aznap kapott személyes megbízást Kádártól, azzal a céllal, hogy „*a katolikus érzelmű választópolgárokat megossa, és azokat a klérus támogatását élvező reakciós pártoktól elvonja.*”¹⁴¹ Azt nem tudjuk, hogy szerintük ekkor a „reakciós pártok” melyek voltak, de ha megnézzük az akkori felhozatalt, akkor lényegében szinte mindegyik, amelyik nem volt kommunista... Vargáék Münnich Ferencsel közösen alakították ki a párt koncepcióját, a politikai programját is, és a belügyminisztérium adta a helyiséget, a technikai segítséget a működésükhöz, ahogyan az engedélyt is. Varga olyan jól vé-

¹⁴⁰ Szalay 2006, 407. o. és Magyar Katolikus Lexikon.

¹⁴¹ Mezey András a Budapest Főváros Levéltárában található, 1959-ből származó iratokban találta ennek nyomát.

gezte a munkáját – és nyilván ennyire szükséges volt az ellenfelek feltérképezéséhez, begyűjtéséhez a konspiratív párt –, hogy Münnich 1956. november 12-én még mindig fontosnak tartotta a párt működését, melynek fókuszában azonban már nem a sok kis keresztény párt volt, hanem az ekkor még erős munkástanácsok. Az elsődleges cél most is a megosztás volt, de ez kevesebb eredménnyel járt, mint 1947–48-ban vagy éppen 1956 októberében, novemberében. Ennek ellenére a párt lényegében 1958 tavaszáig létezett (!), akkor pár hónapra gyorsan lecsukták a vezetőket, hogy fél év múlva már újra szabadlábban is legyenek. A KN és Varga szerepvállalása mutatja: Kádár már lényegében Mindszenty kiszabadulása előtt készen állt arra, hogy egy lehetségesen aktivizálódó keresztény ellenzékot konspiratív eszközökkel megosszon, idővel semlegesítsen és elgyengítsen. A KN a Mindszentyhez közelítő, elméletben őt erősítő – szándékai szerint azonban *provokáló* – kijelentéseivel (pl. Mindszenty miniszterelnökségének hangos követelése) valójában a hercegprímás politikai súlyának gyengítésére és a tömegek manipulálására tett kísérletet, tudomásunk szerint azonban Mindszentyvel személyes kapcsolatot nem tudtak kialakítani 1956 napjaiban, ahogyan a támogatását sem nyerték el.

A *Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt* volt a legaktívabb a Mindszentyben gondolkodó politikai csoportosulások közül. A párt az egyik első volt, amely megalakult a forradalmi napokban, már október 28-án. Kihasználta a hivatalos politikában bekövetkező fordulatot, és már a kezdetektől Mindszenty szabadon bocsátását követelte a politikai és közéletben, a hívei gyakran az utcákon is. A hercegprímás azonban visszautasította a lelkes fiatal felkelők ajánlatát, akik konkrét politikai szerepre (miniszterelnök és a párt díszelnöke) kérték fel. A párt a megbeszélés előtt szimpátiatüntetést is folytatott egy „Mindszenty-kormány” mellett, azonosulva a Szabad Európa Rádió korábban említett célkitűzéseivel. A párt érdekessége, hogy határozottan elvetették az 1948-as rendezési alapot, ahogyan minden jel szerint a prímás is, de „forradalomnak” tartották az eseményeket.¹⁴² A pártprogramjuk nem annyira volt átgondolt, a forradalmi hevületet tükrözte, de nyomokban nemzeti alapú szindikalista elemeket is tartalmazott: osztályharc elvetése, magánvállalkozói szféra erősítése, a parasztságnak biztosítja a forradalomban szerzett jogait – a tévesztés felszámolása. November 1-én a rádióban elmondott közleményük alapján a párt elvetette az 1947-es rendezési alapot: *„Nem akarjuk az 1947-es választások szomorú történetét megismételni, amikor a koalícióba tömörült pártok úgy szereztek meg a hatalmat, hogy a becsületes társadalom erőit sok párthoz forgácsolták szét.”*

¹⁴² 1956 plakátjai és röplapjai. Szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp., 1991, 192. o.

A Magyar Forradalmárok Pártja már október 31-én szintén „Mindszenty-kormányt” és semleges Magyarországot akart. Illés István, a párt vezetője nem jutott be audienciára a prímáshoz a bekövetkező szovjet intervenció miatt. Elhatározásukat, amelyben a prímást konkrét politikai szerephez akarták juttatni, az *Igazság* (a forradalmi honvédség és ifjúság lapja) bírálta, amellett, hogy megjelentette: „*Ne folytassuk most már, más előjellel, a sztálini káderpolitikát. Kerüljön most már mindenki a maga helyére. A hercegprímás egyházának élére, a politikus pedig kormányelnöki székbe.*”¹⁴³ Ehhez hasonló követelést fogalmazott meg forradalmi felhívásában, október 31-én az újjáalakuló Független Kisgazdapárt is, amelynek pártigazgatója 1956-ban a Mindszentyt korábban, még 1945-ben az *Új Emberben* (1945-től az *Actio Catholica* hetilapja) megjelent laudáló cikkében „*acélembernek*” hívó id. Antall József volt. Az FKGP 26 pontos követelései közül az utolsó előtti így hangzott: „*Mindszenty József hercegprímás foglalja el helyét Esztergomban!*” A követelés egyszerre mutatja, hogy az FKGP ideiglenes vezetősége ekkor még nem tudott Mindszenty szabadulásáról (viszonyításképpen: az ugyanazon napon megjelent KDNP-program hasonlóképpen fogalmazott, de mégis nagyobb mozgásteret hagyott a prímásnak), másrészt pedig azt, hogy eredeti címében ugyan, de elsősorban csak egyházi szerepet szántak neki a kisgazdák, az érseki székhelyén, a budapesti eseményektől távol. Ez különösen azért érdekes, mert az FKGP-t Nagy Imre kormányában az a Tildy Zoltán képviselte, aki a legközvetlenebb kapcsolatban volt Mindszentyvel a szabadságharc ideje alatt. (A követelések aláírója a párt részéről egyébként Csorba János vezetőségi tag, aki korábban Budapest főpolgármestere is volt.)

A *Keresztény Magyar Párt* (KMP) csak részben gondolkodott Mindszentyben – de nagyobb részben. Ennek oka, hogy keresztény egységet akartak létrehozni, amelyben Ravasz László mellett a hercegprímásnak jutott a legnagyobb szerep. A párt határozottan az 1945-ös rendezési alapon állt, és keresztényszocialista programot hirdetett meg, amelynek része volt a szovjet megszállás óta bekövetkezett politikai-gazdasági folyamatok felülvizsgálata (államosítások felszámolása, az állami alkalmazottak esetében új kinevezések stb.): „*A törvényhozás összeüléseiig a rémuralom által 1945-től alkotott összes jogszabály felfüggesztése.*” Mindez erős párhuzamot mutat az 1920-as (a győztes magyar ellenforradalom utáni) magyar közjogi-politikai rendezéssel, amikor minden, a forradalmak (1918, 1919) alatt hozott rendeletet, törvényt hatályon kívül helyeztek. A programjuk emellett az ekkor még létező kommunista szervezetek és aktív politikusok

¹⁴³ Szalay 2006, 464-465. o.

kontrollját is sürgette. Napilapjuk *Nemzeti Újság* névvel jelent volna meg, a kétnapos létezésük alatt azonban csak a Fővárosi Nemzeti Bizottságban tudtak politikai tevékenységet kifejtteni. Az egyetlen ismert párt volt, amely 1956-ban a kezdetektől fogva a *kettős keresztet* használta politikai szimbólumaként, ami egyébként összhangban volt az 1945-ös rendezési alaphelyezkedéssel is.¹⁴⁴ Reibel Mihály pártigazgató, katolikus esperes, eleki plébános korábban, a kormányzóság ideje alatt ellenzéki országgyűlési képviselő volt a *Keresztény Gazdasági és Szociális Párt* (KGSZP) tagjaként, melynek Mindszenty is tagja és támogatója volt zalaegerszegi apátplébánosként. A prímáshoz hasonlóan akkoriban Reibel is a Hűségmozgalmat, nem pedig a Volksbundot támogatta (szülei németek voltak, ő maga mind a két nyelvet tökéletesen beszélte, de mindig magyarnak vallotta magát). Legitimista szimpatizáns is volt, mint a KGSZP oly sok tagja. A KMP pártigazgatójaként így Mindszenty József természetes hívének számított, amit nem tagadott meg 1957-es letartóztatása során sem, az ellene indított eljárásban. Börtönbüntetését Márianosztrán azonban 1959-ben meg kellett szakítani, nagyon rossz egészségi állapota miatt. Hazatérte után nemsokára meghalt Eleken, a település lakosainak osztatlan szeretetétől, tiszteletétől övezve. Temetésén tömegek voltak jelen. (Ma a helyi művelődési ház és a könyvtár az ő nevét viseli.)

Lényegében keresztényszocialista programot hirdetett meg 1956-ban a *Magyar Keresztény Nemzeti Párt* (MKNP) is, amelynek a vezetőit és szervezésének pontos körülményeit nem lehet biztonsággal megállapítani (sokakban már a KMP-vel való teljes azonosság vagy egy „részleges mutáció” is felmerült). Programjuk nyilvánosságra kerülése azonban Mindszenty 1956-os tevékenységével erősen párhuzamba állítható, követeléseik számos pontban egyezést mutatnak más keresztény pártokkal. Talán hangsúlyosabban antikommunisták voltak, még a KMP-nél is: „*Nekünk szebbet, jobbat és nemesebbet kell alkotnunk, ha azt akarjuk, ha netán lennének még olyan magyarok, akik a kommunizmus tanait hiszik, hogy meggyőzhessük őket. Mi azt szeretnénk elérni, hogy Hazánkban ne legyen proletár, ha ez sikerül, úgy alapjaiban döntöttük meg a kommunizmust az összes tanaival.*” Saját maguknak szigorú önfegyelmet, a kommunizmussal kollaboráns embereknek pedig bünbána-

¹⁴⁴ 1956 plakátjai és röplapjai. Szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp., 1991, 231. o., valamint *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*. Szerkesztette: Balogh Sándor és Izsák Lajos. Bp., 2004, 290. és 291. o. A *kettős kereszt* szeparált, politikai szimbólumként való szerepeltetését fontosnak tartjuk, mert ezt Mindszenty József is így használta a *Boldogasszony Éve* tömegrendezvényei alatt. Talán távoli, de releváns párhuzamként a legitimista politikusok használták ugyanabban a formában, ahogyan a KMP és több párt is 1945 előtt, elsősorban keresztény-nemzeti elkötelezettségüket kifejezve.

tot hirdettek. A kommunizmussal ideológiai-elvi alapon szállnak szembe, mert „*az Istent akarták, hogy tagadjuk meg*”. A párt emellett nyíltan irredenta és revizionista is volt (ugyanaz elmondható a KF-ről is), nem fogadta el a párizsi békediktátumokat: „*Tőlünk is aléltságunkban elrabolták a Felvidéket, Erdélyt és Bánátot. Mi nem kérünk kegyet vagy ajándékot senkitől, csak az igazságot.*” A szomszédos népeknek pedig így üzentek: „*Meg kell érteniök, hogy a Trianon által nekik jutatott föld nekik luxus, viszont nekünk és elszakított testvéreinknek a területek földrajzi fekvésénél fogva is életet jelentenek. El kell jönni annak az időnek, amikor meg fogják érteni, hogy nekünk ezt a fájó pontot nem a sovénizmus diktálja, hanem az élet íratlan törvénye. Mert ha itt a Kárpátok medencéjében egy erős Magyarország lesz, nemcsak a mi érdekünk, hanem barátainknak és esetleges szövetségeseinknek is. A magyar a szavát még mindig megtartotta és barátságára lehet alapozni.*” Az MKNP igazi elmozdulása a többi keresztény párttól azonban nemcsak nyílt revizionizmusában, hanem a Szent Korona-tan melletti gyakorlatias kiállásában volt, amely magában hordozta az államformaváltás (esetleg: restauráció) igényét is, ezzel megint csak közös pontot hordozva Mindszenty álláspontjával: „*Az MKNP szervezői az ígéretek helyett egy fogadalmat tesznek: teljes erejükkel és tudásukkal, életük utolsó percéig küzdeni fognak, hogy az 1000 éves örökségünket – a Magyar Szent Koronát – felemeljék méltó helyére, ahonnan a hazaárulók, akiknek a magyar fajhoz semmi közük sem volt, a kommunizmus hamis jelszavával letaszították. (...) Ezért szükséges, hogy most minden keresztény magyar összefogjon, hogy hozzákezdhessünk ahhoz a munkához, aminek az eredménye itt a Kárpátok medencéjében egy boldog, virágzó és keresztény Magyarország lesz.*”

Az MKNP-hez képest radikálisabb, ugyanakkor kidolgozottabb programot, konkrét Mindszentyhez kapcsolódással, hovatovább ragaszkodással csak a Keresztény Front képviselt 1956-ban (és előtte is). A KF kapcsán azonban eszünkbe jut Soltész Jenő fentebb említett meglátása a többi keresztény párt szervezetlenségéről, így valószínűsíthetjük, hogy az MKNP radikális programja csak leírt szó, legjobb esetben is egyedi igény volt, amelyre még a kádári megtorlás gépezete sem fordított figyelmet.

A keresztény pártok közül a főáramhoz tartozó *Demokrata Néppárttal* Mindszentynek volt kapcsolata 1956 napjaiban, de ez nem volt feltétlenül pozitív. A *Demokrata Néppárt* (DNP) újjászervezése az emigrációba menekült Barankovics István – Mindszenty korábbi politikai ellenfele – nélkül történt meg október 30-án. A párt Nagy Imrétől kapott pártházat (a megszűnt MDP V. kerületi, Mérleg utcai épületét), és lapjukat, a *Hazánkat* is újraengedélyezték a számukra, melynek főszerkesztője a progresszív katolikus Mihelics Vid lett. A vezetőségből Matheovits Ferenc (aki korábban kispap is volt) találkozott Mindszentyvel november 2-án, az eredmény azonban nem volt pozitív a DNP számára. Pedig Matheovits a lehető leg-

jobb választás volt a DNP részéről, mert ő még 1947-ben azt javasolta a DNP vezetőségének, hogy fogadják el Mindszenty akkori javaslatainak nagyobb részét, de leginkább a klérus vezetését a pártban. Matheovits legitimista-monarchista nézeteket is vallott, amelyeket minden jel szerint az idő múlásával sem adott fel. Barankovics azonban ez ellen volt, és az ő álláspontja érvényesült a pártvezetésben. Matheovits nem emigrált, mint Barankovics, amikor a szovjetizálás folyamatában a DNP felszámolása került sorra, hanem 1948-ban négy képviselőtársával együtt kilépett a DNP-ből, és 1949. januárig független ellenzéki képviselő volt a szinte teljesen kommunista országgyűlésben. Ezután hét évet ült államellenes tevékenységért börtönben, 1956 szeptemberében szabadult. Múltja miatt a DNP-n belül az egyik leghitelesebb személynek számított.

Mindszenty nyitott volt az audiencia lehetőségére, de most sem tudta támogatni a DNP programját, ahogyan a szervezésben sem vállalt semmilyen szerepet. A primás jelezte rosszallását azzal kapcsolatban, hogy gombamód szaporodnak a keresztény pártok, és amiért mindegyik rá hivatkozik, pedig pozíciója kapcsán azok felett áll (erre utal majd a másnapi híres beszédében is). A primás jelezte Matheovitsnak, hogy egyetlen, egységes keresztény párt működését tartja fontosnak. Matheovits közölte, hogy a DNP továbbra sem felekezeti, hanem társadalmi-világnézeti párt, és ezért a püspök kari (anyagi?, erkölcsi?) támogatásától független. Ezzel gyakorlatilag megismételte Barankovics korábbi álláspontját a párt pozíciójával kapcsolatban. A barátságos hangnemű tárgyalás így lényegében teljesen eredménytelenül zárult.¹⁴⁵

A DNP-s Mihelics Vidnek és társainak fogadását a primás később sem tartotta fontosnak, ahogyan arról korábban már írtunk. Ennek oka, hogy a DNP 1956-os programja szinte majdnem ugyanaz volt, mint az 1947-es, ez pedig Mindszentynek már akkor is kevés, illetve helytelen irányt mutató volt. A párt 1947-es rendezési alapokon állását megerősítette Farkas Dénes korelnök is 1956. november 1-én, a rádióban: „*A Demokrata Néppárt a régi programja alapján áll. A kormányt a rend fenntartásában, a vagyon- és életbiztonság fenntartásában minden erővel támogatja. (...) Kijelentjük azonban, hogy ahogyan a múltban, úgy a jelenben sem vagyunk hajlandóak részt venni semmilyen koalícióban! Mi a kormánytól nem kérünk mást, mint a teljes agitációs és szervezkedési szabadságot, az egyenlőség alapján.*” Barankovicssal pedig legkésőbb 1945 óta rossz viszonya volt Mindszentynek, aki az ún. (a kor francia mintáját követő) „*haladó katolicizmust*” zsákutcásnak tartotta, és ebben az álláspontjában 1956 valószínűleg csak megerősítette. Ezért dönthetett a DNP

¹⁴⁵ A Budapest Főváros Levéltárában megtalálható iratok alapján Mezey András dolgozta fel a tárgyalás történetét, ahogyan a gróf Khuen-Héderváry-körét is (lásd később!).

visszautasítása mellett, amely programjában a forradalmi napokban is a „magyar sajátosságoknak megfelelő demokratikus szocializmust” tartotta a megfelelő kurrens társadalomkoncepciónak, ezzel inkább a baloldal (Petőfi Párt, SZDP, Nagy Imre és reformkommunista köre) felé húzva.

A program Nagy Imrééknek viszont pontosan ezért lehetett felhasználható, így támogatták a pártot, jóllehet a koalíciós kormányzásba nem vettek be őket, a párt szándékának ellenére sem. A DNP is támogatta a Nagy Imre-kormány tagja, Bibó által megfogalmazott kibontakozási memorandumot (más koalíciós pártokkal együtt). A DNP súlytalan maradt 1956 szabad napjaiban, és csak szórólapokra, illetve egy programtervezetre futotta erejükből és idejükből. A pártszervezet vidéken több helyen, Budapesten azonban csak Budafokon jött létre.

Matheovits Ferenc – lényegében legitimista-monarchista alapokon és KDNP névvel – szövetségre szeretett volna lépni a SZDP-vel a szovjet intervenció utáni köztes időszakban, és ezzel kapcsolatban – a lengyel Adam Rapackinak 1957 októberében az ENSZ elé bocsátott tervéből kiindulva – egy atomfegyvermentes közép-európai dunai konföderációt akart létrehozni, magyar monarchikus (!) államvezetéssel. A tervezgetésért, amelyet Révész Andrással, az SZDP főtitkárával (együtt ültek börtönben korábban) közösen folytatott, továbbá a Mindszenty-audienciáért nagy árat fizetett Matheovits: 1957-ben internálták, 1964-ben (!) pedig, a nagy amnesztia után börtönbüntetésre ítélték. Elítélői felrótták neki, hogy miniszterelnök akart lenni, Mindszenty mellett. Csak 1974-ben szabadult. A rendszerváltás után még öt évig részt vett az újjáalakuló KDNP szervezésében, Keresztes Sándorral közösen.

A DNP-hez kapcsolható, de a DNP politikájával nem megegyező az egyik legérdekesebb vállalkozás sorsa, amely Mindszenty beleegyezését, támogatását kereste, és amely élő bizonyítékot szolgáltatott az MSZMP számára arra, hogy 1956-ban visszatértek a régi „*horthysta reakciós elemek*” a politikába: gróf hédervári Khuen-Héderváry Károly (1888–1960), egykori földbirtokos és főrendiházi tag, aki a kormányzóság idejében főcserkész volt (1923–1942) és társainak az ügye, akik személyes audiencán jártak Mindszenty-nél 1956. november 2-án (amikor Matheovits is). A gróf beszámolója alapján a hercegprímás velük szemben is elutasító volt, és az egységre szólította fel őket, kiemelve, hogy „*ne kezdeményezzék új katolikus párt alakítását, mert azzal szétforgácsolják az erőket*”, emellett az időzítést sem tartotta megfelelőnek. A gróf és társai – Bornemissza Géza, a Kállay-kormány egykori iparügyi minisztere, Tóbiás Kornél, Knob Sándor, a Gyáriparosok Országos Szövetségének egykori ügyvezetője, illetve vezérigazgatója és az egykori kormányzó párt, a *Nemzeti Egység Párt* országgyűlési képviselője, Révhegyi Ferenc vezérkari ezredes, egykori bécsi katonai at-

tasé (akinek a lakásán összegyűltek) és Kalmár János középiskolai tanár, akivel Khuen-Héderváry elment a prímási audienciára – mérvadónak és eligazítónak tartották Mindszenty szavait. Később a rádiószózatát is annak tartották, és feltett szándékuk volt, hogy a prímás iránymutatása alapján cselekszenek, amire azonban a szovjet intervenció miatt nem került sor. Mindszenty véleményét éppen Mihelics Viddel közölték egy egyeztetésen november 3-án, akinek sem a prímási útmutatás, sem az nem tetszett, hogy a gróf körében aktív téma volt a tulajdonviszonyok rendezése, helyreállítása, továbbá a könnyű- és kisipar, valamint a kisbirtok reprivatizációja is. A kör tagjai korszerű kapitalista alapokon álltak, politikailag leginkább mérsékelt konzervatívoknak sorolhatnánk be őket, akik nem sírták vissza a múltat, és nem öncélú, anakronisztikus módon képzeltek el a restaurációt, a földeket sem akarták visszavenni a parasztoktól, pedig a jogi alapjuk sokuknak meglett volna erre. Mihelics – aki „*kriptá alakoknak*”¹⁴⁶ minősítette a nála csak mintegy 8-10 évvel idősebb, jovialis urakat – erről a tárgyalásról feldúlva és idő előtt távozott, így a DNP kiesett a „grófi körből”, amelynek tagjai azt remélték, hogy Mindszenty átveszi a kormány vezetését, nem tudni, milyen minőségében (kormány- vagy államfő?). Kalmár és Khuen-Héderváry *egy keresztény néppárt* megalakításának lehetőségéről beszéltek Mindszentynek, ezzel kapcsolatosan szerettek volna egyeztetni Mihelicsel is, de hiába.

Az állambiztonsági szervek a gróf és körének beszélgetésében és a prímási audienciában egy egységes keresztény, az államrend megdöntésére irányuló összeesküvést láttak, mert több katolikus-keresztény szervezetbe „belelátták” őket, hovatovább az egyik vezetőségébe (Varga-féle konspiratív-provokatív *Katolikus Néppárt*) is, lényegében minden ok és bizonyíték nélkül, mert egyiknek sem voltak tagjai. Az urak a prímás utasítása (kérése?) szerint egyszerűen egy egységes keresztény pártpolitika lehetőségeit keresték a novemberi napokban, és ebben számítottak Mihelics segítségére is. A Kádár-rezsim azonban – osztályharcos öntudattal – ebben egyfajta mozgató vagy vezető szerepet vélte felfedezni, tekintettel a kör tagjainak múltjára és származására is, ezért az 1958-as tárgyaláson börtönbüntetéssel sújtotta a kör több tagját is. Az eljárás szinte kizárólag Mihelics Vid valamására épült, akit már korábban, 1957-ben terheltként kihallgattak.

A *Magyar Szabadság Párt* is újjászervezte sorait, Sulyok Dezső nélkül, danckai Pattantyús Ábrahám Dezső egykori ellenforradalmi szegedi miniszterelnök és a kollaboráns *Független Magyar Demokrata Párt* (a Rákosi-idők békepapja, Balogh páter pártja, akit Mindszenty kérésére felfüg-

¹⁴⁶ Mások szerint ezt ironikusan Khuen-Héderváry mondta magukra a tárgyalásukon.

gesztettek a hivatalából) képviselője vezetésével. Pattantyús Ábrahám már az alapításnál is ott volt a *Magyar Szabadság Párt* esetében, így hitelesebb személynek minősült, ezúttal ő lett az elnök. A párt kereste a kibontakozás esélyeit (FKGP-, MFIP-tárgyalások) Nagy Imre és Mindszenty felé is. Nagy Imre készségesen fogadta őket, de Ábrahám a koalícióba és így a hivatalos vezetésbe nem került be, bármennyire is szeretne volna. A november 4-i hercegprímási audiencia is elmaradt, Ábrahámot azonban ezért a szerepvállalásáért a halála előtti két évig a kádári diktatúra megfigyelte. A párt a programjában „vallás erkölcsi alapokra” helyezkedett, és a Mindszenty-szózatban is hangsúlyozott – Bibó által ellenszenvesnek tartott – *magántulajdont tartotta a család számára a legfontosabbnak*, hitet tett annak szent és sérthetetlen mivolta mellett.¹⁴⁷

Összegezve az eseményeket, az látszik, hogy abban a szűk 3-4 napban, amelyben Mindszenty hercegprímás egyáltalán bármilyen politikai aktivitást kifejtett, ennek a tevékenységnek nem a Nagy Imre-kormány volt az egyetlen iránya, hanem alternatív politikai erők, sokszor a kormánnyal szemben ellenzéki pozíciót felvevő pártok is megkeresték. Neve és tisztsége pedig politikai tőkét jelentett nekik, illetve a fellépése inspirálta ezeket politikai tevékenységükben. A hercegprímás gyakorlatilag folyamatosan tárgyalt ezekben a napokban, szólt a világ katolikus püspökeihez, a felszabadító újpesti hívekhez, szózatot intézett a magyar nemzethez a közélet-ről, amelyben az emelkedést kívánta szolgálni, illetve egy külön nyilatkozatban elmondta a felsőpetényi szabadulása igaz történetét is. Telefoninterjút adott San Franciscóba, Jaszovszky József plébánosnak,¹⁴⁸ amelyben ismételten kérte az USA-tól a diplomáciai beavatkozást a magyar ügyekbe, és azt, hogy tegyék szabaddá az országot, illetve nyitassák meg a nyugati (osztrák) határt a segélyszállítmányoknak. Jaszovszky később is a főpap elkötelezettje maradt, Kaliforniába szervezett neki pasztorációs utat, és csak a legnagyobb elismerés szavaival szólt a prímásról: „*Mindszentyben a természetfölötti világ értékei teljesen felszívódnak. Egészen krisztusi ember... Totális szent és vallási zseni.*”¹⁴⁹ November 3-val több kényszerített dátumú levele is van, készülő emlékiratai kapcsán (amelyek így valójában az amerikai nagykövetségen keletkeztek): XII. Piusz pápának, Spellman bíborosnak.¹⁵⁰

¹⁴⁷ *Magyarországi pártprogramok 1944–1988.* Szerkesztette: Balogh Sándor és Izsák Lajos. Bp., 2004. 297–300. o.

¹⁴⁸ A Katolikus Népszövetség igazgatója 1946 és 1948 között.

¹⁴⁹ Közli: Füzér Julián: *Mindszenty bíboros, a szent.* é. n. Itt is elérhető: <http://www.ppek.hu/k467.htm> [utolsó megtekintés: 2014. november 16.]

¹⁵⁰ *Mindszenty leveleskönyv.* Összeállította: Mészáros István. Bp., 1997. 47–49. o.

A primás legnagyobb hatású politikai tette 1956-ban azonban nem pártokhoz, nem is személyekhez fűződik, hanem egyetlen nagyobb beszédéhez, rádiószózatához, amelyet 1956. november 3-án, este nyolc órakor mondott el a Szabad Kossuth Rádió számára. A rádió munkatársai berendeztek egy stúdiót a Parlamentben, a hercegprímás itt mondta el a beszédét. A *szózatot* – ahogyan korábban jeleztük – a felkelők megérkezése óta (el)várták a primástól, a rádió munkatársai is többször kérték tőle, a külföldi újságírók is erre vártak napok óta. Valamiféle iránymutató, állásfoglaló, esetleg eligazító jellegű Mindszenty-beszéd igénye egyszerűen benne volt a levegőben október 31-e óta. Minden politikus kisebb vagy nagyobb beszédben, szózatban próbálta a véleményét, pártja álláspontját fixálni, a nyilvánosság tudomására hozni ezekben a napokban.

Az egyik leghíresebb és egyben leghitelesebb ember, Mindszenty József azonban ezt nem kapkodta el. Ellenben jelezte, hogy mikor tájékozik és mikor szándékozik elmondani a beszédét, amelyet ő következetesen „*szózatnak*” nevezett. Minden jel arra enged következtetni, hogy Mindszenty tudatosan készült erre a megszólalásra: nem *egy* véleményt akart megfogalmazni, hanem alapos tájékozódás és mérlegelés után egy *releváns beszédet akart mondani*, ami utat jelöl ki hívei és mindenki számára, aki tevékenységét figyelemmel kísérte. M. Kiss Sándorral¹⁵¹ egyetértve, e helyütt fontosnak tartom ezt hangsúlyozni, mert Mindszenty ezzel is – számára és, úgy látszik, mások számára is egyértelműen – jelezte, hogy közjogi méltóságában kíván megnyilvánulni a nemzet felé, ünnepélyes keretek között, ahogyan egy kormányfő vagy még inkább egy államfő teszi azt valamilyen országos ügyben. Több momentum is azt mutatja, hogy ezzel a szózattal a maga és a nemzet számára is rövid ideig tartó, de határozott alapokon álló politikai teret nyitott. Bizonyosságot akart közölni az országgal, a sok találgatást megszüntetve. Bemutattuk, hogy a primás már október 31-én is rendelkezett fontos információkkal (Tóth János plébános, Grósz József kalocsai érsek segítették ebben, de akár Pálinkás vagy a Rétságon megjelenő küldöttségek, az ottani katonák is, stb.) a magyarországi állapotokról, akár visszamenőlegesen is az elmúlt hét évre.

Budapesten pedig még több benyomás és, ami fontos, az akkori politika első vonalából származó információ is érte. Mindszenty 1955 novembere óta Felsőpetényben megkapta – Tóth atya közbenjárására és segítségével – a katolikus lapokat (*Új Ember*, *A Kereszt*, *Katolikus Szó*) és a hivatalos sajtóorgánumokat (*Szabad Nép*, *Magyar Nemzet*), de néha még a *Statisztikai Szemlét*

¹⁵¹ M. Kiss Sándor a Terror Házában beszélt erről a *Magyarok lelkiismerete* konferencián tartott előadásában, 2012 szeptemberében.

is (a statisztikák tanulmányozását később, az amerikai nagykövetségen is fontosnak tartotta, leveleiben többször idézi őket).

Tetszetős lehet, de valójában álságos az a felvetés, hogy a prímásnak, ha információi lettek is volna, de ideje egyszerűen nem volt egy ilyen hosszú, tagolt, több fontos gondolatot tartalmazó, veretes beszéd megírására. Ez azonban egyszerűen nem vallana Mindszentyre. Korábban is ragaszkodott ahhoz, hogy ő írja meg, de legalább a vázlatát ő készítse el a beszédeknek. Nem volt ritka az sem, hogy ő maga végezte el a kutatómunkát a beszédekhez. Szép példái ennek a *Boldogasszony Éve* (1947–1948) kapcsán elmondott beszédei, amikor sokszor maga nézett utána az adott település vallásos történetének, erre rendszerint hivatkozott is a prédikációiban, sőt szinte stílusjegye lett, hogy ezzel kezdi mondandóját.

Mindszenty 1956 négy szabad napjában a szokásoshoz képest is feszítettebb tempót diktált magának, de munkatársainak is. Ezek közül, aki a beszéd megírásában segédkezhetett, az Turchányi Egon volt. A titkár a kihallgatása során el is ismerte, hogy egyfajta vázlatot készített a főpapnak, de ehhez az irányvonalat egyértelműen Mindszenty adta, először 1956. november 1. után, amikor ezt – Tildy látogatása hatására – lediktálta neki. Mindszenty a tényleges szövegezést az egyik legsűrűbb napján, november 2-án végezte el, ezt gépelte le újra Turchányi november 3-ra virradó éjjel, amit Mindszenty még egyszer átnézett, egész nap stilizálta, hogy este abban a formában tudja elmondani, amit a legjobbnak tart (az esti nyolc órás időpontot is ő kérte a rádiótól, módosítva egy korábban megbeszélést). A szövegben nagyobb nyomatékkkal szerepelt a november 2-i, szűkebb körű püspökkari értekezleten megjelent három főpap (Grósz, Pétery, Shvoy) véleménye, amit a prímás még belevett a szövegbe,¹⁵² mielőtt odaadta azt legépelésre Turchányinak.

Mindszenty a beszédét XII. Piusz¹⁵³ pápa két, már megjelent megnyilatkozásához (*Luctosissimi eventus*, 1956. október 28.; *Laetamur admodum*, 1956. november 1.) illesztette, továbbá Virág Ferenc pécsi püspök október 29-i leveléhez is. Fontos megjegyezni, hogy a katolikus egyház vezetőjének a megnyilatkozása 1956 eseményei kapcsán időben az utolsó volt: Ravasz

¹⁵² Shvoy szerint azonban ez nem így történt, vagy nem látta viszont azokat a részeket, ezért is utazott vissza a megegyezést kereső Grósz Kalocsára.

¹⁵³ XII. Piusz *antikommunizmusának* voltak tapasztalati és nemcsak elvi részei is. 1919 áprilisában Münchenben találkozott először a kommunizmussal, a rövid életű Bajor Tanácsköztársaság időszakában, még nunciusként. Később a Szentszék diplomatájaként a feladata volt, hogy az 1930-as években figyelemmel kísérje és kezelje a kommunizmus újbóli világméretű térnyerését Mexikóban, Spanyolországban és a Szovjetunióban. A pápa ugyanakkor mindig hangsúlyozta, hogy a kommunizmusban a veszélyes, *ateista tévtanítást is látja*, nemcsak egy társadalmi-politikai áramlatot.

László református püspök november 1-én, Ordass Lajos evangélikus püspök, a Lutheránus Világszövetség alelnöke pedig november 2-án mondta el a rádióban a beszédét. Ők lényegében a forradalmat, de nem az erőszakot támogatva nyugalomra intették a híveket. Ebbe az ívbe is illeszkednie kellett a Mindszenty-szózatnak, annak ellenére, hogy a protestáns vezetők beszédei egész végig egyértelműen csak egyházi síkon mozogtak, nem volt bennük különösebb politikai igény.

Mindszenty esete azonban egészen más volt, és ez a szózat szövegezésében is megnyilvánul. A beszédnek nem annyira az 1956-os események *menetében* volt meghatározó szerepe, hanem sokkal inkább annak a *megítélésében*. Az eseményekben ugyanis már másnap fordulat állt be a szovjet intervencióval, noha ez még nem jelentette a szabadságharc végét. Minden jel szerint azok számára, akik kitarítottak, esetenként november végéig (mint például Csepelen), sokat jelentettek a prímás szavai. A nemzeti-forradalmi Nagy Imre-kormány eltűnésével pedig a hatalmat a megalakult országos szervezet, a Központi Munkástanács (KMT) igyekezett gyakorolni. Az országot megbénító munkabeszüntetést hirdettek meg, amelynek feloldását a (második) szovjet invázió után sem változtatták meg, követeléseik ugyanazok voltak: fegyverszünet, a megszálló csapatok kivonása, az ország függetlensége. A Kádár-féle forradalmi munkás-paraszt kormánynak mégis le kellett ülnie a munkástanácsok képviselőivel, Bali Sándorral és Rácz Sándorral, ugyanis a helyzet november közepére már a kettős hatalom patthelyzetével fenyegetett. Ebben a közegben nem beszélhetünk arról, hogy a Mindszenty-beszéd teljesen hatás nélkül maradt volna, éppen ellenkezőleg: gépelve, néha hiányos szöveggel, de önálló életet kezdett élni. A szabadságharc új szakaszában a beszéd más értelmet nyert, áttematizálódott mind a két (a megszálló és az ellenálló) oldalon, amelyek közül a megszállóké bizonyult erősebbnek, több mint három évtizedre befolyásolva ezzel a beszéd itthoni megítélését, nemzedékek egész sorának bebizonyítva az ellenforradalom leverésének érvényességét, nonszensz módon úgy, hogy tiltotta a beszéd megjelenését bármilyen formában, idézni azonban sokat idézte kiragadott, átírt, néha torzított részeit.

Ebben a kötetben a teljes beszédet közöljük mellékletként, és nem szándékozunk beszállni egy értelmezési vagy éppen analitikus diskurzusba, amely nem mentes az éles, helyenként aktuálpolitikai felhangokkal is bíró vitáktól. Néhány szempontot azonban – bevallottan szubjektív módon, de valamennyire Szabó Csaba elemzési szempontjait is alapul véve – szeretnénk a továbbiakban szolgáltatni az olvasónak ebben a kötetben is.

A beszéd retorikailag kellőképpen felépített, ami azonban csak többszöri olvasásra derül ki (ez lehet, hogy hátrány volt egy rádiós sugárzás esetén, de előny az idők múlásával és a későbbi írásos terjedés szempontjára).

ból is). A primás a beszédét a helyzetének bemutatásával kezdte meg, egészen személyes hangot megütve az első mondatokkal. Figyelmeztetett arra, hogy tőle a nemzet mindig az igazságot hallotta, azt, amit helyesnek tartott – ez kimondatlanul is azt jelentette, hogy most is ezt teszi. Érdekes, hogy megemlíti: „*Nem magnetofon hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.*” Ez célzás arra, hogy korábban a rádió és Tildy is felvette, hogy mehetne felvételtől a beszéde, Mindszenty azonban ezt nem tartotta volna hitelesnek, emellett pedig tartott tőle (ami fel is vetődött Nagy Imrében), hogy a szöveget „*szerkesztési elvek alapján*” kurtítani fogják, és ebben semmiképpen sem volt partner. Jelentős részt foglal el a köszönetnyilvánítások (melyben a főpap alázatról tesz tanúbizonyságot) utáni történeti áttekintés, amelyből a függetlenségi, „*védelmi*” *pozíció kiemelése* a fontos, a megmaradás hangsúlyozása Szent István király ideje óta. Mint közjogi szereplőnek, mint a történelmet szerető és értő embernek a primásnak mindig fontos volt, hogy mondandóját a magyarság sorsában, életében elhelyezze, ebbe bele tudjon illeszkedni mindaz, amit gondol a magyarság eddigi történetéről, illetve analógiákat tudjon felállítani korábbi eseményekkel. Mindez az organikus történelemszemlélet Mindszenty konzervatív személyiségének nagyon is sajátja, szinte ösztönös jellemzője élete végéig, ha írásait, beszédeit, megnyilatkozásait nézzük.

A primás hangsúlyozta, hogy Magyarország semlegessége és függetlensége kapcsán nem akar okot adni a vérontásra az „*orosz birodalomnak*”, a főpap a békés egymás mellett élés híve, ezt hirdeti és kéri minden szomszédos államtól. A beszédének ezzel a részével – a maga módján – meg tudott felelni a Nagy Imre-kormány kérésének, úgy, hogy a szabadságharcnak a számára legfontosabb részét emeli ki: a nemzeti szuverenitás visszaszerzését. Gyakorlatias gondok elhárítására hívja fel a figyelmet (a termelés megindítása), majd az egyik legvitatottabb részben ezt mondja: „*...Tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy veszített, számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a tagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélyegét ütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonytságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén.*”

A szabadságharc problematikáját már korábban is említettük Mindszenty esetében, itt tulajdonképpen egy tételmondatot mond ki azzal, hogy „*nem forradalom volt, hanem szabadságharc*”, amit egy törvénytelen (mivel erőszakkal épült ki) rendszerrel szemben harcolt végig „*az egész magyar nép*”. Mindszenty ebben a részben mederbe helyezi az eseményeket, a nemzeti egységet mutatva fel nyereségként mindenkinek, azzal, hogy megfosztja azokat forradalmi jellegűktől – evvel tudatosan, szándékosan a szö-

veg legnagyobb, dupla retorikai fordulatót eredményezve. Dupla, mert Mindszenty ebben a beszédben az egész, 1945 után kialakult rendszert idegennek, erőszakkal kialakulónak tartja, amit most a magyar nép elsö-pört. Ebből nyilvánvaló, hogy a hercegprímás mindent, ami 1945 után ki-alakult, a magyar néptől idegennek tart. Ezzel nyomatékosította az új poli-tikai teret, a szabadságharc céljait, lehetőségeit – tragikus módon az utolsó előtti szabad pillanatban.

Többen is használták a „forradalom és a szabadságharc”, illetve bizo-nyos szakaszokra a „forradalom” és bizonyos szakaszokra a „szabadság-harc” kifejezést 1956 résztvevői és értékelői közül, de így, ellentétpárként felvázolva a két fogalmat, tagadásos összetett mondatban jobbára senki sem, így ez Mindszenty egyedi, tudatos értelmezési koncepciója. Tudtunk-kal sem a szabadság négy napja alatt, sem később *soha* nem nevezte forra-dalomnak az akkori eseményeket. Forradalommal az akkori rendszer (kommunizmus, szocializmus) megváltoztatását lehetett volna csak elérni, jobbára egy reformbaloldali folyamattal, a szabadságharc azonban – a füg-getlenség visszanyerésével – tiszta lapot eredményezett volna az erőszak ellenében, a helyreállítás lehetőségét. Ezért Mindszenty esetében a retorikai fordulat itt egy politikai irányt is mutat, azzal is, hogy nem belső küz-delemnek (pl. polgárháború) kell lennie ennek a harcnak, hanem „külső-nek”: *a nemzet azok ellen harcol, akik nem a részei*. Egyszerűbben fogalmazva: *„A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy mi-képpen éljen.”* Mindszenty a definíció után meg is adja a pozíciót, amelyből ezt a medret megszabta az eseményeknek: *„Én pártokon kívül és – állásom szerint – felül vagyok és maradok. Ebből a tiszteből figyelmeztetek minden ma-gyart, hogy a gyönyörűségei októberi napjai után ne adjanak helyt pártvi-szályoknak és széthúzásoknak.”* Pártokon kívül és felül egyszerre csak egy sze-mély volt a magyar államrendszerben, ez pedig az *államfő*, egy – Bibó sza-vaival élve – *„közjogi* (azaz: alkotmányos) *vezető*”. Ez az „állás” nem pusztán egyházi, Mindszenty nem tisztán egyházi vezetőként beszél a nemzethez, hanem „állásából” fakadóan egyszerre közjogi és egyházi szerepet visel. Mindez nem volt *„bújtatott”*, ahogyan Bibó mondta, hanem inkább flexibi-lis és reflektív (így az adott pillanatban sokkal inkább: *rejtett*). Mindszenty mindig akkor nyilatkozott meg, amikor éppen a szituáció megkívánta, és sohasem direkt, jogosulatlanul említette meg ezeket, hanem akkor, ha cse-lekedetei mozgatórugóit kellett megjelölnie.

A prímás a második, legfontosabb részben olyan vitatott fogalmat al-kot meg, amely a mai napig találgatások, komoly – nemcsak történészi – viták tárgya. Itt lényegében két jelzős szerkezeetről van szó: *„bukott rendszer örökösei”*, illetve a *„bukott rendszer részei és örökösei”*, valamint hogy nekik mi-lyen sorsot szánt a hercegprímás. Az ominózus részek így szólnak: *„A bukott*

rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniök. Magánbosszúkat el kell kerülni, ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért. (...) De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik vallás-erkölcsi alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek? (...) Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígérek és cselekedetek földik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra.” Legutóbb Balogh Margit és Mészáros István történészek jól adatoltan bizonyítani akarták, hogy a „bukott rendszer örökösei” nem az 1956-os Nagy Imre-kormányok, hanem a Gerő-kormány volt, mivel a „bukott rendszer” csak a Rákosi-rezsim. Az érvelés mellett sok tény szól, leginkább kettő: Mindszenty elfogadta – *de facto* – a Nagy Imre-kormányt Budapestre érkezése óta, egész végig a szabad négy napja során, leginkább Tildy Zoltán államtitkáron keresztül együtt is működött vele, sőt az ÁEH sorsa kapcsán akár közös, összehangolt akcióról is beszélhetünk. A beszéd azonban nem kormányokra, hanem *rendszerekre* vonatkozik, így nem releváns csak azokban gondolkodni. A bukott rendszer tehát minden jel szerint a kommunizmus, amelynek vannak „örökösei” és „részei” is, és ez alól aligha lehettek kivételek – minden pozitív rendelkezés ellenére sem – a Nagy Imre-kormányok és maga Nagy Imre sem. A Nagy Imre-kormányokat – leginkább a legutolsót – csak a megszálló szovjet hatalommal és bábkormányával, a Kádár-kormányval szemben fogadta el Mindszenty, amikor sajnos a választás ebben a két alternatívában merült ki, és a helyzet úgy alakult, hogy ezt a konstellációt nem is sikerült meghaladni.

Az örökösök és a részek egyfajta kontinuitást mutatnak a kommunista rendszerrel, amelyet nehéz is lenne tagadni, hiszen a Nagy Imre-kormány nagyjából kommunista politikusokból állt. Ők azok, akik a beszéd ideje alatt még mindig okolhatóak *„tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért”*. Ugyanis a szabadságharc pár nap alatt nem tudott olyan romboló vagy tisztító erőt kifejtetni, hogy az örökösök vagy a részek eltűnjenek a magyar politikai és közéletből: ők itt voltak, cselekedtek. A főpap ezzel kapcsolatosan fogalmazza meg elvárását, utolsó előtti gondolatként a beszédében: *„Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígérek és cselekedetek földik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra.”* Ezzel az értelmezéssel egybevág, hogy maga Nagy Imre is úgy értette, hogy ők *„a bukott rendszer örökösei”*, és e kijelentés miatt (is) politikai ellenfelének tartotta Mindszentyt. A primás szerint a forradalom nem lehet cél vagy eszköz, hiszen az csak – baloldali fordulatként – megreformálni tudta/akarta volna a szocializmust. Ezzel ellentétesen mondta ki a beszédében

a primás, pártok feletti állásából: „Hangsúlyoznom kell azonban a tennivalók tárgyi foglalatait: jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kulturnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nemzet.” Nem javasolja, hanem a nemzet nevében kimondja, kinyilatkoztatja az irányt, és lefekteti annak „tárgyi foglalatait”, azaz a megvalósításhoz szükséges fundamentumokat. Ez inkább helyreállító, nem pedig reformáló irány: a forradalmat igénylők körébe tartozó reformkommunistáktól (Nagy Imre és köre), a baloldali demokratikus szocializmust akaróktól (MSZDP, PP) vagy a republikánus polgári demokratáktól (Bibó, Tildy, Kovács) is lényegében eltérő irány. Ez azonban szinte semennyire nem tudott érvényesülni a november 4-i fordulat miatt. Láttuk viszont, hogy voltak olyan pártok, politikai kezdeményezések, amelyek pontosan ebben az új irányba tudtak és akartak is volna beilleszkedni, és keresték az együttműködést a primással a szabadsága négy napja alatt.

Mindszenty a szózatáról mindig is érezte, hogy maradandó sarokköve az 1956-os eseményeknek, de magyarázni kevésbé magyarázta a benne foglaltakat. Kiadott emlékirataiban közli az eredeti, csonkítatlan rádiószózat (ahogyan ő is következetesen nevezi) szövegét, és megjegyzi: „Az Egyház és állam viszonyát érintő kérdéseket csak tömören említettem. De rövid megjegyzéseimből is kitűnt, hogy a püspöki kar minden függő kérdést tárgyalás útján kívánt rendezni. Csak a békepapi mozgalom felszámolását végeztük el saját hatáskörünkben: az általuk okozott romlás megszüntetését a saját joghatóságunkba tartozó belső egyházi ügynek tekintettük.” Már az amerikai követség „félrabságában” reflektál a beszédét ért, a Népszabadságban 1956 novemberében megjelent, kommunista vádakra: „Helytelen a november 3-i rádiószózat »ellenforradalmi célkitűzésként« való beállítás. Önkényes belemagyarázásokkal és az ellenkezőt bizonyító részletek irányzatos elhallgatásával szemben az az igazság, hogy a bíboros [ti. Mindszenty egyes szám harmadik személyben ír magáról – PHJ] sem további forradalmat nem kívánt, sem a munkások, földművesek és ifjúság szabadságharcának beavatkozó letörését. A bíborost senki sem állította »előtérbe«, csak egyedül a nemzeti szabadságharc, amelyre – az ellenforradalom vádjával zsonglőröködők moszkvai és budapesti beismerései szerint is – elég ok volt a Rákosi–Gerő szégyenkorszak. Ennek volt egyik műve a bíboros justizmord elítélése és 8 éves fogsága.”¹⁵⁴

¹⁵⁴ Mészáros István találta meg ezt a rövid írást, amelyet a *Népszabadság* cikke váltott ki a primásból, Füzér Julián ferences atya (Mindszenty szentté avatásának egyik legaktívabb harcosa) irathagyatékának VI. számú dobozában.

VIII. Elűzetés és menedék

„Amíg vihar volt, egyikünk se gondolt
csak éppen önmagára,
s november vad szelében így maradtunk
árvábbak, mint az árva.”¹⁵⁵

Ahogy kiemelten fontosnak számít a szakirodalomban Mindszenty kiszabadulása, úgy utolsó szabad órái is mindig nagy figyelmet kaptak. A bíboros útja az amerikai követségre, a Parlament épületében töltött bő egy órája mindig is izgatta az emberek fantáziáját, valószínűleg azért, mert a kádári propaganda ezeket tartotta a legfontosabb elemeknek, amik alapján a bűntetéseket is kiszabták azoknak, akik „átmentették Mindszentyt az amerikaiaknak”. Mindez persze azt mutatja, hogy Mindszentyt komoly felelősségre vonás és példastatuálás várta volna 1956-ban, amire a főpap minden jel szerint el is volt szánva, annak ellenére, hogy a börtönévek mély nyomot hagytak benne.

Miért volt akkor ennyire fontos és túlinterpretált a kommunista rezsimnek a szabadulás és a menedék kérése? Talán azért, mert mind a két esemény a kommunista diktatúra inkompetenciájáról tanúskodhat a szimbolikus politika eszközeivel. Amíg a bíboros kiszabadulása egy embertelen rendszer bomlásának végletekig *esetleges* képét mutatja, addig az amerikai nagykövetségre történő távozás és a menedék megadása a szovjet megszállás kikezdehetőségét és törvénytelenységét mutatja meg mindenkinek, és egyfajta *véletlen szimbólummá* nemesült az idők során. Különösen így van ez, ha tudjuk, hogy a bíboros ezt a szerepet – a függetlenség igényének, a nemzeti szuverenitásnak eleven szimbóluma – saját maga számára vállalta és tartotta fenn az idők folyamán.

A bíboros és Tildy Zoltán titkársága a forradalmi napokban folyamatos kapcsolatban voltak, ezért nem meglepő, hogy néhány órával azután, hogy Mindszenty álomra hajtotta a fejét a november 3-i rádióbeszéde és az AEH birtokbavételéről szerzett információk után (tehát lényegében már november 4-én), hajnal fél hat körül ébresztette őt Tildy titkára, Dr. Hámory Zoltán¹⁵⁶ a rossz hírekkel. A titkár beszámolt arról, hogy a szovjet

¹⁵⁵ Carlj Keilhau: *November 4.* (Fjerde november), részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

¹⁵⁶ Hámory több mint három évet ült a börtönben 1956-os szerepvállalása miatt, ahol Sinkovits Imre színész is cellatársa volt. Kiszabadulása (1960) után röviddel szívélegtelenségben meghalt.

hadsereg általános támadást indított, és a kormány segítséget kért külföldről, elsősorban az USA-tól.

Az amerikai nagykövetségen ekkor már elkezdtek gőzerővel megsemmisíteni az iratokat, az akkori követ pedig éppen november 4-e délelőttjére tervezte azt, hogy Nagy Imre kormányának átadja a megbízólevelét, és ezzel az Egyesült Államok az ő kormányát ismeri el hivatalosnak. A szovjet intervenció azonban közbeszólt, és ezért Edward Thompson Wailes reménybeli kinevezett követ, aki csak november 2-án érkezett meg az országba, gyakorlatilag senkinek nem tudta átadni a megbízólevelét (azt egyébként sajtóságos módon Dobi Istvánnak címezték mint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnökének – ez nyugati szemmel kvázi az államfőt jelentette –, aki pedig november 4-én üdvözölte a szovjet intervenciót), így a Nagy-kormány hivatalos elismerése is elmaradt az USA részéről. Erre John Foster Dulles külügyminiszter is utasította őt, de Wailes kissé ironikusan azt válaszolta neki a tragikus reggelen: *„Ami a megbízólevél átadását illeti, kétlem, hogy ebben a pillanatban meg tudnám találni azt az urat, akit ez ügyben felkereshetnék, még ha végig is tudnék menni az utcákon. Ezért egyelőre várok, és majd meglátom, mit jelent ez a csend.”*¹⁵⁷ Később, 1957. február 20-án Wailes-t kiutasították a Magyar Népköztársaságból, hivatkozva Mindszenty befogadására is.

A nagykövetségen – a frissen üzembe helyezett – telexgépen már hajnali 5 órától folyamatos kapcsolatban voltak Washingtonnal, amíg a masina bírta a gyűrődést. A telexbeszélgetés során kiderült, hogy Dr. Hámory, Tildy titkára éppen fél hatkor kereste meg a nagykövetséget, jelezve, hogy *„a magyar kormány amerikai segítséget kér”*. Bibó államminiszter pedig reggel fél hét tájékan személyesen csezengetett a nagykövetség ajtaján mint a két megmaradt ügyvivő kormánytag egyike (a másik Tildy volt), az üzenetet egyenesen az amerikai elnöknek szánva, amelynek a fordítását a nagykövetségen azonnal el is kezdték. Bibó ebben politikai segítséget kért, amelyben érdekeltté akarta tenni az USA-t is: *„Bár Magyarország népe elszánta magát, hogy kétségbeesetten ellenáll az ellene intézett támadásnak, nem kétséges, hogy ebben az egyenlőtlen küzdelemben legyőzetik, ha nem kap segítséget. Ebben a pillanatban a legfontosabb segítség nem katonai, hanem politikai jellegű. (...) Magyarország leigázása (...) új izolacionista áramlatokat hozna a felszínre, amik az eddigi tapasztalatok alapján egyenes úton vezetnének egy harmadik világháborúhoz. Ez az a történelmi pillanat, melyre mind Eisenhower elnök, mind Dulles külügyminiszter utalt korábbi beszédeiben, mikor azt mondták, hogy csak egy világháború kirobbanásának megkockáztatásával lehet megtalálni a biztos módját annak, hogy megakadályozzuk egy új világháború kitörését.”* Ezért kérte az elnököt, hogy vonassa

¹⁵⁷ A telexbeszélgetés jegyzőkönyvét közli Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve*. A későbbi idézetek is innen származnak.

vissza a Szovjetunió csapatait Magyarországról: „Erősen hangsúlyozzuk, hogy ebben a percben Kelet-Európa és az egész világ sorsa az Elnök lépéseitől függ” – nyomatékosította Bibó a helyzet súlyosságát, amely így a kubai rakétaválság (1962) helyzetét vetíti előre, csak éppen az Egyesült Államok most még nem volt annyira érintett, és más kötelezettségei is voltak, például Egyiptomban.

Ahogy befejezték az elnöknek szánt üzenet elküldését, Wailes egy rövid mondatot küldött Washingtonnak: „A bíboros most van itt, az ajtóban, épp most fogadjuk be. Beszélék vele, és mindjárt visszajövök.” A válasz csak ennyi volt: „OK, várjuk.” Wailes erre pár perc múlva írt újra: „A bíborost elkísérte a titkára. Őt is befogadhatjuk?” Mire pár perc múlva jött a válasz: „Engedjék be a titkárt!” Wailes ezt azonnal, pontban nyolc órakor nyugtázta: „Mostantól csak amerikaiakat engedünk be, hacsak Öntől [ti. Dulles] nem kapunk utasítást.” Erre a válasz: „Tudna szerezni valami nyilatkozatot Mindszenty bíborostól?” Wailes: „Épp most kérdezem. Közben amennyire tudjuk, csak kb. nyolc amerikai van a városban a követségeken kívül. Ők újságírók, és befogadjuk őket, ha jönnek.”

Kovács Béla kispap államminiszter, aki két kísérelőjével 9 óra körül megjelent a nagykövetség ajtajában, már kénytelen volt távozni, miután felvilágosították őket, hogy nem kaphatnak menedékjogot. Pár perc múlva újra megsürgették a Mindszenty-nyilatkozatot Washingtonból. Ezt a hercegprímás néhány perc alatt meg is írta, és 8:18-kor (azaz alig több mint negyedórával azután, hogy belépett a nagykövetségre!) el is küldték Washingtonba a telexgépen: „A gyülekező szovjet csapatok komoly tárgyalások ürügye alatt hajnalban elfoglalták a magyar fővárost és az egész országot. Tiltakozom az agresszió ellen, s hathatós, sürgős segítséget kérek az USA-tól és más hatalmaktól az országom megvédésére.” Nem tudjuk, hogy mi lehet a „hathatós és sürgős” segítség, mindenesetre Mindszenty a nyilatkozatot a maga nevében tette meg az elnöknek, újra olyan pozícióból, mint aki képvisel(het)i az egész országot.

De hogyan került Mindszenty az amerikai nagykövetségre aznap reggel? Mi történt egészen pontosan vele reggel nyolcig?

Mindszenty nem akarta azonnal elhagyni a prímási palotát 1956. november 4-én hajnalban, ahogyan testőrei később a perük során visszaemlékeztek az akkori eseményekre. Kétszer hívta Tildy-titkársága (feltehetően személyesen Hámory), majd amikor Tildy már személyesen kérte, akkor döntött úgy, hogy a palota pincéje helyett, ahol gyorsan meghúzódott, mégis elmegy a Parlamentbe. A bíboros a titkárával, rétsági testőreivel, illetve Bartus Ferenc őrmesterrel, Márton János törzsőrmesterrel jelent meg Tildynél az épületben. Tildy újra tájékoztatta az eseményekről, majd – követve Nagy Imre utasítását, aki már nem volt ekkor az épületben – lementek az alagsorba. Itt B. Szabó István FKGP-s államminiszter és Vas Zoltán,

a Nagy Imre-kormány MSZMP-s közellátási kormánybiztosa csatlakozott hozzájuk, valamint itt volt Tildy Zoltánné is. A főpapot azonban bosszantotta Tildy tehetetlensége és az, hogy lényegében nem történik semmi érdemleges, csak ugyanúgy egy alagsorban ülnek, ahogyan azt megtehetette volna a prímási palotában is. Talán arra számított, hogy valamilyen politikai akcióhoz kell a személye, de erről szó sem volt, hiszen Nagy Imre már rég nem volt az épületben.

Mindszenty ezért az eredeti koncepciójához tért vissza, ugyanis hajnalban azt mondta testőreinek, hogy jobban szeretné, ha az otthonában fognák el a megszállók. Hámoryt, Tildy titkárát kérte meg, hogy szerezzen neki autót, ami meg is érkezett a Parlament elé, ahol a sofőr, amikor meghallotta az úti célt: át a hídon Budára, és fel a Várba a golyózáporban, nem vállalta a fuvart. Ekkor Nagy Kálmán alezredes lépett oda a tétován ácsorgó kis csoporthoz, és elmondta, hogy a szovjetek éppen most szállják meg a néhány száz méterre lévő Honvédelmi Minisztériumot, és a Parlament felé tartanak. Nagynak a munkahelye volt a minisztérium, első kézből származott az információja, emellett a lövések, a tankok motorjai odahalatszottak a Parlamentig.

A főpap Bibó Istvánnal, a november 3-i Nagy Imre-kormány államminiszterével is ekkor találkozott, aki a korábban már ismertetett, alig húszperces beszélgetésük közben elmondta azt is, honnan jön éppen: az amerikai nagykövetségen volt, hogy átadja a kormány – fentebb leírt – petícióját, amelyben beavatkozást kér a független Magyarország nevében, tekintettel a szovjet intervencióra. A prímás talán ekkor tudatosította először magában, hogy az amerikai nagykövetség közel van, de ekkor még nem akart elmenni oda, hiszen nem is tudta, hogy az pontosan hol van (és minden jel szerint a titkára sem). Ezért a Parlament épületében Tildy szobájába mentek vissza, ami a Duna felőli oldalon volt (ők a Kossuth tér felőli részen álltak, az I. kapunál), majd a főpap a titkárával együtt beült egy folyosón található mélyedésbe, és a kétségbeesett pillanatban közös imádkozásba kezdtek. Mindszentyt mélyen felzaklatták az események. Az előző nap szerencsés és reménykeltő történései után, melyek a kibontakozás esélyeit hozták magukkal, ez most földindulásszerű változásnak tűnt. Az elmúlt pár óra a teljes és gyors összeomlást mutatta.

Időközben (vagy már korábban) Tildy titkárságáról valaki, talán személyesen a titkára, Dr. Hámory Zoltán menedéket kért Mindszenty számára (minden jel szerint a főpap tudta nélkül) az amerikai nagykövetségen, amellyel már korábban, reggel fél hat óta folyamatosan kapcsolatban volt.¹⁵⁸ A Nagy-kormány nevében innen kért segítséget az intervencióval szemben is, de az amerikaiak sem Lengyelországot, sem Magyarországot

nem tekintették katonai szövetségesnek, ezért esély sem volt egy katonai segítségnyújtásra, amiben pedig Tildy és Mindszenty is bizakodott.

Minderről napokkal azelőtt (október 29-én) Charles Eustis Bohlen, a Szovjetunióban tartózkodó amerikai követ John Forster Dulles külügyminiszter nevében már tájékoztatta Hruscsovot. Ez Dulles október 27-i beszédének a csatlós kommunista államokra, így Magyarországra is vonatkozó passzusa volt, amelyet 28-án az ENSZ BT ülésén is elmondott, de 29-én Bohlent utasították, hogy erre hivatalosan is hívja fel Zsukov és a szovjet vezetők figyelmét. Október 31-én Eisenhower elnök televíziós beszédében egyébként megismételte ezt a mondatot. Ez zöld jelzés volt egy katonai közbelépésre a Szovjetuniónak, amelyre ezek után a közvetlen előkészületek el is kezdődtek. Eisenhower elnök az *elvi támogatás* mellett volt, de egy újabb világháború kirobban(t)ását semmiképpen sem akarta megkockáztatni. Wailes követet utasították, hogy csak a Nagy-kormányt fogadja el legitimnek, tárgyaljon tagjaival, de ennél többet nem tehetnek.

Mindszenty november 4-én minden jel szerint nem tudott arról, hogy a Nagy-kormány egyik tagja már menedéket kért számára az amerikai nagykövetségen. Ő maga ezt biztosan nem kérte korábban, később sem említi sehol. Ez persze mutatja az akkori néhány óra teljes esetlegességét és káoszát, hiszen aznap reggel minden jel szerint Hámory, Tildy és Mindszenty is találkoztak – kétszer is! – röpké egy óra leforgása alatt. A primás döntésében a földrajzi közelség mellett két epizodista feltűnése is segített; Nagy Kálmán huszár ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (ZMKA) hadtörténelmi tanszékének tanára és Ács Tihamér őrnagy, a ZMKA orosztohmácsa, aki éppen egy napja érkezett haza a Szovjetunióból a szabadságáról (tehát a szabadságharc eseményeiben semmilyen módon nem vett részt). Nagy Kálmán javasolta a munkatársának, hogy miután felvilágosították a főpapot, mégis forduljanak vissza a Kossuth-hídről (a háború után felállított ideiglenes híd Pest és Buda között), és mondják meg a bíborosnak, hogy menjen az amerikai nagykövetségre, ne maradjon a Parlamentben. Ács és Nagy visszamentek, és éppen imádkozás közben találták a főpapot az egyik ablakmélyedésben, titkárával együtt.

Mindszenty és Turchányi elfogadta Nagy javaslatát, testőreiktől kézfogással elbúcsúztak, megköszönték az eddigi szolgálatukat, majd elindultak Áccsal, Naggyal és két polgári személlyel, akik közül az egyik maga

¹⁵⁸ Balogh Margit publikálta ezzel kapcsolatos kutatásait, amelyeket én is irányadónak tekintettem: „A bíboros az ajtó előtt áll...” Mindszenty József bíboros érsek befogadása a budapesti amerikai követségre (1956. november 4.). In: *Megértő történelem – Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor, Rainer M. János. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 159–172. o.

Bibó István volt, az amerikai nagykövetség felé. Sem Turchányi, sem Mindszenty egyiküket sem látta még életében (hovatovább Ács és Nagy sem ismerte korábban egymást, pedig egy helyen dolgoztak). A Parlament épülete belülről zárva volt, az őr kérdésére, hogy hova mennek, Bibó visszaemlékezése szerint a főpap teljes választ adott: „*Mindszenty József, Magyarország bíboros hercegprímása kíván távozni.*” Időközben Tildy Zoltán is elhagyta az épületet, de Bibó még visszament, hogy megfogalmazza és több médiumnak, valamint az amerikai nagykövetségnek is továbbítsa a híres „*Magyarok!*” kezdetű írást, kivételes bátorságról és eltökéltségről téve ezzel tanúbizonyságot (csak dél körül került a szovjet katonák fogságába).

A kaotikus állapotban – a Parlament tűz alatt volt, a fehér zászlót azonban még nem tűzték ki az épületre – nem tudtak könnyen eligazodni, mert egyikük sem tudta pontosan (!), hogy hol van a követség épülete. Aki megmutatta nekik, az Kopácsi Sándor rendőrezredes volt, aki szintén éppen arra járt. A bíboros a Parlamentből immáron másodszor is kilépve a Kossuth- vagy a Lánchídon keresztül inkább a prímási palotába akart menni (egyes visszaemlékezések szerint szentmisét celebrálni a palotában, hogy így fogadja a meg szállókat), majd a Kossuth tér szélén, látva, hogy erre már semmi esélye sincsen, mégis az amerikai nagykövetség mellett döntött – és ezzel fél perc alatt másfél évtizedre eldöntötte a további sorsát. Bibó és a másik civil kísézője, Tóth József ekkor már nem volt vele, de mivel reggel Bibó már volt az amerikai nagykövetségen, ezért az útbaigazítást ő is megadhatta vagy megerősíthette. Vajtai Gyula visszaemlékezése jól mutatja, hogy a bíborosnak milyen állapotok közepette kellett elhagynia a Parlament épületét: „...*A Parlament épülete már teljesen körül volt véve a szovjet harckocsikkal. A téren egy gombostűt is nehéz lett volna elejteni úgy, hogy az ne páncélosra essen. A Parlament körüli járda azonban szabad volt, sőt mint a két civil mondta, a polgári személyek közül sokan elhagyják az épületet. (...) A bíboros úr télikabátja alatt felgyűrte reverendáját, és a két személy kíséretében, tőlünk elbúcsúzva, elhagyta az épületet.*”¹⁵⁹ Néhány perc múlva Derestey Sándor alezredes, kezében fehér zászlóval kiment a Parlament elé a szovjet csapatokhoz, egészen pontosan a 2. szovjet gépesített gárdahadosztály különleges osztagához, az épület őrsége pedig megadta magát. A Parlamentben a Nagy-kormány eddig megbújó kommunista politikusai (Dobi, Rónai, Kristóf, Czottner, Csörgő, Zsofinyecz), elhagyva eddigi rejtekhelyüket, lelken-dezve fogadták a szovjet meg szálló csapatokat, élükön Grebenyik KGB-s vezérőrnaggyal.

¹⁵⁹ Tyekvicska Árpád, 2006.

Turchányi visszaemlékezése szerint Nagy Kálmánnak nem önálló ötlete volt az amerikai nagykövetségre való távozás, ő is javasolta ezt, Nagy azonban végig a saját ötletének tartotta. A kommunista bírák ebben mindenestre „menekítést” láttak, nem „átkísérést”, pedig a valóságban sokkal inkább ez történt, egyébként nem túl nagy körütekintéssel, hiszen mindenki egyszerre tájékozódott a helyes útról a kb. 800 méteres (!) útszakaszon. A főpap a szovjet emlékmű háta mögött érkezett meg az amerikai nagykövetségre, csupán a legszemélyesebb holmijával és egy breviáriummal (alsóneművel például a követség tagjai látták el a bíborost), amit hajnalban össze tudott pakolni (titkára ebben nem tudott segíteni, mert a lakásáról érkezett a primási palotába). Ezért is biztosak lehetünk tehát abban, hogy semmilyen előzetes „menekítési” prekoncepció nem létezett sem a hercegprímásban, sem kísérelésben, de még csak a Nagy Imre-kormány sem készített ilyet. A helyzet így alakult, egyszerűen ezt szülte meg. Véletlenek és felelősségteljes viselkedés egyszerre jellemezte azt a löpországú hajnalt akkor a Parlament körül, de talán a Gondviselés keze is benne volt, hogy Mindszenty parlamenti imája meghallgatásra talált, és a hercegprímás végül az amerikai nagykövetségre távozott. Mindszenty életének másfél évtizedes korszaka közel két óra alatt dőlt el, ami alatt a főpap minden jel szerint sodródott az eseményekkel, de a végső döntést a golyózápor közepette mégis ő hozta meg – valahol a Kossuth tér szélén.

Érdekes megjegyezni, mert jól mutatja a sokat említett esetlegességet, hogy november 4. után Nagy Kálmán és Ács Tihamér is beállt a kádári megtorlást szolgáló karhatalomba („pufajkások”), amíg azonban Nagyot később elbocsátották innen (nem volt elég kíméletlen), addig Ács szovjet parancsnoksági tolmács lett a XIII. kerületben. Ennek ellenére letartózták mindkettőt, a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételért”. Nagy Kálmánt másodfokon 8 évre ítélték, amelyből négy és fél évet le is ült, Ácsot azonban csak egy év felfüggesztettre, de ebbe sem tudott belenyugodni, folyamatosan ennek visszavonását kérte a bíróságtól, és több tucat beadványt írt, hogy töröljék el ezt is, ezzel bizonyítva lojalitását a rendszerhez.

Mivel a bíboros másfél évtizedet töltött az amerikai követségen, amire a lehetőséget még a Nagy-kormány tagjaként Tildy kabinetje kérte, furcsa azt mondani, hogy az Egyesült Államok nem támogatta a politikai/diplomáciai menedékjogot, mégis az USA erre vonatkozóan egy már több mint másfél száz éves saját diplomáciai alapelvet követett 1956-ban. Ezen pedig nem tudott az a kérdés sem változtatni, hogy a hidegháború kellős közepén és egy újra megszállt országban mennyire lehet ezt helyesen alkalmazni. Az Egyesült Államok kormánya nem is kezelte ezt a kérdést a nemzetközi jog részeként, és kijelentette, hogy „egy külföldi küldött háza nem lehet a

bűnösök menedékhelye, sem pedig az ártatlanok börtöne”, ezért korábban egyetlen olyan, a diplomáciai menedékjogot szabályozó (1928: Havanna, 1933: Montevideo) menekültügyi nemzetközi döntéshez, egyezményhez sem csatlakozott, ami másra kötelezhette volna. Korábban leginkább csak olyan befogadások történtek, amikor emberélet mentéséről vagy más humanitárius okokról volt szó. Ezért az Egyesült Államok külügyminisztériuma mindig határozott különbséget tett a *politikai menedékjog (asylum)* és az *ideiglenes menedék (refuge)* között. Ez utóbbit adták meg Mindszentynek, ugyanis ideiglenes menedék akkor volt adható, amikor közvetlen, tömeges erőszak veszélye áll fenn – a szovjet intervenció pedig ilyen volt 1956. november 4-én.

Amennyiben Mindszenty a helyi, tehát az USA által elfogadott kormány (ekkor ez a legutolsó Nagy Imre-kormány volt) elől menekült volna, a *refuge* státusz sem lett volna megadható neki. De mivel a menedéket pontosan a Nagy Imre-kormány egy tagja kérte a bíboros számára, a személyes biztonsága érdekében, ezért azt már november 4-én, reggel hat óra körül (legkésőbb fél hétig) megkapta, egyelőre csak kódolt formában. A menedéket kérő üzenetet minden jel szerint látnia kellett magának az elnöknek is. Az engedélyt Herbert C. Hoover külügyminiszter-helyettes járta ki a prímásnak. Hamis tehát az a vélekedés, hogy a hercegprímás a jelentkezése után „*automatikusan*”, „*magától értetődően*” megkapta a menedéket, amiről egyébként Wailes egy személyben nem is dönthetett volna! Wailes jelezte is, hogy a helyzet problémás, de ő a Külügyi Szolgálati Szabályzat 225.2-es pontját tartja irányadónak amely „*a menedékjog kiterjesztésének korlátairól*” szól, kimondva: „*Az általános szabály az, hogy egy diplomáciai vagy konzuli hivatal ne nyújtson menedékjogot másoknak saját hivatali munkatársain vagy személyes alkalmazottain kívül. Menedék nyújtható hivatalan menekülteknek, akiknek az élete közvetlen veszélyben forog tömeges erőszak folytán, de csak addig, amíg a tényleges veszély fennáll. Meg kell tagadni a menedéket az olyan személyektől, akik a helyi kormány törvényes szervei elől menekülnek.*”¹⁶⁰

Mindszenty esetében tehát minden összeállt a szabályos „*refuge*” státuszhoz: a szovjet intervenció tömeges erőszak volt, a főpap életveszélyben is volt, és nem a törvényes kormánysszervek elől menekült, éppen ellenkezőleg: szerencsére azok kértek neki menedéket. A gond csak az, hogy ez a státusz ideiglenes, rövid idejű volt, amíg a közvetlen (élet)veszély el nem múlik, és pontosan ez a rész vált egyre problémásabbá az idő múlásával... A *refuge* jogállásából fakad az, hogy nagyon gyorsan, lényegében már 1956 novemberében szabályozták Mindszenty lehetőségeit.

¹⁶⁰ Lásd: Somorjai-Zinner: *Majd' halálra ítélve*.

Mindszenty nem folytathatott semmilyen közéleti (politikai) és egyházkormányzati tevékenységet a követségen, tekintettel arra, hogy a helyzet elsősorban a személyi védelmét szolgálta, addig, amíg a veszély el nem hárul. Mindszenty azonban nem volt kiadható, még akkor sem, amikor a közvetlen életveszély elhárult, a csapatok visszahúzódtak, tekintettel arra, hogy a kádári Magyar Népköztársaság mindvégig fenntartotta az 1949-es ítéletet a bíborossal szemben (így semmisnek tartotta a Nagy Imre-féle rehabilitációt), emellett pedig újabb bűnlajstrommal álltak elő a bíboros 1956-os tevékenysége kapcsán. Ez persze közvetett, de személyes veszélyt jelentett, nem közvetlen életveszélyt, de politikailag sem volt megengedhető, hogy a bíboros a kommunista rezsim fogja legyen, és ehhez az USA aktívan asszisztáljon. Ezért tényszerűen a *refuge* – időintervallumát és tartalmát tekintve is – gyakorlatilag *asylum* lett az évek haladtával, egy nagyon feszélyezett, precízen szabályozott és a hatvanas évek közepétől egyre inkább kényelmetlen *asylum*, amelyre sok megoldási kísérlet született, melyeket azonban már nem e könyvben kell tárgyalnunk.

© NKE Szolgáltató Nonprofit Kft.

IX. Utóvédharcok a megtorlás és az illegitim rendszer ellen (1956–1963)

„...az ember csak saját vérével gavalléroskodhat.
A magyar vér oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét.”¹⁶¹

Az amerikaiak egészen 1956-tól 1971-ig *politikai menedéknek tekintették* mindazt, amit Budapesten, a Szabadság téren az amerikai konzulátus nyújtott a primásnak. Mindszenty is így gondolta, és sokszor megköszönte a segítséget az elnököknek, a külügyminisztereknek és a változó státusszal rendelkező konzulátusi vezetőknek. A tárgyalt időszakban ugyanis, 1956–57 között „minister”, 1957-től 1967-ig „Chargé d’ Affaires”,¹⁶² 1967-től „ambassador”¹⁶³ áll az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének az élén, ami jól mutatja az ország változó diplomáciai viszonyát a magyarországi kommunista diktatúrához, melyben a fordulópont 1956 volt, illetve a hidegháborús enyhülés korszakának kezdete. Négy amerikai elnök (Eisenhower, Kennedy, Johnson, Nixon), hat külügyminiszter és helyetteseik, de csak egyetlen magyar kommunista vezető (Kádár János) jelzik Mindszenty félrablásának korszakát. Ebből most, tekintettel a kötet témájára, csak az 1963-ig terjedő korszakot érezzük relevánsnak tárgyalni, hiszen a szabadságharc intervenció utáni szakasza csak 1957 májusában zárult le, eddigre már minden ízében kiépült a Kádár-adminisztráció.

Az új kommunista diktatúra elleni harcot a primás a saját eszközeivel sokáig aktívan folytatta még, hallgatólagos támogatottsággal azonban csak 1963-ig bírt a vendéglátók részéről. Ettől az időponttól mindenképpen változás állt be, és ez a főpap politikai megnyilatkozásaiban is meglátszik. Ugyanakkor három pápa (XII. Piusz, XXIII. János, VI. Pál) is fémjelzi ezt a korszakot, melyben a primás csak az Egyesült Államokba 114 levelet küldött, jöllehet írásbeli választ alig kapott, szóbeli visszajelzést azonban annál többet. Ezek formája mindig nagyon egyszerű volt: leveleit megkapta az amerikai adminisztráció, nyugtázták azok tartalmát, néhány esetleges megjegyzést még közöltek vele, de csak szóban. Érdemi, a primás kéréseinek megfelelő intézkedés nem sok történt az USA részéről, noha minden egyes javaslatát elemezték, megvitatták, szorosan jegyzetelték.

¹⁶¹ Albert Camus: *A magyarok vére* (Le Sang des Hongrois), részlet. *Gloria victis* 1956, 2008.

¹⁶² Ideiglenes ügyvivő.

¹⁶³ Nagykövet.

Ez a fajta kettősség – hosszasan kifejtett politikai nyilatkozatok, kérések lényegi intézkedések nélkül – önmagában is felveti a kérdést, hogy mennyire tekinthetjük *valóságos politikának* mindazt, amit ekkor Mindszenty József *elszigetelten* kifejtett? Álláspontunk szerint *egyértelműen*, hiszen a primás mozgásteret és az eszközei eleve adottak voltak, és ezeket maximálisan ki is használta. Tettei logikus és következetes folytatása volt mindannak, amit kötelességként tennie kellett (vagy lehetett), meggyőződése szerint – alkotmányos, közjogi szerepéből fakadóan és nemzete, valamint egyháza iránti szeretete és kötelességérzete okán.

Az 1956 és 1971 közötti időszakot (összesen 14 év, 10 hónap és 24 nap) korszakokra bonthatjuk,¹⁶⁴ amit a primás főbb törekvései mellett a Szentszék, illetve a nagykövetség szándékai és érdekei is indokoltá tesznek. 1963 választóvonal azért is, mert Magyarországon (egyházi elítéltekre ugyan nem vonatkozóan) kihirdették az amnesztiát, májusban az ENSZ-ben elfogadták a Magyar Népköztársaság küldöttének a megbízólevelét, és az év végén levették a napirendről a „magyar kérdést” is. Innen tudjuk számítani egy lassú konszolidáció kezdetét, amely kompromisszummal zárul majd, illetve több elemében a kádári Magyarország nyereségével is.

Az 1956 és 1962 közötti korszakban a főpapot leginkább a szabadságharc utáni megtorlás és egy lehetséges beavatkozás foglalkoztatta, illetve a Kádár János vezetésével létrejövő új rendszer elleni felszólalás lehetőségei (amelyet több nemzetközi fórumon is szorgalmazott). A második, 1963-tól 1966-ig tartó korszakban – a hidegháborús enyhülés mellett párhuzamosan – jelentkezik Mindszenty esetében az eltávolodás vendéglátóitól (ekktől használja egyre többet a „félrabság” kifejezést a saját állapotára), és ekkor kezdi fenntartásokkal kezelni a szentszéki enyhülési politikát is. Ezért egyre többet hangsúlyozza leveleiben a számára fontos – gyakran transzcendens valóságokkal is összefüggésbe hozott – „igazságosság” *kritériumát* mint a cselekedeteiben vezérlő elvet. E korszakot Mindszenty számára nehezítette az is, hogy tudóbaja kiújult, amit ugyan rövidebb idő alatt sikerrel kezeltek, de azért nagyon nyomasztóan hatott az idős főpap kedélyállapotára, aki ekkor a halállal is számolt. Az utolsó, 1967–1971 közötti korszakban a primásnak nemcsak személye, hanem – nem nagyon változó – álláspontja is teher lett, ezért mind a főpap, mind pedig az USA és a Szentszék számol az elszakadással, folyamatosan egyre nagyobb teret adva a kádári Magyar Népköztársaság elvárásainak a főpappal szem-

¹⁶⁴ Itt nagyjából követjük Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor (2010) időszakolását, amihez hasonlóan korábban, kismonográfiájában Balogh Margit is kialakított.

ben, ami azért is sajátos, mert az MSZMP számára – Rákosi személye mellett – csak Mindszenty volt nyitott kérdés, akinek viszont belpolitikai jelentősége 1963 után fokozatosan csökkent.¹⁶⁵

*

Mindszentynek 1956 és 1963 között az elbukott szabadságharc élménye és következményei voltak a legfőbb mozgatói, ezért is mutat folyamatos-ságot a szabad négy nap eseményeivel ez a hét év. Mindszenty József az 1956 sorsfordító napjaira adott határozott definíciójához (*nem forradalom, hanem szabadságharc*) később is, így az azilum időszaka alatt is ragaszkodott.¹⁶⁶

Ennek a közel hétéves korszaknak az egyik legfontosabb törekvése, hogy ez az állapot valahogyan helyreállítódjék: külföldi (USA, ENSZ) segítséggel, amire indokot a kegyetlen, újbóli szovjet megszállást követő megtorlás adhat okot. Mindszenty cáfolja az MSZMP ellenforradalmi koncepcióját (melyet az ún. *Fehér Könyvekben fejtettek ki és terjesztettek* – külföldön is, doktriner módon, propagandisztikus céllal), pontosan azért, hogy ezzel ne lehetetlenítse el 1956 ügyét, például Dulles amerikai külügyminiszter előtt. Ennek cáfolataként egyébként a két hivatalos 1956-os beszédét (november 1. és 3.) mutatta fel, némi kommentárral ellátva.

Mindszenty ebben a korszakban (is) egyaránt szót emel az itthon maradt és az emigráns üldözöttekért is. Megállapítja: „Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzás földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az őrült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összetereztelt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. (...) Sajnos nem használták ki a legjobb politikai lehetőségeket, hogy segítsenek rajtunk. Nemcsak katonailag, hanem diplomáciailag és gazdaságilag sem. Bárcsak Magyarország földjére lépett volna nyugat felől egy jelképes ENSZ csapat október 28. és november 3. között! (...) Attól félek, megsemmisül a nemzetem. A terroristák már fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom.” Ez az Eisenhower elnöknek címzett levél fél éves azilum után íródott, és következményeként egy sajátos, szigorított¹⁶⁷ *policy* (eljárásrend) alakult ki a primás leveleivel kapcsolatosan: szóbeli választ kapott a budapesti ügyvivőtől a nyugtázás-

¹⁶⁵ Balogh 2002, 306–307. o.

¹⁶⁶ Ezt konkrétan is leszögezte, sajátos időszakolással, Dwight D. Eisenhower amerikai elnöknek címzett levelében: „A szabadságharc 1956. október 23. és november 3. között zajlott.” (Somorjai–Zinner, 2010, 35. o.)

ról, néhány mondatban összefoglalva mindazt, amit hasznosnak tartanak a levelével kapcsolatosan (ezzel kapcsolatosan még Joseph N. Greene jr. washingtoni külügyi tisztviselő készített emlékeztetőt Andrew Jackson Goodpaster dandártábornoknak, a későbbi NATO-parancsnoknak).¹⁶⁸

Mindszenty fájdalma és tehetetlenségéből fakadó kétségbeesése Dulles külügyminiszternek írott levelében is megnyilvánul: *„Nehéz türelmesen várni annak, aki a saját vérében fuldoklik. Az idegen hadsereg és az illegitim kormány, melyet az ÁVH koncentrációs táborokkal, kitelepítésekkel és tömeges (naponta hat) halálos ítélettel támogat, a mindennapi valóságot jelenti. Az ENSZ-bizottság döntése után, melyhez nyolc hónapra volt szükség, a kínzások és hamisságok napjai megrovidülhetnek.”*¹⁶⁹ Dulles utasítása egyértelmű volt Barnes-nak, aki csak néhány hónapig volt Budapesten ügyvivő 1957-ben: szóban kell értesíteni a főpapot (az amerikaiak csak az egyházi tisztséghez – bíboros – ragaszkodtak a hivatalos megszólításokban) az aktuális amerikai politikai tevékenységekről, amelyeket Magyarország érdekében kifejtene. Mindszentyt ez azonban újabb és újabb – tájékoztatást és cselekvésre felhívást vegyesen tartalmazó – levelek írására ösztönözte. Ezekben megmutatkozik, hogy a primás elég jól tájékozott, de forrásait nem tudja ütköztetni egymással, kritika nélkül elfogadja azokat, azonosul velük. A külügyminiszternek szóló levelében például részletezi Kádár *„néplelek-nyomorító lépéseit”*: *„A magyar falvak szenvednek kevesebbet, a falu ellenállása mégis erőteljesebb volt a munkásokénál vagy az értelmiségénél. Kádár és csapata nem mert házról házra járni, hogy begyűjtse a parasztok tiltakozó aláírásait. A monopolárakkal szemben azonban még a falvak is tehetetlenek lesznek. Természetesen a rögtönítélő bírászkodás is folytatódik, s vele a bebörtönzések, a kitelepítések és a megfélemlítések. Amennyiben a határozat csak papír marad, és nem lehet neki érvényt szerezni, a magyar nép elpusztul. Erősítést kérek.”*¹⁷⁰

Ez a kombattáns magatartás és a hozzá kapcsolódó hangnem Mindszentytől soha nem állt távol, ha az ellenfeleiről volt szó, de a kommunizmussal és a szovjet megszállókkal szemben mindig is ez jellemezte. 1956-ban – Tildyvel szemben, akit jellemgyenge embernek tartott – is az ENSZ

¹⁶⁷ 1956 novemberében egyszer már korlátozták a primás érintkezését a külvilággal, amikor november 6-i sajtótájékoztatója nem kívánt mértékű, nagy nyilvánosságot eredményezett. A látogatók számát korlátozták, érdemben egyházkormányzati munkát sem végezhetett Magyarországon.

¹⁶⁸ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971*. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010. (a továbbiakban: Somorjai–Zinner, 2010), 26–31. o.

¹⁶⁹ Somorjai–Zinner, 2010, 31. o.

¹⁷⁰ Somorjai–Zinner, 2010, 39. o.

és az USA beavatkozása mellett volt,¹⁷¹ így ez annak csak a logikus folytatása volt a részéről. Mindszenty nem tudott és nem is akart a kommunis-
tákkal kiegyezni, lényegében 1919 – a kommunizmussal való első tényle-
ges találkozása – óta ez volt az álláspontja. Eisenhowernek írt levelében
fontosnak tartja leszögezni, hogy kéréseit, panaszait, közbelépést sürgető
leveleit milyen pozícióból írja: lényegében nem egyházi személyként, ha-
nem közjogi (alkotmányos) pozíciójából, amely értelemszerűen nem az
1949-es kommunista alkotmány volt („Sztálin és Vorosilov nem lehet a ma-
gyar alkotmányjog forrása” – jegyzi meg epésen Mindszenty az elnöknek),¹⁷²
hanem a történeti magyar alkotmány. Mindszenty ezért leveleiben követ-
kezetesen használja a „Magyarország hercegprímása” vagy a „Magyarország
prímása” címet,¹⁷³ a bíborosi és esztergomi érseki egyházi pozíciója mellett
– és nem helyett! Eisenhowernek így fogalmazza ezt a magyar emigrációs
kérdések kapcsán (Mindszenty nem támogatta a tömeges emigrációt):
„Mindig is helytelennek tartottam az eszeveszett menekülést az országból, melyet
nagymértékben a külföldi rádiók szítottak. Ha Elnök Úr hajlandó erre, és ha nem
összeegyeztethetetlen az én jogi helyzetemmel, nem tiltakozom ellene, hogy jobb érv
híján Ön ezt az új helyzetet a hercegprímás közbelépésének tulajdonítsa. Így Kádár
és csapata nem könyvelheti el ezt a változást a saját sikerének.”¹⁷⁴

A külügyminiszter-helyettes Murphy-nek konkrétan fogalmazott
Mindszenty: „A magyar alkotmányosság fonala 1944 márciusában szakadt meg,
a hitleri megszállás idején. A jogfolytonosság alapján ehhez kell visszatérnünk.
Csakis 1944-et tekinthetjük »normális« évrnek. Amennyiben 1945-öt fogadják el
annak, az 1956-os szabadságharc a maga kegyetlen, brutális letörése [sic!] s az azt
követő deportálások és sorozatos kivégzések szintén legálisak. Akkor a szabadság mi-
atti jelen aggodalmaink az illegálisak, ahogy az ENSZ teljes tevékenysége is a ma-
gyar ügyben. A másik oldalról pedig Moszkva cinizmusa és Kádár bakói lennének az
illegálisak.”

¹⁷¹ Pánczél 2012, 109. és Mindszenty: *Emlékirataim*, Budapest, 1989, 436. o.

¹⁷² Somorjai–Zinner, 2010, 51. o. A témákat az amerikai külügy „magyar belügynek” te-
kintette, sajátos módon, és nem tekintették kompetensnek a bíborost politikai
ügyekben. A kollaboránsok sorát Mindszenty később kiegészíti még Varga Bélával is,
akinek korábban a főpap többször segítséget nyújtott, sőt bújtatta is a nyilas puccs
után. Elmarasztaló ítéletében kimondja, hogy ők „1948 előtt segítették Moszkvának alkot-
mányos eszközökkel konszolidálni a kommunizmust Magyarországon. Az igazi szabadságharcosok-
nak semmi befolyásuk sincs.” Somorjai–Zinner, 2010. 56. o.

¹⁷³ Sajátos, hogy a köztársasági és a népköztársasági (kommunista) magyar állam is
használta a hercegprímás kifejezést Mindszentyvel kapcsolatosan, akinek ez 1945 óta
járt. Ugyan következetlen használatot látunk, de lényegében akár „prímás”, akár „her-
cegprímás” volt Mindszenty címe, a közjogi szerepén ez semmit sem változtat. A vati-
káni és a köztársasági (1947) szabályozásokra előrébb már kitértünk.

¹⁷⁴ Somorjai–Zinner, 2010, 45. o.

Mindszenty elmarasztalóan ír azokról, akik részt vettek az 1956-os szabadságharcban, de emigráltak: nem tartja jónak, hogy ők képviseljék a nemzetet. *„Kéthly marxista, Király karrierista és kommunista, Nagy Ferenc pedig miniszterelnökként kollaboráns, a bolsevizmus és Rákosi támogatója. Ezzel legalizálni akarja a sajátmagát, amelyet én nagyon jól ismerek. [sic!] Miniszterelnöki múltját és az ajándékot is, amit Vorosilovtól kapott.”* Ezek után magát tartja az egyetlen törvényes, alkotmányos tényezőnek, amikor kijelenti: *„Alkotmányos szempontból törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom az ellen, hogy a demokratikus elvek még nagyobb károkat szenvedjenek, amennyiben ez a három [ti. Nagy, Kéthly, Király – PHJ] továbbra is a magyar nemzet egyedüli képviselőjének állítja be magát, és kérem annak kinyilvánítását, hogy elfogadásuk és megnyilatkozásaik nem az Egyesült Államok álláspontját fejezik ki.”*¹⁷⁵ A levél negatív visszhangja után jegyzi meg csalódottan Mindszenty, hogy *„jelenlétem csak tüske az Egyesült Államok és a követség körme alatt”*.

A megtorlás elleni tiltakozás, az illegitim berendezkedés mellett fontos elem, hogy Mindszenty az események kapcsán aktualizálja politikai krédóját is. Mindszenty irredentizmusa (korábban, a kormányzóság ideje alatt is aktív szerepet vállalt a revizionista mozgalomban)¹⁷⁶ aktiválódott az azilumban. Magyarország nemzeti (területi és lelki) integritásának fontosságát, úgy látszik, élete végéig vallotta. Időnként megosztotta irredenta álláspontját is, akár a legmagasabb politikai és egyházi szintekkel is. Így az ő esetében lényegesen új elemről nem beszélhetünk, amikor a trianoni és párizsi békediktátumok ellen emel szót leveleiben vissza-visszatérő módon,¹⁷⁷ de az mindenképpen különleges, hogy mindezt egy folyamatba állítja be, amelyben a szovjet megszállás kétszer következett be az ország életében (1944–45 és 1956), megszakítva a korábbi országegyesítő folyamatot. Az 1956-os szabadságharc leverése és a revízió közötti kapcsolat új

¹⁷⁵ Somorjai–Zinner, 2010, 50–51. o.

¹⁷⁶ A kortársak közül ezt leginkább Maróthy-Meizler Károly tartja fontosnak hangsúlyozni, szubjektív kitételektől sem mentes visszaemlékezéseiben (*Az ismeretlen Mindszenty*. Buenos Aires, 1958, de jelenleg itt is elérhető: <http://www.ppek.hu/k355.htm>). Erre hívja fel a figyelmet Hóbor József is tanulmányában (*A keresztényszocializmus mint eszme és ideológia* Pehm [Mindszenty] József zalaegerszegi évei alatt. Jelenleg itt: <http://epa.oszk.hu/00600/00686/00001/pdf/6hobor.pdf>; utolsó megtekintés: 2014. november 16.) a keresztényszocialista hegemonia mellett. Bővebben kifejti ezt (Péterfi-) Nagy László is, aki kimutatta, hogy Mindszenty Muraköz visszacsatolásában is aktív szerepet vállalt, még apátplébánosként.

¹⁷⁷ Mindezt a Vatikánnal is fontosnak tartotta közölni, kellő nyomatékkal: *„Az úgynevezett két békekötés (1920, 1946 [sic!]) természetjogiilag érvénytelen.”* – írta 1964. szeptember 8-án Cicognani bíboros államtitkárnak abban a levelében, amelyben *„Szent István közel 1000 éves hierarchiája érdekében”* emelt szót a határon túli magyar hívek érdekében, megint csak a területi és a nemzeti integritás primása szerepében. Somorjai, 2010, 158–162. o.

szempont a primás eszmeiségében is. Azért tartja fontosnak az igazságtalan trianoni döntések hangsúlyozását, mert – mint írja Eisenhowernek –: „Az Egyesült Államok 1921-ben aláírt Magyarországgal egy megállapodást, de kihagyta belőle a trianoni határok ügyét. A második háború hibái a Kelet hitszegése folyamán még mindig fennállnak.”¹⁷⁸ A primás következetesen „elszakított területekről” beszél leveleiben, amikor a Trianon előtti Magyarországról szól. 1959-ben – Hruscsovot idézve (!) – kijelenti Dulles amerikai külügyminiszternek, hogy „a magyar-horvát határ kérdése az egy millió elcsatolt magyarral még mindig nincsen lezárva”.¹⁷⁹

Mindszenty irredentizmusa így új elemmel gazdagodik 1956 után, amikor azt bizonyítja, hogy Hitler egykori csatlósai jutalmat kaptak kommunista államként, a szintén kommunistává lett Magyarország rovására: „A »bűnös« Magyarország, amely erőteljesebben szembeszállt Hitlerrel, mint Nyugat-Németország, Ausztria vagy Olaszország, elvesztette területe kétharmadát, és a maradék megcsonkított terület sem szabad és független. (...) a magyarokat hét oldalról is mérszárolják a régi sovinizmus és az új bolsevizmus égíse alatt. Most pedig úgy tartják őket számon, mint döglött békát, patkányt és férget.”¹⁸⁰ A később frissen kinevezett új amerikai külügyminiszternek, Christian Herternek is ilyen keményen fogalmaz ebben a témában: „A megcsonkított Magyarország egy reszkető siralomvölgy. Vérét kiszívják a csehek, a románok, a szerbek, az oroszok és a helyi bolsevikok.”

Mindszentynek csak kezdetben volt lehetősége a Szentszéknél közvetlenül küldeni leveleket, utána az amerikai konzulátus elküldte ezeket Washingtonba, ahonnan a külügyminisztérium elküldte a washingtoni vatikáni nagykövetségnek, tekintettel arra, hogy a primás az 1956-os emlékezetes – és egyben utolsó – sajtótájékoztatón politikai jellegű nyilatkozatokat tett. A főpap XII. Piusz pápának már 1956 decemberében ír a megtorlásokról,¹⁸¹ és a levél tartalma nem tér el az eddig taglalt szempontoktól. Garret Ackerson jr. budapesti ideiglenes ügyvivőnek (1957–1961) arról panaszkodott: a Bíborosi Kollégium nem érti, hogy ő a „legitim kormány utolsó képviselője Magyarországon” (máshol: „egyetlen legitim vezető Magyarországon”).¹⁸² A magyarországi békepapi szervezet (melynek zászlóbontását 1950-ben még Kádár János szervezte meg) 11 tagjának szuszpendálása (felfüggesztés a papi

¹⁷⁸ Somorjai–Zinner, 2010, 37. o.

¹⁷⁹ Somorjai–Zinner, 2010, 60. o.

¹⁸⁰ Somorjai–Zinner, 2010, 67. o.

¹⁸¹ Mindszenty Archívum, Bgy. 24., 236. sz.

¹⁸² In: P. Ádám Somorjai OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. METEM, Budapest, 2009. (a továbbiakban: Somorjai 2009), 22. o.

hivatalos gyakorlásától) már *de facto* az amerikai nagykövetségen zajlott, de minden jel szerint csak kényszerűségből, mert Mindszenty ezt még a szovjet csapatok benyomulása előtt meg akarta tenni.¹⁸³ A Szentszéknek írt levelekben is jelentkezik a főpap *aktualizált irredentizmusa*, amely most már leginkább „*integralista*”¹⁸⁴ (ezt a képességet nagyra értékelte elődjében, Serédi Jusztiniánban is), és amelynek azonban minden jel szerint nemcsak elméleti oldalai voltak. 1960-ban jelezte mint „*illetékes metropolita érsek, Szent István területének prímása*”, hogy semmit se változtassanak az addigi berendezkedésen, és a Szentszék ne létesítsen Burgenland területén egy új egyházmegyét, mert a „*párizsi »béke« nem érdemli meg az Apostoli Szentszék jóváhagyó pecsétjét*”. *Nihil innoventur* [„semmit se változtassanak” – PHJ], zárja a levelét, amelynek azonban nem sok foganatja lett. Közjogi-alkotmányos szerepét már az azilumban is jelezte a Szentszéknek, hol burkoltabban,¹⁸⁵ hol egyértelműen: „*Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök, akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyná el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokonaira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkében.*”¹⁸⁶

Ebben a korszakban teszi meg a prímás nagyszerű gesztusát, amikor fel akarja adni magát, ha elengedik az elítélt újpésteieket (az újpésteieknek tulajdonította 1956-os kiszabadulását, joggal, hiszen innen indult el kiszabadításának egyik kezdeményezése). Ebben a korszakban tervezi, illetve kezdi el írni tíz vagy tizenkét kötetes gigantikus művét, amelynek csak első része az ismert, az *Emlékirataim*. Emellett létezik egy külön kötet *A trianoni békekötés következményei és eredményei*, egy másik pedig *Az utóbbi 12 év* [ti. 1948–1960 – PHJ] *magyar valóságának szempontjai* címmel. Az egyik legérdekesebb, egy lényegében antikommunista propagandamunka *Bolsevik arcképek* munkacímmel íródott, melyben 24 kommunista politikus jellemzését adta volna, köztük magyarokét is. Önmagát az USA-nak „*hivatalos történészként*” nevezte meg, aki lemond a tiszteletdíjról, mely a kötetekből származna, és azt a magyarok ügyének ajánlja.¹⁸⁷ Mindezek jelzik a főpap érvelésének a megalapozottságát, nagy lexikális tudását, felkészültségét ellenségeivel szemben, ugyanakkor annak a gyakorlatnak a folytatását is, amelyet már korábban is alkalmazott más politikai ellenfeleivel szemben.

¹⁸³ Lényegében ez volt Mindszenty utolsó egyházkormányzati cselekedete a félrabságban.

¹⁸⁴ Ezt a kifejezést használjuk – jobb híján – arra, hogy Mindszenty egy egészként kezelte a magyar nemzetet mint politikai és kulturális közösséget, az általa igazságtalannak tartott békekötésekkel szemben. Az „*integralista*” kifejezést szándékosan kerültük most, mert az az egyházban egy külön, jól körülhatárolt irányzatot jelöl.

¹⁸⁵ Levelei végén itt is mindig ragaszkodott az egyházi tisztség mellett a közjogihoz is: „*Magyarország hercegprímása*”, illetve „*Magyarország prímása*”.

¹⁸⁶ Somorjai 2009, 51. o.

¹⁸⁷ Somorjai–Zinner, 2010, 90–94. o.

X. Summa

„Az egész magyar nép a Phönix madár misztériumában, mely megöli magát, hogy éljen.”¹⁸⁸

Mindszenty József 1956-os szereplése a rövidsége okán nem ítéltető meg egy egységes mércével. De pontosan azért, amiért ennyire rövid volt ez az időszak a főpap életében, ez nem kezelhető önálló egészként: a többi, legalábbis az 1945-től kibontakozó szereplésétől elválaszthatatlan, lévén az akkor kialakuló – reflektív – politikai szerepe lényegében haláláig megmaradt, csak a mozgástere szűkült. Ezért 1956-os szereplését élete folyamában szemléltem, azt igyekeztem beleilleszteni abba a koncepcióba, melyet álláspontom szerint élete végéig nem adott fel, és amely egyszerre és elválaszthatatlanul közjogi és egyházi is volt. Igyekeztem távol maradni a hamis interpretáció, a torz egyéni magyarázat vagy az önző, szubjektív értelmezés csapdájától, de bevallottan nem érzem egyetlen üdvöztető álláspontnak az elfogadottabb álláspontokhoz való igazodást sem, azok ugyanis nem magyaráznak meg mindent, ami valóban megtörtént.

Németh László szavaival élve: 1956 „vezér nélküli forradalom” volt. Ennek valóságát már az események közepén külföldön is látták, és az újjáéledő pártok is kettős politikai-közjogi centrum iránt mutattak aktivitást. A két pólus: Nagy Imre *harmadik kormánya* és a *Mindszenty József hercegprímás körül kialakuló*, a harcok során aktívabbá lett, radikálisabb politikai erők (lásd az előbb felsorolásban azokat, akik keresték és meg is találták a hercegprímást, és nem volt semmi közülük az 1945 után keletkezett szovjetizáláshoz; vagy éppen földalatti ellenállást folytattak a diktatúra idején). A két centrum két különböző programot képviselt. Mindszenty közjogi koncepciójában az 1944–45-ös jogfolytonosság alapján állt, és az ENSZ, a Nyugat aktív beavatkozását kérte, a magyar emigrációval akarta felvenni a kapcsolatot, míg Nagy Imre és az MSZMP egy megreformált szocializmusban gondolkodott, amelynek többpártrendszer a kommunista párt által kontrollált maradt volna, a semleges Magyarország a bandungi elvek alapján épült volna fel, a Szovjetunióval is baráti külpolitikát folytatva, de lé-

¹⁸⁸ Jean Cocteau: *Szabadság, a mi szentünk 1956–1957* (Liberté, notre sainte 1956–1957), részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

nyegében a harmadik világbeli államok közös politikájának a koncepciójába illesztette volna – talán elsőként Európában – hazánkat.

Úgy tisztességes, ha megnézzük a Németh László által említett „ellenforradalmi kísértést” is, de ezt csak a saját magam és az olvasó előtt is tisztázott fogalmak mentén tartom lehetségesnek. Borbándi Gyula, a neves történész, újságíró Nyugatra emigrálva már 1956-ban egy nagyhatású esszében¹⁸⁹ tisztázni próbálta, hogy 1956 miért nem volt ellenforradalom. Erre akkor nagy szükség is volt, mert ezzel negligálni lehetett a Kádár-diktatúra legitimizációs alapját, amelynek alapja az volt, hogy az ellenforradalom szállást csinált volna a fasizmusnak, a kapitalista restaurációnak, a horthyista elemeknek. Sok olyan dolognak, amellyel a magyar népet eleget riogatták, és amelynek nagyobb részével a Nyugat sem akart túlságosan azonosulni, lévén az egy vesztes állam rendszere volt. Borbándi akkor szolgálatot tett az 1956-os emigránsoknak, az elítélteknek, az USA-nak, az ENSZ-nek és mindenkinek, aki 1956-ban demokratikus vagy éppen baloldali, marxista alapokon a felkelők mellett állt. Borbándi *ellenforradalom versus forradalom* beállítása azonban minden jel szerint marxista fogalmi alapokon nyugszik és nem valós: az ellenforradalom démonizált koncepcióját rángatja elő, baloldali fogalmak mentén.¹⁹⁰ Felütésnek ezt írja: „A forradalom a nép önvédelme azokkal szemben, akik jogaitól megfosztják. Célja egy romlott kormányzati rendszer megdöntése és olyan új társadalom felépítése, amely szabadságot, jogot és emberhez méltó életet biztosít az addig elnyomott és kizsákmányolt rétegeknek. A forradalom az előjogok, a kiváltságok, az önkény és az emberi munkaerő kizsákmányolása ellen irányul. Végbe mehet erőszakos és békés úton. Minden valódi forradalom – még ha később eredeti irányától el is távolodik – tágítja az emberi és állampolgári jogok élvezőinek körét.

Ebben különbözik az ellenforradalomtól.

Az ellenforradalom a kiváltságok, az előjogok, egyének vagy csoportok egyeduralkodásának visszaállítására törekszik. Győzelmével csökken a jogokban és a társadalom

¹⁸⁹ Forradalom vagy ellenforradalom? *Látóhatár*, 1956. 280–291. o.

¹⁹⁰ Ez azért is különös, mert Borbándi több évtizeddel később ugyanebben a médiumban (*Új Látóhatár*, XXXII. évfolyam, 1981. 2. szám, „A Horthy-rendszer anatómiája”) az 1919–20-as magyar ellenforradalomról már nem ír ilyen hangsúlyokkal, mint 1956-ban általában az ellenforradalomról. Ellenkezőleg, azt állítja, hogy az akkori ellenforradalom résztvevői „nemzeti újjászületést hirdettek”, amelyben a „tekintéllyel gondolkodás és az előjogokkal rendelkező és az azokkal nem rendelkező rétegek szigorú elkülönítése és a vagyoni egyenlőtlenség, a társadalmi egyenlőtlenség és a felülről adagolt demokrácia rendszere erősödik meg”. Megtoldja ezt azzal is, hogy az ellenforradalom szempontjából azonos elbírálás alá esett a „doktrínér és erőszakos rendszerváltozás, a polgári átalakulás, a képviselői demokrácia és minden társadalomátalakító szándék”. Vagy az évtizedek alatt változott Borbándi álláspontja, vagy pedig a magyar ellenforradalomról egészen mást gondolt, mint általában az ellenforradalomról, főleg mindezt a magyar 1956-tal szembeállítva.

javaiban részesülők száma, ritkul a tömegek beleszólási lehetősége ügyeik intézésébe és lassan ismét felépül az a rend, amelyet a nép forradalmi lendülete elsöpört. A forradalom az emberi együttélés új formáit szüli. Az ellenforradalom visszatérés a régihez, a forradalom előtti állapothoz. A forradalom mozgásba hozza, az ellenforradalom megmerevíti a társadalmat. Az előbbi végrehajtója a nép, az utóbbié a rendőr, a csendőr, a karhatalmi tiszt és a vizsgálóbíró. A forradalomnak lelkes tömegei vannak, az ellenforradalomnak csak a szuronyok mögött lapuló klikkjei, tisztí különítményei, zsoldosai, megfizetett ügynökei és opportunistá haszonlesői. A forradalom az utcán vagy a nép szabad gyülekezeteiben születik, az ellenforradalmat hivatali szobákban tervezik. A forradalomnak van költészete, irodalma és politikai ideológiája. Az ellenforradalomnak nincs új mondanivalója és nincs hívő serege. Önmagát igazolja és, ha érvei nem meggyőzőek, erőszakkal terjeszti »igazságait«. Minden forradalom új honfoglalásra buzdítja a népet. Az ellenforradalom rendre, nyugalomra, a régi törvény tiszteletére, mérsékletre, józanságra és megalkuvásra int. A forradalomban a nép felemeli a fejét és kiegyenesíti a derekát. Az ellenforradalmat a nép megfékezésére indítják.”

Ezen a ponton is fontos megjegyezni, hogy Mindszenty 1956-os szereplését az MSZMP országos értekezletének határozata már 1957 nyarán „ellenforradalminak” tartotta, de még elkülönítette Nagy Imrétől (őt csak „revizionistáknak” nevezték), és megfogalmazta a lényegében harminc évig fennálló koncepciót vele szemben: „Jelentős szerepet játszottak a népi demokrácia elleni felkelésben a régi horthystá vezető körök képviselői, herceg Esterházy, gróf Takách-Tolvay¹⁹¹ stb., a klerikális reakció élén Mindszenthlyvel [sic!], a népi demokrácia szerveibe álnok módon befukarkodott horthysták, Király Béla és társai, a jobboldali szociáldemokraták és más volt koalíciós pártok jobboldali vezető körei.”¹⁹²

A magyar történeti eseményeknek sem feleltethető meg Borbándi fentebb idézett képe, hiszen a győztes magyar ellenforradalom (1919–21) egy jelentős része alulról táplálkozott (de idesorolhatnánk még a francia Vendée-t vagy éppen a spanyol polgárháborúban kibontakozó ellenforradalmat is); elég, ha az alföldi ellenforradalmi cselekményekre emlékezünk ez-

¹⁹¹ Gróf Takách-Tolvay József (1876–1945) a kommunisták számára egyfajta „reakciós-ellenforradalmár jelképpé” magasztosult, amiért lényegében ő vezette az ún. „bankgassei akciót”, amelyben a Tanácsköztársaság pénzét a magyar ellenforradalmárok elvitték (ABC – *Antibolszevista Comité*). Később a kormányzó pártot támogatta országgyűlési képviselőként, altábornagyi rangot is kapott. Korábbi halála miatt az 1956-os eseményekben nem is vehetett részt, de neve a Rákosi- és a Kádár-érában is többször előfordul retorikai vagy propagandisztikus elemként, nem utolsósorban családi nevének lehetséges „asszociációi” okán (jóllehet csak 1905-ben emelték grófi rangra, s ekkortól használta a kihalt Tolvay család nevét is).

¹⁹² *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*. Szerkesztette: Balogh Sándor és Izsák Lajos. Bp., 2004, 321. o.

zel kapcsolatosan, de inverzben is nézhetjük ezt a relációt: a Tanácsköztársaság forradalmi rendszere a valóságban az ország hány százalékára támaszkodott? Megkérdezték-e a népet a Károlyi Mihály-féle népköztársaságról vagy akár az 1946-os köztársaságról (ezt Mindszenty is hiányolta)? Horthy Miklós bevonulását, a kibontakozó kormányzói kultuszt elnézve, a Ludovikán a minden évben hivatalos ellenforradalmi koszorúzást is szemlélve az sem tűnik igaznak, hogy az ellenforradalomnak nincsen hívő serege és hogy csak „szuronyok mögött lapuló klikkjei” vannak. Gróf Bethlen István – aki mellesleg aktív ellenforradalmi múlttal rendelkezett – konzolidációs politikája pedig mutatja, hogy a társadalom prosperálhat egy nagyobbreszt jól végrehajtott rendteremtést követő ellenforradalmi rendszerben is, sőt képes társadalmi kohéziót teremteni a forradalmak korával szemben.

Alapállásunk az lehet, hogy amíg a forradalom mindig is *akció* volt a magyar történelemben, addig az ellenforradalom *reakció*, mely reagál a forradalomra. A klasszikus de Maistre-tételt alkalmazva *a forradalom és a forradalmi rendszerek ellenkezőjét akarja*. A gróf ezzel kapcsolatos kijelentései így hangzanak: „Megszoktuk, hogy az ellenforradalom nevet adjuk egy olyan mozgalomnak, amely a forradalom megsemmisítésére tör; s mivel e mozgalom ellentétes emezzel, úgy véljük, hogy a kettő egy nemből való. Pedig éppen az ellenkező következtetésre kellene jutnunk. Ugyan hogyan hihetné bárki, hogy a betegségből az egészségbe vezető út éppoly fájdalmas, mint az egészségből a betegségbe vezető? S hogy a monarchiát, melyet szörnyetegek forgattak fel, hozzájuk hasonló emberek állíthatják vissza?” A klasszikus definíciója szerint: „Az ellenforradalom nem egy ellentétes forradalom lesz, hanem a forradalom ellentéte.” („La coutume est la mère de la légitimité (...) Le rétablissement de la monarchie, qu'on appelle contrerévolution, ne sera point une révolution contraire, mais le contraire de la révolution...”) ¹⁹³

A klasszikus elméleti megalapozás mellett azonban van konkrét huszadik századi, ráadásul magyar elméleti alap is ahhoz, ami sokkal relevánsabb, mint a marxista frazeológia! Ez pedig a filozófus Molnár Tamásé, aki egy külön kötetet szentelt ennek a témának: ¹⁹⁴ „Európában a két világháború között, sőt a második után is, az ellenforradalmárok főleg a restaurációért küzdő royalisták voltak (egyes országokban legitimistáknak nevezték őket) [mint Magyarországon is, ahogyan jeleztük; Mindszenty is ide tartozott – PHJ]. Ez igaz

¹⁹³ Ludassy Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok*. Budapest, 1984, 20. o. és Hóman–Szekfü–Kerényi: Egyetemes történet. Bp., 1935–37 (jelenleg: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0001/0002/0003-112.html>; utolsó megtekintés: 2014. november 16.), valamint de Maistre, Joseph-Marie: Gondolatok Franciaországról. (1797) Ford.: Katus László. In: *Konzervativizmus*. 1593–1872. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Katus László. Bp. 2000. 282–283. o.

¹⁹⁴ Molnár Tamás: *Az ellenforradalom*. Bp., 2005, 104. o.

Maurrasra és az Action Francaise-re, az 1918 utáni Németországra, Magyarországra ugyanebben a korszakban, továbbá Spanyolországra és Portugáliára. Ezeket a törekvéseket Kelet-Európában 1945 után végleg eltaposták a szovjet csizmák, de tovább éltek Olaszországban, Spanyolországban, Ausztriában és Franciaországban is. (...) Ám az ellenforradalom drámájának szövege az utóbbi száz évben az ilyen restauráció kudarcáról árulkodik.” Az ellenforradalmár nem mindig tudja magáról, hogy adott pillanatban az lesz belőle: „Az ellenforradalmár bizonytalanlankodik, amikor forradalmi helyzettel kerül szembe: elméjével és szívével tudja, mely lépések megtétele volna helyes és hatékony, de ugyanakkor mérlegeli a forradalmi követelések esetleges jogosságának lehetőségét. (...) „így a forradalom gyakran – ha nem is mindig – két akarat küzdelme, amelyben az agresszívebbnek nyilvánvaló előnye van.”¹⁹⁵

Alkatilag az ellenforradalmár a transzcendenssel aktív kapcsolatot tart fenn (alapvetően: vallásos ember), míg „a forradalmár örökösén a metafizikai elégedetlenség állapotában él. Elítél dolgokat és helyzeteket, amelyek, úgymond, nem azonosak önmagukkal, nem esvén egybe lényegükkel, nem birtokolván identitásukat.” Az ellenforradalmi támasz pedig a XX. században leginkább a katolikus egyház, amely leginkább intellektuális segítségként szolgál, és az említett helyeken el is játszotta ezt a szerepet, így Magyarországon is.¹⁹⁶

A forradalom rend helyett törvényteleniséget hoz, hogy aztán saját magát tegye törvénnyé. A forradalomnak szüksége van a káoszra, hogy abban egy új rend eljöjjön. Az ellenforradalom nem „régi”, nem a „retrogád” igénylése, hanem a törvényes rend helyreállítása (*restauráció*), esetlegesen a forradalom indokolt vívmányainak megtartásával.

Mindszenty nem akart új rendet, mert az egy törvénytelen állapotban nyomorúságot hozott közösségének, a magyarságnak. Ezért nem nevezhette magát „forradalmárnak”, sőt, amikor mások forradalomnak definiálták 1956-ot, ezt kiigazította, a szabadság – tehát a szuverenitás – visszaszerzésének eszközének tartva azt; így lett 1956 nála *szabadságharc*. Mivel az ellenforradalom démonizált fogalom volt, és ezzel legitimizálta volna Kádár bábkormányát is, ezért ezt sem alkalmazta az adott korszakban,¹⁹⁷ ami számára egyébként mindössze 3-4 nap volt. Sokan tartották az 1956-os eseményeket forradalomnak és szabadságharcnak, de talán Mind-

¹⁹⁵ Uo., 32. o.

¹⁹⁶ Uo., 124.

¹⁹⁷ Az MSZMP hivatalos lapja, a *Népszabadság* november 25-i számában már komplex volt az ellenforradalmi koncepció. Mindszenty ezt cáfolta, főként a lapban megjelent tények csúsztatása miatt, és kijelenti: „Helytelen a november 3-i rádiószózat ellenforradalmi célkitűzésként való beállítása. (...) az igazság, hogy bíboros sem további forradalmat nem kívánt, sem a munkások, földművesek és ifjúság szabadságharcának beavatkozó letörését.” Közli: Mészáros István: *Arnyak és fények – Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Bp., 2008.

szenty volt az egyetlen, aki az eseményeket kellő súllyal megfosztotta a „forradalom” kifejezéstől, és – ezzel ellentétbe helyezve – „szabadságharcnak” tartotta azokat, ezzel más irányt, célt adva az akkori történéseknek. Tevékenységét is ennek szellemében fejtette ki, meggyőződésének, vallott pozíciójának megfelelően.

Mindszenty az 1944 márciusa óta *kétszeresen bekövetkező forradalmi állapotokkal* (először a német megszállással egybekötött nyilas diktatúra kísérlete, majd később a szovjet megszállással összekötött, kommunista vezetésű szovjetizálás és kommunista diktatúra) *szemben helyezkedett el*, tevékenesen és elméletben is. 1956-ban annak a lehetőségét látta meg, másoktól – de, ahogyan jeleztük nem feltétlenül mindenkitől – különbözően, hogy ezzel a folyamattal a szabadságharc *szembemehet*: lehetséges egy ilyen irány. Ez a forradalmi folyamatot kisebb-nagyobb részben és különböző kritériumok mentén vállalók számára „*ellenforradalmi veszélyt*” jelentett, véleményünk szerint okkal.

Mindszenty és a hozzá hasonlóan gondolkodók ugyan más kritériumok mentén jelentettek ellenforradalmi veszélyt Bibónak, Némethnek, Nagy Imrének vagy Kádárnak, *de jelenthettek*, hiszen nem azt akarták, amit ők, továbbá elvetették a forradalmi berendezkedést, ahogyan magát a forradalmat is. Ráadásul most újra tömegbázisra tehettek volna szert, hiszen az 1945-ös forradalmi folyamat a sztálinista berendezkedés miatt kudarcot vallott, és azt a nép döntötte meg, saját erőből. Igazi *tabula rasa* keletkezhetett volna, amelynek a veszélyét pontosan Nagy Imréék ismerték fel, és ezért akarták kontrollálni a primást (leginkább Tildy segítségével). Mindszenty tehát *mindig az 1944–45 óta tartó forradalmi folyamat ellenkezőjét akarta*, 1956-ban is, nem egy másik forradalmat – ez egybecsengeni látszik a fentebbi de Maistre-definícióval is.

Kolnai Aurél egy jelentős, de itthon kevésbé ismert esszéjében,¹⁹⁸ amelyet az események után nem sokkal írt, politikafilozófiai szempontból elemezve a dolgokat kijelenti, hogy 1956 *felkelés* volt, ugyanakkor „*doktrínák nélküli forradalom*” is (ezzel ki is egészíti Németh László koncepcióját). Kolnai jól mutat rá, hogy egy olyan társadalom, amely több mint egy évtizedig a megvalósult kommunizmus alatt élt, nem lehetett azonnali társadalmi bázisa egy ellenforradalomnak (itthon 1919–21-ben azonban ennek ellentétéként lehetett). 1956-nak nem volt politikai koncepciója, különösebb politikai programja sem, intellektuális hozadéka sem érzékelhetőek azonnal. Politikai céljait tekintve azonban antikommunista, nemzeti felszabadító és szabadságszerető volt. Kolnai ezért tartja szükségyszerűnek, hogy a

¹⁹⁸ Gondolatok a magyar felkelésről egy év távlatából. In: Politikai emlékiratok. Európa Kiadó, Budapest, 2005, 537–565. o.

Nagy Imre által vezetett – mérsékelt baloldali – kormány csak átmeneti lett volna, ha nem jön közbe az intervenció. Ezért „*ha volt szimbolikus és átütő név, mely a felkelő nép gondolkodásában szerepelt, az mindenképpen Mindszenty bíborosé volt (...) még ha nem is a mártír bíboros politikai nézetei irányították.*” Amit 1956 maximálisan el tudott érni – és ebben Mindszenty valóban szimbólum –, az a *normalitásba való visszatérés* egy nagy csalódás után. 1956 a kommunista utópia eleven cáfolata volt, és a normalitás mellett állt. Mindszenty volt az akkori politikai palettán az egyik legerősebb morális legitimitással bíró személy, aki emellett a legjelentősebb történelmi és szellemi szimbólumrendszerrel is rendelkezett (közjogi, egyházi szerepe és mártíriuma okán is), továbbá azok támogatását bírta, akiknek 1956 új kezdet volt, nem pedig átmenet vagy nem kívánatos esemény.

1956 története – rövidsége és összetettsége miatt is – többfajta értelmezésre ad okot, többfajta áramlata, megközelítése és ebből következően öröksége is létezhet. Jelenleg úgy látjuk, hogy *Mindszenty József 1956-os öröksége lényegében vállalatlan, mivel annak magja érintetlenül maradt több mint fél évszázad után is.* E mag – amelyet igazi politikai krédójának tartunk – lehetséges feltárására tettünk egy közelítő kísérletet.

XI. Bibliográfia

A Mindszenty József élettörténetéhez kapcsolódó források jelentős és mennyiségileg is nagy részét kutatta, feldolgozta és megjelentette Somorjai Ádám OSB bencés atya, esetenként Zinner Tiborral együttműködve. Somorjai atya végső megállapításainak több részével is ellentétes az álláspontom, de a forrásgyűjteményeket az itteni munkámhoz is használtam: *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, 2008. Emellett a *Sancta Sedes Apostolica Et Cardinalis Ioseph Mindszenty...* köteteit használtam.

Nem annyira dús szövegközlés, de mindenképpen hiánypótló és hasznos a Mindszenty amerikai elnökökhöz szóló levelezését tartalmazó *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971* kötet.

A hercegprímás munkái közül mindenekelőtt az *Emlékirataimat* használtam; van, ahol nem jelöltem külön oldalszámokat, ha innen idéztem, tekintettel a mű közismertségére. Az agyonolvasott kötetemhez új szempontokat és kiváló forráskritikát, könyvanalitikát adott Balogh Margit *Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pásztor naplója – Mindszenty József bíboros emlékiratainak története* című könyve.

Somorjai Ádám OSB az emlékiratok megszerkesztésével kapcsolatosan Vecsey Józsefnek, Mindszenty bécsi titkársága vezetőjének szerepét emeli ki legújabb kötetében (*Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban*).

Mindszenty közjogi állásának pontos definícióját saját kötetéből érdemes elolvasni: *Esztergom, a prímások városa*. Az 1956-os szentbeszéd („*A hősi halottakról*”) a válogatott szentbeszédeit, körleveleit tartalmazó kötetből származik: *Hirdettem az Igét*. Ide tartozik még a *Napi jegyzetek. Amerikai követség 1956–1971* című kötet anyaga is.

Mindszenty híres november 3-i beszédének friss analitikáját, történeti kitekintéssel is Szabó Csaba végezte el: *Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata (1956. november 3.)*.

Tyekvicska Árpád két ízben is feldolgozta Pallavicini (Pálinkás) Antal és Mindszenty kapcsolatát, nagyobbrészt Pálinkás sorsára koncentrálna, de sok akkori momentumot is közölve. Az első *A bíboros és a katona* címmel,

1994-ben jelent meg, amelyet csak évekkel ezelőtt olvastam. A szerző hívta fel a figyelmemet, hogy létezik egy átdolgozott, bővített verzió is, amely a gyűjteményes kötetében jelent meg (*Írások a forradalomról*, 2006), három felvonásban, erősen dokumentáltan taglalva ezt a tanulságos történetet („A bíboros útja – Mindszenty József kiszabadulásának története”, „A »terv« és végrehajtói – Katonák a megtorlás fogaskerekei között”, „A jog halála – A Pálinkás Antal és társai per anatómiája”. Itt érdemes elolvasni Pálinkás édesapjának és testvérének (id. és ifj. őrgrof Pallavicini György) tragikus, de hithű élet-történetét is („Királyért – Hazáért”), már csak a viszonyítás kedvéért is.

Balogh Margit kismonográfiája, amely a hercegprímás portréját rajzolja kurrens kutatások tükrében (*Mindszenty József*, 2002) 1956 eseményeire kevésbé tér ki. Annál inkább hasznosak voltak számomra a szerző kevésbé ismert, de inspiratív tanulmányai a témában: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*; »A bíboros az ajtó előtt áll...« *Mindszenty József bíboros érsek befogadása a budapesti amerikai követségre (1956. november 4.)*; *Szabadítás vagy szabadulás? – Mindszenty József bíboros útja Felsőpetényből Budára (1956. október 30–31.)*. A kiszabadulással és az ÁEH-akcióval kapcsolatosan használtam még Szabó Csaba írását is: *Mindszenty József bíboros szabadon töltött napjai 1956-ban*.

Mészáros István több tanulmánykötetet is szentelt a prímás életének, amelyek közül az 1956-ot érintőeket szinte mindegyikét használtam: *Kik a »bukott rendszer örökösei«? – Adalékok Mindszenty és Nagy Imre viszonyához*; *Bibó István és Mindszenty – Egy érdekes találkozás*; *Mindszenty-leveleskönyv – Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975*; „A szabadságharc hitelesítője”; *Egy Népszabadság-cikk kritikája (1956. november)*. 1956 és a Magyar Katolikus Egyház viszonyát két frissebb tanulmánykötet is taglalja, amelyekből több, számomra releváns megállapítás az *A katolikus egyház 1956-ban* kötetből származik (Balogh Margit: *A katolikus egyház és a forradalom – események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*; Soós Viktor Attila: *Püspökök, papok, szerzetesek és 1956, Mindszenty József a forradalom idején*; Szabó Csaba: *Mindszenty József politikai végrendelete 1956-ból*).

A másik kötetben, amelyet a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány adott ki 2007-ben, *A Magyar Katolikus Egyház 1956-ban* címmel, egy konferencia eredményeit összefoglalva, a fent említett Szabó-tanulmány mellett leginkább Mezey András: *Keresztény pártprogramok, társadalomelképzelések és fogadtatásuk 1956* és Balogh Margit: *A forradalom és a katolikus egyház* írását használtam. Megnéztem az *1956 plakátjai és röplapjai* kötetet és az OSZK *Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteményét* (hét éve itt is meg lehet nézni egy jelentősebb részét: <http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/index.htm>), valamint a Politikatörténeti Intézet 1956-os gyűjteményét és az OSA 1956-os digitális archívumát.

A pártok programjai kapcsán jó eligazítást ad Balogh Sándor és Izsák Lajos idevonatkozó kötete, a *Magyarországi Pártprogramok III. (1948–1988)*. A Keresztény Front hányattatásos történetét feldogozta Mezey András egy kimerítő tanulmányban: *Keresztény Front kontra belügy 1947–1965*. 1956 sajtómegjelenéseit két régebbi válogatáskötetben is át lehet tekinteni, több átfedéssel: *1956 sajtója október 23–november 4.* (az 1989-es kiadás 101 fotót is tartalmaz) és *1956 sajtója*. A másik, az Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert szerkesztette *1956 vidéki sajtója* most nem volt releváns, de átlapozni nem volt érdektelen.

Beke Margit gyűjteménye, *Az esztergomi (Esztergom-Budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006* több, a kötetben szereplő klerikus esetében eligazítást adott. Ezt egészítette ki a *Magyar Katolikus Lexikon*, amely évek óta online formában elérhető: <http://lexikon.katolikus.hu/>.

Az emigráns magyar irodalomból a *Magyarok Mindszenty Mozgalma* szerkesztésében megjelent *Mindszenty breviáriuma* kevésbé informatív, ahogyan a *Mindszenty bíboros, a szent* című kötet, Füzér Julián OFM-től is inkább lelkeségi munka. Ellentétben a *Szentnek kiáltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján* című kötet több hasznos forrásanyagot, korabeli visszaemlékezést is tartalmaz.

A fejezetek elején olvasható mottókat külföldi szerzők esetében a *Gloria victis 1956 – Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban* című kötetből vettem át.

Minden más felhasznált írást a lábjegyzetekben jelöltem, azonosítható, visszakereshető módon.

1956 plakátjai és röplapjai. Szerk. Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert. Zrínyi, 1991.

1956 vidéki sajtója. Szerk. Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert. Budapest, Korona Kiadó, 1996.

A Magyar Katolikus Egyház 1956-ban. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, 2007.

Az OSZK Kisnyomtatványtárának 1956-os különgyűjteménye (<http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/index.htm>)

Balogh Margit: »A bíboros az ajtó előtt áll...« *Mindszenty József bíboros érsek befogadása a budapesti amerikai követségre (1956. november 4.)*. In: Megértő történelem – Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor, Rainer M. János. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 159–172. o.

Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2. 176–204. o.

- Balogh Margit: Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pásztor naplója – Mindszenty József bíboros emlékiratainak története. *Századok*, 2012/1, 3–47. o.
- Balogh Margit: *Mindszenty József*. Elektra Kiadóház, 2002.
- Balogh Margit: *Szabadítás vagy szabadulás? – Mindszenty József bíboros útja Felsőpetényből Budára (1956. október 30–31.)*. In: Rendszerváltások kortársa és kutatója – Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.
- Balogh Sándor – Izsák Lajos: *Magyarországi pártprogramok III. (1948–1988)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.
- Beke Margit: *Az esztergomi (Esztergom–Budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006*. Budapest, Szent István Társulat, 2008.
- Füzér Julián (szerk.): *Szentnek kiáltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján*. 1986.
- Füzér Julián OFM: *Mindszenty bíboros, a szent*. 1989.
- Magyar Katolikus Lexikon, online: <http://lexikon.katolikus.hu/>
- Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD-melléklettel). Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Manchin Róbert (szerk.): *1956 sajtója*. Budapest, Tudósítások Kiadó, 1989.
- Mészáros István: „A szabadságharc hitelesítője”. In: *Mindszenty-mozaik. Ecclesia*, 2002, 154–166. o.
- Mészáros István: *Bibó István és Mindszenty – Egy érdekes találkozás*. In: *Pannonia Sacra – Mindszenty tanulmányok*. Budapest, Kairosz, 2002, 213–231. o.
- Mészáros István: *Egy Népszabadság-cikk kritikája (1956. november)*. In: *Árnyak és fények – Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Eötvös József Kiadó, 2008.
- Mészáros István: *Kik a »bukott rendszer örökösei«? Adalékok Mindszenty és Nagy Imre viszonyához*. Vasi Szemle, 2006. május.
- Mészáros István: *Mindszenty-leveleskönyv – Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975*. Budapest, 1997.
- Mezey András: *Keresztény Front kontra belügy 1947–1965. Múltunk*, 2009/4., 200–232. o.
- Mindszenty breviáriuma*. Magyarok Mindszenty Mozgalma, 1998.
- Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, 1989, negyedik kiadás.
- Mindszenty József: *Esztergom, a primások városa*. Mindszenty Alapítvány Dokumentációs Sorozat I. é. n.
- Mindszenty József: *Hirdettem az Igét*. A bevezető tanulmányt írta és a válogatást végezte: Közi-Horváth József. Vaduz, 1982.

- Mindszenty József: *Napi jegyzetek. Amerikai követség 1956–1971.* Szerk.: Csonka Emil. Vaduz, 1979.
- Rosdy Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban.* Új Ember Kiadó, 2006.
- Sancta Sedes Apostolica Et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, 2009.
- Sancta Sedes Apostolica Et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Documenta 1963–1966. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, 2010.
- Somorjai Ádám OSB: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban.* ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 2013.
- Szabó Csaba: *Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata (1956. november 3.)*
In: Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2007. Szerk.: Szabó Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Új Ember, Bp., 2007. 99–114. o.
- Szabó Csaba: *Mindszenty József bíboros szabadon töltött napjai 1956-ban.*
In: ÁVH – politika –1956. Szerk. Okváth Imre. Budapest, ÁBTL, 223–234. o.
- Szalay Hanna (szerk.): *1956 sajtója október 23. – november 4.* Geopen Kiadó, 2006.
- Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2010.
- Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona.* Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
- Tyekvicska Árpád: Írások a forradalomról („A bíboros útja – Mindszenty József kiszabadulásának története”; „A »terv« és végrehajtói – Katonák a megtorlás fogaskerekei között”; „A jog halála – A Pálkás Antal és társai per anatómiája”; továbbá id. és ifj. őrgóf Pallavicini György: „Királyért – Hazáért”. 77–105. o.). Balassagyarmat, 2006.
- A fejezetek elején olvasható mottókat külföldi szerzők esetében a *Gloria victis 1956 – Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban* (Ötödik kiadás. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2003) kötetből közöltük.

XII. Melléklet

XII. Piusz pápa távirata a kiszabadult Mindszenty József bíborosnak

Amint nyolc évvel ezelőtt mélyen lesújtotta atyai szívünket érseki székedről történt jogtalan eltávolításod, amely ellen több alkalommal, különösen a nyilvános konzisztóriumon erélyesen tiltakoztunk, úgy most a bensőséges vigasztalás érzésével tölt el kiszabadulásod híre, amelynek ebben a pillanatban az egész, hazáddal együttértő katolikus világ örövend.

Hálatelt szívvel mondunk köszönetet Istennek, hogy meghallgatta hívei szüntelen könyörgését, és kegyelmével értékessé és ragyogóvá tette a te hitedet s erényedet, annyi Krisztusért elviselt szenvedés közt. Legyen ez biztató égi jel a szeretett magyar nemzet s az Általad és püspöktársaid által kifejtett és a híveitek által készségesen fogadott buzgó apostoli munka számára.

Bárcsak felvirágoznék hazádban az annyi veszélyes tévedés és verontás közt megújult katolikus élet, s felragyogna az Egyházhoz és az Apostoli Szentszékhöz való hűségtek, amelyet őseitektől örököltetek.

Amikor most az örök nyugalom békeességét kérjük az elmúlt gyászos események áldozatai számára, Neked, Szeretett Fiunk, aki szüntelen jelen voltál gondolatainkban és imádságunkban, az isteni segítség zálogaként, szívünk kiáradó szeretetével küldjük apostoli áldásunkat, kiterjesztvén azt a többi püspökre, papra és az összes hívőre, különösen azokra, akiket a jelen súlyos megpróbáltatásai értek.

XII. Pius pápa

A távirat eredetileg latin nyelvű volt, magyar nyelvű fordítását Mindszenty juttatta el még 1956. október 31-én a médiumokhoz. Forrás: *Mindszenty Okmánytár*. III. köt. München, 1957, 307–320. o.

Mindszenty József levele a világ katolikus püspökeinek

A világ katolikus püspökeinek!

Mélyen megindított az a nagy együttérzés, amelyet az egész világ katolikussága a sokat szenvedett magyar nép iránt mutatott. Mivel szükségünk és szegénységünk igen nagy, szeretettel kérem a katolikus egyház minden főpásztorát, buzdítsák híveiket, hogy ne lanyhuljon el segítő-kész erőfeszítésük, és továbbra is támogassák anyagilag is a Magyar Katolikus Akciót [*ti. Actio Catholica – PHJ*]. Megragadom ezt az alkalmat, hogy kifejezzem mély hálámat az eddig nyújtott nagylelkű segítségért. Újonnan visszanyert szabadságunk első napján testvéri szeretettel küldöm üdvözleteimet a világ katolikus püspökeinek Magyarország fővárosából.

Budapest, 1956. október 31.

A hercegprímás Werenfried van Straaten premontrei szerzetessel folytatott tárgyalása eredményeként fogalmazta meg ezt a levelet. Közli: Soós Viktor Attila: *A katolikus egyház 1956-ban*. Szerk.: Rosdy Pál. 2006, 132. o.

Mindszenty József rádiószózata 1956. november 3.

(*bemondó*) Kedves hallgatóink! Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása szózatot intéz a világhoz és a magyar néphez.

(*Mindszenty*) Igen gyakori mostanában annak a hangsúlyozása, hogy a nyilatkozó a múlttal szakítva őszintén beszél. Én ezt így nem mondhatom: nem kell szakítanom múltammal. Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzésem előtt.

Ugyanazzal a testi és szellemi épiséggel állok meggyőződésemmel, mint nyolc éve, bár a fogság megviselt.

Azt sem mondhatom, hogy most már őszintén beszélek, mert én mindig őszintén beszéltem; vagyis kertelés nélkül mondtam azt, amit igaznak és helyesnek tartok. Ezt csak folytatom itt, amikor közvetlenül, személyesen, tehát nem magnetofon-hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.

Rendkívül súlyos helyzetünkről külföldi és belföldi viszonylatban kell szétnéznünk. Oly távlatból kívánok megállapításokat tenni, ahon-

nan áttekintés nyílik, de sorsunkhoz viszont oly közel hajolva, hogy mondanivalómnak meglegyen a gyakorlati érvénye mindnyájunk számára.

A külföld felé előszóval ma első ízben köszönhetem meg azt, amit nekünk nyújt. Mindenekelőtt a Szentatyának, XII. Pius pápa Őszent-ségének fejezem ki személyes hálámat, hogy a magyar katolikus Egyház fejéről oly sokszor megemlékezett. Mellette mély hálámat küldöm azoknak az államfőknek, a katolikus Egyház vezetőinek, a különböző kormányoknak, parlamenteknek, közeleti és magántényezőknek, akik a börtönömben töltött idő alatt hazám és sorsom iránt részvétellel és segítő szándékkal viseltettek. Isten jutalmazza meg őket ezért. Ugyanígy hálát érzek a világsajtó képviselői és a rádiók világhálózata iránt, amelynek elektromos hullámai a humánus egyetlen légi nagyhatalmát alkotják. Örülök, hogy ezt most végre szabadon megmondhatom.

Másrészt arról óhajtók beszélni, hogy az egész kultúrvilág, a külföld, úgyszólván osztatlanul mellénk állt és segít. Ez számunkra ugyanis nagy erőt jelent, nagyobb, mint amennyi magunknak van. Mi kis nemzet vagyunk. Kis ország a földgömbön. Ám valamiben mégis elsők vagyunk: egy nemzet sincs, amely ezeréves történelme során nálunk többet szenvedett volna. Első királyunk, Szent István uralkodása után nagy nemzetté fejlődtünk. A nándorfehérvári győzelem után, amelynek 500. évfordulóját üljük, nemzeti létszámunk egyezett az akkori Angliáéval. Ám folyton szabadságharcokat kellett vívnunk. Legtöbbször a nyugati országok védelmében. Ez megakasztotta a nemzetet, s mindig újra saját erőnkből kellett felemelkedést keresnünk.

Most történt először a történelem folyamán, hogy Magyarország a többi kultúrnép valóban hathatós rokonszenvét érdemli. Mi meg vagyunk illetődve s egy kis nemzet minden tagja szívből örül, hogy szabadságszeretetéért a többi nép felkarolja ügyét. A Gondviselést látjuk benne, amely a külföld szolidaritása által valósul meg úgy, ahogy himnuszunk zengi: Isten, áldd meg a magyart... Nyújts feléje védő kart.

Himnuszunk így folytatódik: ha küzd ellenséggel. De mi rendkívül súlyos helyzetünkben is azt reméljük, hogy nincsen ellenségünk. Mi sem vagyunk ellenségei senkinek sem. Minden néppel és országgal barátságban akarunk élni. Egy olyan nemzetnél, mint a magyar, amelynek történelmi törzse mélyen gyökeredzik a múltban, különböző korszakok ismerhetők fel abban az érzésben, amivel helyet foglal a többi nép között. Fordulatairól, árnyalatairól le lehet olvasni fejlődésének jegeit. Korunknak azonban általános jellemzője, hogy minden népnél egy irány felé halad a fejlődés. A régi nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az orszá-

gok közt, hanem az igazság fundamentumán a békés együttélés záloga. A nemzeti érzés virágozzék az egész világon a népek közös kincseit képező kultúrértékek területén. Így az egyik ország haladása a másikat is előreviszi.

Természetszerű okoknál fogva: fizikai életfeltételeik szerint is mind jobban egymásra utaltak a népek. Mi, magyarok az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátsággal mindegyikkel. Sőt még további tájak felé emelve szemünket: mi, a kis nemzet barátságban, zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt. Jószomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal. Ausztriát pedig ebben a tekintetben úgy kell megemlítenem, hogy mostani vajúadásunk kapcsán tanúsított testvéri magatartását máris minden magyar a szívébe zárta.

Egész helyzetünket azonban az dönti el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével. Rádiójelentések adták hírül, hogy ez a fegyveres erő növekszik. Mi semlegesek vagyunk, mi az orosz birodalomnak nem adunk okot a vérontásra. De nem merül fel az orosz birodalom vezetőiben a gondolat, hogy sokkal jobban fogjuk becsülni az orosz népet, ha nem igaz le bennünket? Csak ellenséges népre szokott rátörni a megtámadott másik ország. Mi most nem támadtuk meg Oroszországot! Őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik.

Belső helyzetünket azonban az is válságossá teszi, hogy az előbb mondottak miatt a munka, a termelés országosan megállt. Közvetlen éhínségbe kerültünk. Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. Ezért a munkát, a termelést, a helyreállítási feladatok elvégzését mindenütt azonnal fel kell venni. Saját összességünk, nemzetünk érdekében s a nemzeti életének folytatásához szükséges ez – haladéktalanul.

Amikor ezt megteesszük, ne tévesszük szem elől a következőket: tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy vesztett, számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a tagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélyegét ütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonyosságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén.

A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államá-

nak igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép semmiféle illetéktelen előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni. Új, visszaélésmentes választás szükséges, amelyben minden párt indulhat. A választás történetük nemzetközi ellenőrzés mellett. Én pártokon kívül és – állásom szerint – felül vagyok és maradok. Ebből a tiszteletből figyelmeztetek minden magyart, hogy a gyönyörűséges egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak. Mert az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre. Maga a politizálás ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.

A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniük. Magánbosszúkat el kell kerülni, ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért. Leleplező vallomásokhoz nem fűzhetünk egyetlen megállapítást sem, mert az országos munkafelvételt és a termelés folytatását hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígérek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lehet feladatunk.

Hangsúlyoznom kell azonban a tennivalók tárgyi foglalatait: jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nemzet. Mint a katolikus Egyház feje viszont kijelentem, hogy – amint azt a püspöki kar 1945-ben közös körlevélben kijelentette – nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk. Azt a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell. Ugyanabban a minőségemben továbbá megemlítem, az ország hat és fél millió katolikus híveinek tájékoztatására, hogy a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk. Ez nálunk ősi hit- és erkölcsstanunkból és az Egyházzal egyidős jogszabályokból önként adódik.

A nemzethez intézett mostani szózatom más részletekre tudatosan nem terjed ki, mert amit mondtam, világos és elég.

De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik valláserkölcsei alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt,

aminek következményei elől menekülni kényszerülnek? A keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk.

Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígérek és cselekedetek földik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra. Mi, akik figyelünk és előmozdítani kívánjuk az egész nép javát, bízunk a Gondviselésben. – S nem hiába.

(orgonazene)

Elhangzott 1956. november 3-án 20 órakor a Szabad Kossuth Rádió Budapest és Szabad Petőfi Rádió Győr adásában. Megjelent: Mindszenty József: *Emlékirataim*. Toronto, 1974. 437–441. old. Továbbá: *Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956*. Vál.: Korányi G. Tamás. Budapest, 1989. 107–109. o. A Szent István Társulat kiadásában 2012-ben megjelent „Mindszenty szól” CD közli a szöveg rádiófelvételét, de sajnos egy csonka verziót, amelyben nincsen benne az utolsó három mondat, és a bejelentkezés is hiányos. Somorjai-Zinner: *Majd' halálra ítélve* is közli ezt a szöveget, amely az emigrációban is így lett ismert (pl. *Szentnek kiáltjuk*. Szerk. Füzér Julián. 1985. 75–77. o.), de kihagyja az utolsó mondatot („S nem hiába.”). A rövidebb, november 1-i beszédet a kötetben előrébb már közöltük. A szózat neve más helyeken mint önálló írás: „Szózat a magyar néphez és a világhoz”.

Mindszenty József távirata Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkárnak 1956. november 9.

Az országban uralkodó terror leírhatatlan mértékben megerősödött. Egész városnegyedek lángolnak. Tízezer nőt erőszakolnak meg meggyilkolt családtagjaik vérében fetrengve. Eddig sosem hallott hangok rémítik az embereket – gyermekek tömegei jajdulnak fel egyszerre, mérföldekre hallhatóan, a város minden részéből, miközben mongol katonák vad kegyetlenséggel, gépfegyverek kelepelése közepette terelik őket a szibériai pusztulás, éhség, szomjúság és fagy felé. A lakosságot is elűzik otthonaiból, és Keletre hurcolják. Az oroszok szerint a világot ma a bolsevizmus uralja, mely elől minden nemzet rettegve vonul vissza. Igaz lehet ez?

Bár Budapesten nincs élelem, és a vízellátás is nagyrészt megszűnt, a szabadságharc folytatódik. Oroszország fegyveres ereje csak a fegyvertelenek ellen hatásos. Könyörgöm az Egyesült Nemzetekhez, küldjenek nemzetközi rendfenntartó erőt Magyarországra, hogy megszűn-

jön a káosz. Egy ilyen haderő előtt az oroszok hajlandóak lesznek meghunyászkodni. Életünket csak tettek menthetik meg, a habozás halált jelent.

Mindszenty József bíboros
(A bolsevikok foglya, akit nyolc év raboskodás után engedtek szabadon.)

Forrás: 9 NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691B, Mindszenty – Classified, 1956 – June 1957. Kimenő távirat (256. sz.) a budapesti USA-képviseletről az amerikai külügyminisztériumnak, 1956. november 9. Az üzenetet azonban nem továbbították a címzettnek, legalábbis egyelőre nincs nyoma sem az amerikai külügyminisztérium washingtoni, sem az ENSZ New York-i levéltárában. Megjelent: Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2.

Mindszenty József üzenete Eisenhower elnöknek 1956. november 11.

Mint a magyar szabadság hajótöröttjét vettek a fedélzetre, hála az Ön nagylelkűségének. Menekült vagyok a saját hazámban, és az Önök követségének a vendége. Vendégszeretetük minden bizonnyal az azonnali haláltól mentett meg. Mély hálával küldöm szívből jövő gratulációt, kegyelmes uram, abból az alkalomból, hogy újraválasztották mint az Egyesült Államok elnökét. E nagyszerű hivatal dicsősége abban rejlik, hogy az emberiség legkiválóbb törekvéseit szolgálja: Istent, a könyörületességet, a bölcsességet és az emberi boldogságot. Az a tény, hogy Ön ezekben a törekvésekben olyan bőkezűen részt vállal, hadd vessen reménysugarat régóta szenvedő népünkre, amelynek most már öt napja bombázás, ágyúszó, tűz és halál az osztályrésze, bizonyságul Isten és a világ előtt, hogy szabad akar lenni; amelynek fiait még most is szolgáságba hurcolják, amelynek gyermekei a lerombolt házakból, az óvóhelyekről, a kórházakból az utolsó leheletükkel is segítségért kiáltanak, amelynek leányaira kifosztott üzletek és biztosra vehető éhezés vár. Áldja meg az Isten Önt, Elnök úr és az Egyesült Államok népét. Buzgón imádkozom mennyei Atyánkhoz, hogy óvja meg és vezesse Önt és népét közös céljaink felé, hogy béke és boldogság szálljon erre a sokat szenvedett világra. Adjon az Úr Önnek és népének még több erőt

és gazdagabb életet. A még nagyszerűbb jövő küszöbén könyörgök Önnek, hogy ne feledkezzen meg, ne feledkezzen meg, ne feledkezzen meg erről a becsületes kis nemzetről, amely szenvedésnek és halálnak van kitéve az emberiség szolgálatában.

Budapest, 1956. november 8.
Mindszenty József bíboros

Forrás: *Look* magazin, karácsonyi különkiadás. 20. kötet, 26. sz., 1956. december 25. 21–25. o. Fordította: Kiss Éva. Közli: Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2., 176–204. o. Balogh Margit felhívja a figyelmet arra, hogy a hivatalos (NARA) anyagban közöltek eltérnek attól, amelyet a *Look* magazin – a hercegprímás és a Fehér Ház engedélye nélkül – leközölt (az utolsó három mondat hiányzik) 1956. karácsonyi számában. Az üzenetet, több másikkal együtt, Mindszenty személyesen adta át Leslie Balogh Bain újságírónak a budapesti amerikai követségen, aki egy fantáziadús riportot írt belőle az újságnak, az elnöki levelet pedig – szenzációt és hasznot hajszolva – engedély nélkül közölte a riport végén. A fantasztikus és abszurd elemeket is tartalmazó írás hatására a főpap mindenhol törölte Bain nevét az emlékirataiban. A hivatalos, de csonka verziót John Hunt, az Észak-Amerikai Újságíró Szövetség főszerkesztője távirata alapján közli: Somorjai–Zinner: *Szeizmográf a Szabadság téren*, 19–20. o. Választ nem kapott a hercegprímás az elnöktől, mert Eisenhower egyszerűen nem tartotta alkalmasnak ennek megküldését. A teljes verziót közli még: Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros* követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971. METEM, Budapest, 2011, 800 p. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Do Not Forget This Small Honest Nation*. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats. A documentary overview. Bloomington (IN), Xlibris, 2013. 30+417 l.

Mindszenty József végrendeletei

I. végrendelet

Ha az oroszok az Egyesült Amerikai Államok budapesti követségéről elrabolnának, életemtől megfosztanának vagy bármi módon cselekvőképességemet megbénítanak, én, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása azt hagyományozom nemzetemnek:

A szabad, független Magyarországhoz, októberi és novemberi hőseinek sírjához legyetek hűek.

Az oroszokkal és magyar nevű cselédekkel szemben rideg tartózkodással viseltessetek.

Húzódjatok vissza a véres, zord időkben a családi körbe, az legyen tiszta és evangéliumi. Apa, anya, gyermek eszményét Názáretben találja meg. Ilyen családokból épül újra hazánk.

Addig is mindig a magyar a magyart részvétellel szeresse és ne ártson egymásnak.

Mindnyájan ragaszkodjatok a valláshoz, mert megtapasztaltátok, hogy mennyire felette áll a vallásos ember a vallástalannak. A katolikusok tekintsenek Rómára, a Szentatyára, a Kősziklára a nagy omlás között. Bízjatok gyermekien a mindenkor segítő Patrónában, a magyarok Nagyasszonyában, aki Isten Anyja s immár ezer éven át a mi édesanyánk is.

Sötét éjjel, irtózatos ágyúzás mellett a fővárosi Szabadság téren vergődő lélekkel írok most, mikor orosz katonák által gyilkolt magyar nők halálsikolyait hallom.

Végrendeleti végrehajtókul, mint leghivatottabbakat, megnevezem és felkérem a Pápa őszentségét és az Amerikai Egyesült Államok elnökét, akik a közzététel idejéről és módjáról határoznak.

Ezt a végrendeletet saját kezűleg írtam, és felolvassván az aluljegyzett tanúk előtt, jelenlétükben saját kezűleg aláírtam.

Budapest, az Amerikai Egyesült Államok Követségén, 1956. november 6-án.

Az irat Mindszenty József irathagyatékában a 26. dossziében található. Gépelt, hitelesítés nélküli másolat. A politikai végrendeletet német fordításban közli: Szabó Csaba: *Die katholische Kirche Ungarns und derr Staat in den Jahren 1945–1965*. Verlag Ungarisches Institut, München, 2003, 160–161. o. A magyar fordítás megjelent: *ÁVH – Politika – 1956. Politikai*

helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956. Szerk.: Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2007. 223–234. o.

II. végrendelet

Készült Budapesten, az amerikai követségen 1962. október 19-én.

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Hetven és fél évvel a vállamon, a halál és örökkévalóság küszöbén, lelkemet Isten irgalmába, testemet a honi földnek ajánlom.

Hűséggel az Egyház fejéhez és a történelmi magyar hazához, szenvedő népemnek, a magyar püspöki karnak, főegyházmegyém papjainak és híveinek, s mezsgyéken innen és túl, a tengereken is túl a hontalanoknak, ez az üzenetem: Gyötrelmes sorsotokban, amíg Isten végtelen könyörületéből jön a virradat, éljetek hűségben Istenhez, Egyházhoz és történelmi hazátokhoz.

Akik ma a magyar népet boldognak mondják, megcsalják... A szocializmussá hamisított marxizmus-leninizmus a magyar népnek méreg és halál. A rendszert a magyar nép megdönteni nehezen tudná – terrorizmussal és imperializmussal bebiztosította magát –, de az elismerést soha nem adhatja meg lealjasodás nélkül.

Ne engedjétek a szovjet érdekeket a magyar anyaméhig eszközöző orvosok és gyógyszerészek kezével. Aki teszi, engedi, letagadja magyarságát, ártatlan magyar életek útonállója... Az egy és fél millió bevallottan kiírtott élet hárommillió „szülőt”, pár ezer „orvost” jelent és bélyegez.

Ha Isten ránk tekint, ne hagyjunk helyt a bosszúnak; csak a visszaállítandó független és magyar bíróság lehet illetékes a számonkérésben.

Köszönöm a derék magyar népnek, hogy rabságomból 56-ban kiszabadított. Büszke emlékként viszem a sírba a tudatot, hogy népem szabadított ki, és nem az elítélésből és rehabilitációból egyaránt taktikai játékot űző hatalom.

Köszönöm az Egyesült Államok elnökének a nobilis befogadást és annak meghosszabbítását... A követség vezetőinek... a követség összes tagjának is előzékeny jóságát. Vagyonom, miről végrendelkezem, nincs. Nem fáj; kifosztottak, ahogy elszegényítették népemet.

1962. november 13-án, amikor a bíboros azzal a gondolattal foglalkozott, hogy elhagyja az amerikai követséget, és kimegy az utcára, végrendeletéhez a következőket fűzte:

Harcom nem a tőkékért és a nagybirtokért, hanem Egyházért, hazáért folyt. – Megbocsátok mindenkinek, azoknak is, akik a jövőben vetkeznek ellenem. Lemondásom hírének nem szabad hitelt adni; az vagy hamisítás, vagy nagymérvű kínzás eredménye.

III. végrendelet

Saját kezűleg írta Bécsben, 1973. november 17-én.

Nemzetemnek: Maradjatok a romló világban hűek Istenhez, hitetekhez, hazátokhoz, a magyar múlthoz, történelemhez és a magyar nyelvhez. Ez természeti jogotok és kötelességeitek.

Ne járjatok haza... Ne pénzeljétek elűzőiteket, a nemzetirtókat. De térjete haza – ne olvadjatok be –, amikor a hit és magyarság napja felkel otthon. Addig igen fontos a magyar iskola- és családlátogatás.

Holttestem egyelőre itt kerüljön a legegyszerűbb pihenőre; lehetőleg magyar papok sírja közelében, és a hívek áhított imája közepette. Ha Mária és Szent István országa felett lehull a moszkvai hitetlenség csillaga, vigyék testemet az esztergomi bazilikai sírboltba.

Végrendeleti általános örökösöm a Mindszenty Alapítvány, az általam megállapított szabályzat szerint.

Könyveim annak idején jussanak a prímási könyvtárba, vagy ha szabad utódom úgy látja jónak, hagyja az újra papneveldevé válандó Pázmáneumnak.

Könyveim joga és hozama, maga az Alapítvány, szolgáljanak az ország nemzeti és egyházi felépítésére... mint azt vagyonosabb elődeim, Széchenyi György és Simor János tették.

A rokonok, ha rászorulnak, az Alapítvány segítse őket a helyzet helyes mérvéig. Az időleges temetés ügyében, a viszonyokhoz képest, a végrehajtó bizottság a helyi egyházi hatóság tanácsa szerint járhat el.

Halála előtti napon, 1975. május 5-én a bécsi Irgalmasok kórházában ehhez a részhez a következőket fűzte hozzá:

Ha számkivetésben halok meg, temessenek el ideiglenesen a máriacelli kegytemplomban.

Lelkem üdvéért az első évben havonként végezzenek el egy szentmisét, s aztán évenként, halálom évfordulóján. A temetésem és a szentmisék költségeit viselje a Mindszenty Alapítvány.

A Mindszenty Alapítvány egyik legelső feladatának tekintem, hogy azt a magyar nemzeti és katolikus célt szolgálja, amit életem feladatául

tűztem ki, s amit Isten segítségével hazámban is s a számkivetésben is igyekeztem megvalósítani: megtartani magyarságában és hitében népünket, különösen felnövekvő ifjúságunkat.

Megjelent: Füzér Julián (szerk.): *Szentnek kiáltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján.* 1986, 54–56. o. Mindszenty korábban is készített végrendeleteket, de azok jelen esetben talán kevésbé relevánsak.

Az 1956-os végrendeletet azért tartjuk fontosnak itt is közölni, amellet, hogy kevésbé ismert, mert azt gondoljuk, hogy az *azilum* helyzete párhuzamba helyezhető a főpap szempontjából egy másikkal: az 1948-as le tartóztatásával, amikor szintén írt egy végrendeletet, és szintén elszánta magát a mártíriumra. A későbbiek pedig azért tartjuk fontosnak ideilleszteni és az 1956-os végrendelet után még közölni, hogy látszódnak a releváns különbségek, illetve az azonosságok is.

XII. Piusz pápa enciklikája a magyar nép békéjéért és szabadságáért folyó nyilvános imákról

Róma, 1956. október 28.

LUCTUOSISSIMI EVENTUS

Azok az igen gyászos események, melyek Kelet-Európa népeit sújtják, különösen pedig a számunkra oly kedves Magyarországot, amely most egy borzalmas öldöklés vérében fekszik, mélyen megrázzák atyai lelkünket. De nemcsak a mienket, hanem bizonyára mindazokét, akik számára drága értéket jelentenek a civilizáció jogai, az emberi méltóság és szabadság, amely kijár egyénnek és nemzetnek egyaránt. Apostoli hivatalunkból fakadó tudat ösztönöz bennünket ezért arra, hogy sürgető felhívással forduljunk hozzátok, Tisztelendő Testvérek, és a rátok bízott nyájhoz, hogy testvéri szeretettől csatlakozzatok hozzánk, könnyörögjünk az Istenhez, esdjük ki Tőle, Akinek kezében van a népek sorsa és vezetőinek nemcsak hatalma, hanem élete is, hogy legyen vége a hatalmas vérontásnak és ragyogjon fel végre az igazi béke, amely igazságon, szereteten és igazi szabadságon alapszik.

Legyen végre világos mindenki előtt, hogy ha a nép rendje egyszer felborul, azt nem lehet visszaállítani sem a halálosztó fegyverek erejé-

vel, sem a polgárookra alkalmazott erőszakkal, mert az ő legbelsőbb érzéseiket nem lehet elfojtani, sem pedig csalárd elméletekkel, amelyek megrontják a lelket, megsértik az Egyház, a polgári és a keresztény lelkiismeret törvényeit. Az igazi szabadság iránti sóvárgást sohasem lehet külső erőszakkal elfojtani.

Rendkívül komoly körülmények között, melyek a keresztény nyáj egy részét annyira sújtják, kedves emlékek jutnak eszünkbe. Midőn 20 évvel ezelőtt elődünk, XI. Piusz legátusaként Budapestre mentünk, hogy részt vegyünk az Eucharisztikus világkongresszuson, melyet akkor ott tartottak meg, nagy örömmel és vigasztalással láttuk, hogy a szeretett magyar katolikusok mily nagy áhítattal és mély tisztelettel követik a legméltóságosabb Oltáriszentséget, midőn azt a város utcáin körmenetben vitték. Biztosak vagyunk abban, hogy ugyanaz a hit, az isteni Megváltó ugyanilyen szeretete lángol fel ismét ennek a népnek a lelkében, annak ellenére, hogy azok, akik az istentelen kommunizmust rájuk erőszakolták, minden eszközzel arra törekedtek, hogy kitöröljék lelkükből atyáik vallását.

Ezért szilárdan hiszünk abban, hogy ez az igen nemes nép, még ebben a szörnyű felfordulásban is, melynek közepén találta magát, imával fordul az Istenhez, hogy kieszközölje az igazságos renden alapuló, annyira óhajtott békét. Biztos reményünk továbbá az is, hogy minden igaz keresztény, a világ bármely részében éljen is, csatlakozik imáival az oly sok bajtól és igazságtalanságtól sújtott testvéreinek könyörgéséhez, és ezzel tanúsítja a szeretet nagy közös kötelékét. Különösen buzdítjuk erre az imahadjáratra azokat, akikre különös gyengésséggel tekintünk – hiszen ugyanúgy kell tennie földi helytartójának is, ahogyan maga az isteni Üdvözítő tett –, azokra, akik éveik első virágjában pompáznak ártatlanságban, kedvességben és bájosságban, különösen nagy reményt fűzünk ezeknek a kicsinyeknek az imádságához, mert ebben az annyi bűntől beszennyezett világban már valamiképpen az angyalokat kell szóhoz juttatni. Velük együtt minden keresztény hívja segítségül a Boldogságos Szűz Mária hatalmas pártfogását, mely olyan értékes az Isten előtt, hiszen ő isteni Megváltónk anyja és a mi szeretett édesanyánk is.

Nincs kétségünk aziránt, hogy minden ember a városokban és községekben, sőt még a legtávolabbi falvakban is, ahol csak világít az Evangélium fénye – minden keresztény, főleg pedig a kisgyermek – egész lelkükkel felelnek atyai buzdításunkra, melyhez a tettek is csatlakozni fog, úgy, hogy Isten kegyelmének befolyásával és segítségével, melyet oly sok könyörgő hang, valamint Szűz Mária közbenjárása esdett ki, a szeretett magyar nép, melyet oly sok szomorúság sújtott és oly sok vér

öntözött, éppúgy, mint Kelet-Európa népei, akiket megfosztottak valósi és polgári szabadságuktól, boldogan és békésen szabhatnak igazságos rendet társadalmi életüknek, biztosítva Istennek és Jézus Krisztusnak, az isteni Király törvényeit, akinek országa „*az igazság és béke országa, a szentség és kegyelem országa, az igazság és kegyelem országa*”. (Krisztus Király prefáció.)

Ettől a reménytől lelkesítve, mindnyájatoknak Tisztelendő Testvérek s a gondotokra bízott nyájaknak, különösen pedig mindazoknak, akik Magyarországon és Kelet-Európa többi országaiban nehéz körülmények között és annyi baj által sújtva élnek, egész szívünkkel küldjük apostoli áldásunkat.

XII. Piusz

XII. Piusz pápa az 1956-os magyar forradalom eseményeivel foglalkozó második enciklikája

Róma, 1956. november 1.

LAETAMUR ADMODUM

Nagy örömünkre szolgált az a tudat, hogy nemcsak az egész katolikus világ püspökei, hanem más egyházak lelkészei és hívei is lelkesen csatlakoztak felhívásunkhoz, melyet legutolsó „LUCTUOSISSIMI EVENTUS” kezdetű körlevelünkben tettünk közzé, hogy közös imádsággal ostromoljuk az eget, és így imánk hathatós legyen.

Ezért most szívből jövő hálával akarunk köszönetet mondani Istennek, mert megindult a sok könnyörgésen, különösen az ártatlan gyermekek imáin, és úgy látszik, végre megengedi, hogy felderengjen az igazságosságra alapozott béke új korszakának hajnala Lengyelország és Magyarország népei számára.

Nem kisebb örömmel vettük tudomásul, hogy szeretett fiainkat, S. Wyszyński bíborost, Varsó érsekét, valamint Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket, akiket a múltban eltávolítottak székekükből, visszaállítottak méltóságukba és felelős hivatalukba, ahol örvendező tömegek fogadták őket diadalmas üdvözléssel, miután ártatlannak és igazságtalanul megvádoltnak jelentették ki őket. Reményt táplálunk aziránt, hogy ez jó előjele mindkét országban az újjászervezésnek és a béke megteremtésének, az eddiginél józanabb és tökéletesebb elgondo-

lás alapján. Ezért még egyszer azzal fordulunk ezen országok valamennyi katolikusához, hogy hozzák összhangba erőiket, csoportosuljanak törvényes pásztoraik köré, és így szorgalmas munkával ennek a szent ügynek továbbvitelére és megerősítésére szenteljék magukat. Mert ha egy ilyen alkalmat elszalasztanak, akkor sohasem fogják tudni elérni az igazi békét.

Azonban egyik félelmünk még le sem csillapult lelkünkben, máris másik aggasztó helyzet állt elő. Amint tudjátok, Tisztelendő Testvérek, a Közép-Keleten egy másik harci cselekménynek a lángjai csapnak fel fenyegetően, nem messze a Szentföldtől, ahova leszálltak egykor Isten angyalai az égből és az isteni Gyermek jászola fölött lebegve békét hirdettek a jóakarátú embereknek. (Lk 2,14) Mi, akik egyforma atyai szeretettel ölelünk át minden népet, nem tehetünk mást, mint imádkozunk a kegyelmek Atyjához és minden vigasztalás Istenéhez (2Kor 1,13), és sürgetünk mindnyájukat, hogy imáitokat egyesítsétek a mienkkel, hiszen *„harci fegyvereink nem földi, hanem isten erejűek”* (uo. 10,46). Egyedül belé helyezzük reményünket, aki mennyei fényével meg tudja világosítani az emberek elméjét, feldühödött akarataikat jobb belátásra bírja, hogy így helyreálljon a jogos rend a nemzetek között, mind nagyobb kölcsönös előnyükre, mindig biztosítva az érdekelt felek törvényes jogait. Minden embernek, különösen azoknak, akik népek sorsát tartják kezükben, szem előtt kell tartania, hogy háborúból sohasem származhat tartós jó, de annál inkább rengeteg baj és szerencsétlenség.

Az emberek között felmerült nézeteltéréseket sohasem lehet hadseregekkel, mészárlással, rombolással megoldani, hanem csak méltányossággal, törvényességgel, okossággal és igazságossággal. Ha az igazi béke utáni vágytól hajtott bölcs emberek összegyűlnek, hogy ilyen komoly problémájukkal foglalkozzanak, minden kétséget kizáróan arra kell kényszerítve érezniök magukat, hogy az igazságosság útját válasszák, és ne az erőszak meredek lejtőin kalandozzanak, ha megfontolják, hogy milyen nagy veszélyei lehetnek egy háborúnak, amely kis szikrából hatalmas tűzvészé tud fejlődni.

Szeretnénk felhívni a kormányok figyelmét ezen veszedelmes válság idején mindarra, amiről szóltunk. Nem tudunk kételkedni abban, hogy meg vannak győződve arról, hogy semmi más érdek nem vezet bennünket, hogy így tegyünk, mint minden ember közös java, s a közjólét, mely sohasem fog virágozni, ha testvérvér öntözi.

Így tehát, mint már mondtuk, különösen Isten gondviselésébe és kegyelmébe vetjük reményünket, és sürgetünk benneteket, Tisztelendő Testvérek, hogy ne szűnjetek meg bátorítani és támogatni az imahadjá-

ratot, amelynek, valamint Szűz Mária közbenjárásának hatására az Úr kegyesen megadja, hogy a háború veszélye megszűnik, a nemzetek közötti nézeteltérés kedvező megoldásra jut, az Egyház isteni Alapítója által szentesített jogait biztosítják mindenki javára, és „a népek minden családjá, akiket a bűn sebe elszakított egymástól, az Ő édes uralmának hódol.” (Krisztus Király ünnepének könyörgése)

Végül egész szívünkkel küldjük nektek, Tisztelendő Testvérek, és a gondjaitokra bízott nyájra, amely bizonyára hozzátok hasonlóan fog válaszolni megújított buzdításunkra apostoli áldásunkat, a mennyei kegyelmek hordozóját és atyai jókívánságaink bizonyítékát.

XII. Piusz

XII. Piusz pápa enciklikája Magyarország szovjet inváziójának másnapján

Róma, 1956. november 5.

DATIS NUPERRIMIS

Egy nemrég kiadott körlevélben, melyet a katolikus püspökökhöz intéztünk, annak a reménynek adtunk kifejezést, hogy a nemes magyar nép számára végre talán felvirradt az igazságra és a szabadságra alapozott béke új hajnala, mert úgy látszott, hogy kedvezően alakulnak a dolgok a nemzet életében. A később érkezett hírek azonban fájdalmas keserőséggel töltötték el lelkünket. Megtudtuk ugyanis, hogy a magyar városokban és falvakban ismét folyik a polgárok drága vére, mert lelkük mélyéből vágnak az igazi szabadság után; az ország éppen hogy felállított intézményeit felforgatták; megsértették az emberi jogokat, és idegen fegyverek segítségével új rabszolgaságba taszították a vértől ázott nemzetet.

Kötelességünk diktálja, hogy felemeljük tiltakozó szavunkat és bánkódjunk a fájdalmas események felett, melyek keserű fájdalmat és méltatlankodást keltettek nemcsak a katolikus világban, hanem minden szabad nemzet körében. Fontolják meg végre azok, akiket felelősség terhelt azokért a gyászos eseményekért, hogy a népek igazi szabadságát sohasem lehet vérbe fojtani. Nekünk, akik atyai lélekkel tekintünk minden népre, ünnepélyesen ki kell jelentenünk, hogy minden erőszak, minden igazságtalan vérontás, bármely részről induljon is ki, mindenkor tilos. Ismét sürgetnünk kell minden népet és társadalmi

osztályt, hogy teremtsék meg már a békét, amelynek igazságosságon és szabadságon kell alapulnia, és éltető tápláléka a szeretet.

Istennek Káinhoz intézett szava: *Testvéred vére hozzám kiáltott a földről* (Gen 4,10) még ma is teljes mértékben érvényes. A magyar nép vére is az Úrhoz kiált, aki, mint igaz bíró, a közönséges polgárokat rendszerint csak haláluk után bünteti meg bűneikért, de az uralkodókat és nemzetteket néha még életükben sújtja igazságtalanságaikért, amint ezt a történelem példái elénk tárják. Hasson az Isten ezeknek a felelős embereknek a lelkére, hogy végre véget érjen az igazságtalanság, minden erőszak megszűnjék és minden nép egymás közötti békében élve, ismét megtalálja a jogos rendet a higgadt nyugalom légkörében.

Azért küldjük imáinkat az Istenhez, hogy azok, akik halálukat lelték ezekben a szomorú napokban, különleges módon élvezhessék az örök világosságot és békét a mennyben; szeretnénk továbbá, ha minden keresztény egyesítené könyörgését a Mienkkel ezért a szent célért. Midőn ezeket az érzéseinket tudomástokra hozzuk, szívből küldjük nektek, Tisztelendő Testvérek, és híveiteknek, különösen pedig a szeretett magyar népnek apostoli áldásunkat, a mennyei kegyelem jelét és atyai jóakaratusunk bizonyítékát.

XII. Piusz

Aggodalmak a jelenlegi világesemények miatt

XII. Piusz pápa 1956. november 10-i rádiószózata

Atyai szívünk aggódik a magyar nép ellen elkövetett gonosztettek miatt, amelyeket azért szenved, mert elkövette azt a „bűnt”, hogy az alapvető emberi jogok tiszteletben tartására törekedett. Ehhez hozzájárul másik aggodalmunk a veszélybe került béke miatt, valamint fájdalomunk, midőn látjuk, hogy megfogyatkoznak azok sorai, akiknek tekintélye, egysége és jóakarata, általános vélemény szerint, sok bizalmat megérdemelt volna a népek közötti igazságosságon és igazi szabadságon alapuló egyetértés folyamatos visszaállítása terén.

Ki tagadhatná, hogy a béke és a szabadság ügyében a haladás megkezdett útján jelentős lépések történtek visszafelé, ismét árnyékba borítván a reményeket, amelyek fáradságos munka árán feléledtek, és amelyekre sokféle bizonyíték nyújtott alapot.

Nagyon sok vért ontottak ki igazságtalanul. Nagyon sok gyászos esemény, nagyon sok öldöklés történt most váratlanul. A bizalom vékony szála, mely ismét kezdte egyesíteni a népeket, és kissé összefűzni

a szíveiket, úgy látszik, elszakadt; gyanú és igazságtalanság vájt még mélyebb elválasztó szakadékot. Az egész világ jogosan rökönyödött meg az erő alkalmazásához való visszatérés gyorsaságának láttán, pedig ezt mindkét fél számtalanszor alkalmatlan eszköznek ítélte a viták eldöntésére és a jog diadalra jutásának biztosítására.

Kétségtelen, hogy a világ, felébredve a céltalan erőszak napjainak lázából, megrendült bizalmában, mert az események annak a politikának visszatéréséről tanúskodnak, amely – bár különböző módon – az egyik fél önkényes cselekedetét és a gazdasági érdekeket az emberi élet és az erkölcsi értékek fölé helyezi.

Tekintettel az igazságosság és a testvéri szeretet iránti ekkora nemtörődömségre, az embereknek a jövő iránti szkepticizmusára, az egyes emberek gondolatvilága közti nagy eltérésekre, Mi, akik Istentől azt a hivatalt kaptuk, hogy előmozdítsuk valamennyi nemzet jólétét, és akik erősen hisszük, hogy a béke nem elérhetetlen álom, hanem mindenki által megvalósítható kötelesség; azzal a szándékkal, hogy hozzájáruljunk a béke megmentéséhez egészében és alkotórészeiben – szívből fakadó felhívásunkat intézzük a népekhez: állítsuk vissza a béke útjait, erősítsük meg azok egységét, akik erre vágnak, állítsuk vissza a bizalmat azokban, akik ezt elvesztették!

Először is hozzátok szólunk, szeretett embertestvérek, férfiak, asszonyok, értelmiségiek, fizikai munkások, művészek és földművelők, bármely fajtából vagy országból valók is vagytok, mert nektek kell tudomására hozni vezetőiteknek legbensőbb érzéseiteket és igazi törekvéseiteket. A legutóbbi események megerősítették, hogy az emberek – családok és egyesek egyaránt – többre becsülik munkájuk és családjuk nyugalma még az annyira óhajtott jólétnél is. Készek ezt visszaautasítani is, ha ennek ára a zsarnokság vagy a háború kockázata összes következményeivel: a romokkal, gyásszal és halállal együtt.

A vallás, a civilizáció és a helyes emberi érzés nevében legyen vége a törvénytelen és brutális elnyomásnak, a háborús terveknek, a nagyhatalmak közti politikai nyomásnak – tehát mindazon dolgoknak, melyek a földi életet a szorongás és a terror szakadékába rántják, megölik a lelket és semmivé teszik a munka és haladás vívmányait.

Ez a természet szava. Ezt széltében-hosszában hangosan kell hirdetni, és meg kell hallania, el kell fogadnia mindenkinek, akire a nép a hatalom gyakorlatát rábízta. Ha a közhatalom – azon határon belül, ameddig ez az ő kötelessége – nem törekszik legalább a polgárok életét, szabadságát és nyugalma biztonságát, bármilyen eredményt tud is felmutatni, alapvető célját illetően kudarcot fog vallani.

De minden egyéb súlyos gondon túlmenően ránehezednek az emberek gondolataira a magyarországi gyászos események. A világ egyetemes és önkéntes megmozdulása, amelyet a más súlyos eseményekkel való törődés sem képes csökkenteni, megmutatja, mennyire szükséges és sürgető visszaadni a szabadságot az attól megfosztott népeknek. Lehetséges az, hogy a világ közönyösen szemlélje embertestvéreit, és magukra hagyja őket, hogy a lealacsonyító rabszolgaság legyen a sorsuk? Magától értetődik, hogy a keresztény lelkiismeret nem veheti semmibe azt az erkölcsi kötelességet, hogy megpróbálja minden megadott eszközzel eredeti állapotába visszaállítani méltóságukat és visszaadni szabadságukat.

Nem titkoljuk magunk előtt, hogy milyen kényes ma a viszony az egyes nemzetek és az ezeket magukba foglaló földrészekre kiterjedt csoportosulások között. De hallassa szavát a lelkiismeret, a Teremtő, és a testvéri szeretet rendeljen alá még súlyos áldozatok árán is, minden más problémát, minden egyéni érdeket a rabszolgaságba taszított millió emberi élet elsődleges és alapvető problémáinak.

Amint lehetséges, kezdjék meg az emberek soraik rendezését, és fűzzék szorosra szilárd közös szerződésben mindazokat – kormányokat és népeket egyaránt –, akik ki akarják taposni ezen a világon az Isten fiait megillető méltóság és tisztelet ösvényeit. Ez a szerződés legyen olyan, amely képes tagjait hatásosan megvédeni minden igazságtalan támadás ellen, amely jogaik és függetlenségük ellen irányul. S nem a becsületes emberek hibája lesz, ha azok számára, akik letérnek erről az ösvényről, csak az elszigetelődés sivatagja marad osztályrészül. Talán majd egyszer megvalósul az – és Mi egész szívünkkel erre vágyunk –, hogy a békét és szabadságot őszintén szerető népek tökéletes egysége elegendő lesz arra, hogy belátásra bírja azokat, akik az emberi társadalom legegységesebb törvényeit is semmibe veszik, és ezzel személy szerint is megfosztják magukat attól a jogtól, hogy az emberiség, az igazságosság és a béke nevében szót emelhessenek.

Népeik pedig talán jobban, mint mások, legalábbis érezzék szükségességét annak, hogy visszatérjenek és részt képezzenek ismét az emberi családban, és egyesüljenek ismét a béke és szabadság ügye érdekében. Béke, szabadság! Eljött az óra, amikor ezek a súlyos szavak nem engednek többé teret a kétértelműségnek. Visszakapták eredeti tiszta jelentésüket, ahogy Mi is mindig értettük azokat, és amelyet a természet törvényeiből és a Teremtő akaratának megnyilvánulásából vontak le. Újra és újra mondjátok el ezeket, hangoztassátok és állítsátok működésbe. Vezetőitek hű tolmácsai legyenek igazi érzéseiteknek, igazi törekvéseiteknek. Isten segítsen benneteket, Isten legyen a ti erőőtök.

Isten! Isten! Isten! Bárcsak hangzanék ez a kimondhatatlan név, minden jog, igazságosság és szabadság forrása, a parlamentekben, a tereken, az otthonokban, a gyárakban, értelmiségiek, fizikai munkások száján, a sajtóban és a rádióban. Legyen az Isten neve – amely rokon értelmű a békével és a szabadsággal – a jóakarátú emberek irányító mértéke, a népek és nemzetek köteleke, a jel, amelyről a közös felszabadulás munkájában a testvérek és munkatársak felismerik egymást. Rázzon fel benneteket az Isten a bódultságtól, szabadítson meg a zsarnokokkal és a háborús uszítókkal való minden bűnrészes kapcsolattól, világítsa meg lelkiismereteket, erősítse meg akaratokat az újjáépítés munkájára. Mindenekfölött pedig visszhangozzék az Ő Neve a templomokban és a szívekben hatalmas fohászként az Úrhoz, hogy végtelen hatalmával segítsen végrehajtani mindazt, aminek elérésében az emberi erők oly nagy nehézségbe ütköznek.

Ezzel az imádsággal, melyet első helyen mindig a Kegyelem Trónusához intézünk, biztosítunk benneteket, szeretett gyermekeink, hogy visszatér a nyugalom, és beragyogja a földet és a lehangolt arcokat, és ez a béke, amely ily nagy megpróbáltatásokon ment keresztül, tisztában, tartósabban és igazabban kerül ki belőlük.

Mindszenty bíboros az 1956-os magyar szabadságharc eseményeiről.

Az események történelmi értékelése

Kedves Magyarjaim!

Amerre magyarokat keresve járok a világban, nemcsak az élőket keresem, de keresem az elhunytakat is. Örülök annak, hogy itt látom a legteljesebb, a legmélyebb holtak iránt való tiszteletet és megemlékezést.

A magyar történelemnek a szelleme jelentkezik itt. Hogy itt miért mélyebb a holtak emlékének a tiszteletben tartása, két okot találok. Az első gondolat az, hogy van nektek – Istennek hála – lelkipásztorok, aki a hitből él, és így megtalálta a halottak emlékének az ápolását is. A második okot pedig abban találok, hogy nem kevesen vannak itt az ötvenhatos magyar szabadságharcról tudók, megélők személyében.

Az ötvenhatos szabadságharc hirtelen pattant ki. Dicsőséges eredményt ért el kezdetben. De amikor a világ hatalmai nem tudták megérteni azt, hogy egy kis nép a szabadságért mire képes, és amikor szinte a szöözönnel és a hiábavaló locsogással inkább a másik oldalon segítettek, hát akkor fordult nehézre a mi szabadságharcunk sorsa.

Békés tüntetés indul október 23-án: fegyvertelen magyarok tüntetése. Gerő ÁVH-legényeivel lövetni kezd. Fegyverre fegyver volt a válasz, s kitör a magyarok legszebb szabadságharca. Elsöprik Gerőt; tűz alá veszik az ÁVH-sokat. Az oroszok beavatkoznak. Ledöntött orosz emlékeket, sérült épületeket, szünetelő gyárakat látok – és boldog, megkönnyebbült emberi arcokat. A fölkelők állják a harcot és győznek. Először győztek az iskolások. Az iskolásokat tanította az új rendszer, amely 45-ben betelepedett Magyarországra, hogy amikor majd az ellenség jön a földre, hogyan kell majd az ellenség ellen védekezni. És a mi iskolásaink, a kicsi gyermekek, hat évtől tizennégy évig, fiúk és lányok egyaránt tanulták. Igaz, hogy nem azért mondták nekik az iskolában, hogy az imperialisták jönnek, hogy egy még nagyobb imperialista jön majd. Akkor ezek azt, amit tanultak, alkalmazták a betörő orosz seregekkel szemben. Dicsőséges volt az a hét. Gyerekek verték meg az orosz hadsereget a Molotov koktéllal.

És az orosz nem mert mozdulni. Láta a tökéletes vereséget, és itt szégyenbe borult az arca, hogy iskolás gyerekek intézték el a páncélosait. De aztán mikor kapott egy biztatást, hogy bizonyos nagyhatalmak nem szeretik, hogy akad egy nép, amely nincs barátságban a szovjettal – nem az orosz néppel –, akkor hozta a központi bizottság Moszkvában a határozatot, amit addig nem mert meghozni. Azonban, hogy a szovjet gőzhenger meginduljon, arról gondoskodott az amerikai külügyminisztérium, amikor a Moszkvában levő követének elküldte azt a táviratot, melyet mélyen elhallgatnak úgy Keleten, mint Nyugaton. Ezzel a távirattal biztosították a szovjet kormányt arról, hogy: „Az Egyesült Államok kormánya nem tekinti Magyarországot, vagy a szovjet blokk bármely tagját potenciális katonai szövetségesnek.” [Charles Bohlen, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetének emlékirataiban (Witness to History), 413. oldal]

„Az Egyesült Államok kormánya nem tekinti jó szemmel azokat a kormányokat, amelyek barátságtalan viszonyban vannak a Szovjetunióval.” [Brian McCauley, Hungary and Suez. 1956. Journal of Contemporary History, 1981 volume 16, 777–800. oldal]

Most a biztatásra meghozták a határozatot és – mint ahogy 1848–49-ben a cár küldötte a 200 000 kozákot a harcban elfáradt magyarsággal szemben, amelyik legyőzte az osztrák birodalmi hadsereget és legyőzte az általa felbujtatott három nemzetiséget; a többi jól viselte magát –, éppen úgy most így küldte a magyar erőt messze felülmúló erőt. De az a kicsi magyar haderő, az egyetemi hallgatók és a munkások, folytatták hónapokon keresztül a küzdelmet, míg végre le tudták verni az utolsó kis csapatot is. Senki sem tudta felmérni a rendszer belső

romlottságát és a nép (ifjúság, értelmiség, munkásság) lelkében a csömör fokát. Hogy állunk akkor azzal a fölfogással, hogy Moszkva robbantotta ki a magyar fölkelést? A két felfogás nem ellenkezik egymással. Moszkvának célirányosnak tűnhetett fel: egy ponton tágra eresztetni a gyeplőt, és amikor itt fegyverre érik a dolog, lecsapni, letörni keményen, kíméletlen ágyútűzzel és vérbefojtással, deportálással, börtönnel, internálással. Az elégedetlenség így nemcsak ezen az egy ponton, hanem mindenütt elnémul.

Utána a politikai rendőrség hamar felszervezkedett: a harmadik napon már állott – november 4-e után. A legújabb korban a bolsevizmus rendszeresítette és tökéletesítette a kínzás magas tudományát a Cseka intézményekkel. A „módszereket” állítólag nyugati szakértőktől tanulták. Nyugati alaposság, szervezőképesség indítja el, keleti verszomj kiaknázza, tökéletesíti. Hitler Gestapo-ja később emel rajta. A magyar ÁVH mindkettőt értékesíti. Az iskolázók nálunk oroszok. A magyar tanítványokat kommunista oroszok vezették be a kínvallatás modern és tudományos titkaiba, tőlük kapták a szakmabeli kiképzést. Mert már akkor fogták le az első magyar rabokat és aztán szedték össze a szabadságharcosokat, akik el nem menekültek, és azután kezdték erősen keresni a fiatalságot, szedték össze a Molotov-koktélos elemistákat, fiúkat, lányokat.

A szovjet csapatok megindították a támadást és tüzet nyitottak a fővárosra. Száz és száz ágyú bömböl most köröskörül minden irányból: lövik a várost. Kísérteties fénylepedők és villanások az égbolton.

Nyolc napja folyik kis országunk és a főváros hősieles küzdelme a rájuk támadt brutális hordákkal és tanktömegekkel szemben. A szembenállók ereje szívszorítóan aránytalan. A fővárost nemsokára a temető csendje borítja. Halottak és sebesültek hekatombája az utcákon: hősmunkások és egyetemisták ezrei. Hírek szerint csak a nyolc nap magyar halottjának száma 5000-re rúg, sebesültjeit 20 000-re becsülik. Azután elindulnak a deportáló vonatok Szibéria felé, 10-12-18 éves magyar fiúkkal, leányokkal, akik teleírt papírlapokat dobálnak ki a lelakatolt marhavagon résein. A vidék még helyenként hősielesen állja a harcot, miközben a szovjet által kinevezett új Kádár-kormány lapjai a meghamisított híreket, jelentéseket közlik.

Magyarországot 1944 és 1956. október huszonharmadika között az idegen kommunista megszálló hatalom börtönbe helyezte. Azután tizenegy napig (magam négy napig) újra szabadon lélegeztünk. November negyedikétől kezdve újra Kelet vastömlőce lett az ország: a Vasfüggöny újra lezárult.

Milyen felemelő volt a kis magyar nép erkölcsi ereje, hihetetlen bátorsága, összetartása, embersége, szívóssága. És vigasztaló volt a nagyvilág millió tisztességes lelkének együttérzése velünk.

Mi lett azokból az ígéretekből, amelyeket a demokratikus hatalmak ígértek a II. világháború alatt és után? Szabadságot, egyenlőséget, jólétet ígértek a boldogtalan világ népeinek. S mi valósult meg a világ nagy részében? Bolsevik diktatúrák, deportáció, terror, nyomor és vér-özön.

A nagyvilág együttérzése szabadságharcos népem iránt felemelő volt, igen. De a hatalmak szófecsérlése és mozdulatlan tehetetlensége szégyene és szomorúsága marad a történelemnek. A nagyvilág nagyhatalmai attól a szovjethatalomtól féltek, amelyet a kis Magyarország fiatal iskolásai oly csúffá tettek egy egész héten keresztül a pesti utcákon. S aztán, a kétségbeesett kiáltásokra már semmi visszhang nem érkezett a nagyhatalmaktól.

Spaak, a nagytekintélyű, humanista-szocialista belga államférfiú, az Észak-atlanti Szövetség főtitkára a Nyugat mozdulatlanságát az egész világ előtt megbélyegzi. Bidault a francia parlamentben ostromozza a Nyugat gyengeségét és gyámoltalanságát a magyar ügygel kapcsolatban. Pineau külügyminiszter az ENSZ „*roppant mulasztásáról és gyengeségéről*” nyilatkozik az Európa Tanács 1957. január 11-én tartott ülésén. Az UNO úgynevezett határozatait csak a nyugati nemzetek veszik komolyan – állapította meg. A szovjet markába nevet.

Így a magyar szabadságharc két vesztese: az erkölcsileg lezüllött világkommunizmus és a tétlen, megbénult, erejét veszített Nyugat lett, az Egyesült Nemzetek Szövetségével az élen.

A Nyugat roppant vak is volt. A bolsevista betyárok – népek kiirtói – nemsokára királyi udvarokban kezdtek szalonképesek lenni. Nyugat miniszterelnökei és külügyminiszterei tülekedve vívtak közelharcot, hogy ki jusson előbb Moszkvába. 1955–56 nagy ténye az, hogy amilyen mérvben megutálták a Vasfüggöny népei az orosz kommunista világot, oly fokban növekedett az elgyengült, lelkét lassan elvesztő Nyugat államaiban a szovjet befolyása. Tengernyi magyar vér is folyt azért, hogy a Nyugat vakhályoga leváljék. De minden áldozat hiába volt. Egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik valláserkölcsi alapon álltak volna, elkövettek volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek?

XII. Pius pápa ugyanakkor magatartásával példát mutatott a világnak. Minden rendelkezésére álló eszközzel küzdött érettünk, s egyetlen napon háromszor állt a világ elé Magyarorszáért.

Amilyen nagy volt az öröme november 2-án, oly nagy a fájdalma, amikor a magyar szabadságharcot vérbe fullasztották. Mint egy megrettent anyamadar, úgy kelt védelmére megtámadott, megsebzett fiainak, s a vallás, a civilizáció és az emberi igazságérzet nevében tiltakozik november 10-i rádiószózatában a „brutális, törvénytelen elnyomás” ellen. Nyíltan szemébe mondja a hatalmaknak, hogy a védelmi háború ilyen embertelen támadással szemben: jogos. Azt kérdezi: közömbössé válhat-e a világ, amikor ennyi ártatlan vért ontanak igazságtalanul. „Bárcsak Isten felköltene tunyaságozból, s kiszabadítana a zsarnokkal való bűnrészességedből” – kiáltja a világ felé.

A pápa magatartása az Egyház álláspontját fejezi ki. Érdekes visszaemlékezni arra, hogy egykori helyettes államtitkára, a későbbi érsek és bíboros, Montini, aki pápaságában utóda lett, Milánóban, Olaszország legnagyobb városában, körmeneten vitte vállán az újra leigázott Magyarország keresztjét a város utcáin, a város egész lakosságának éjjeli fáklyás körmenetén, hogy a saját és az olasz nemzet együttérzését – (a Cirenei Simon szerepét nem ismerő nagyhatalmak előtt) – a kereszt súlya alatt összeroskadt magyar nemzet szenvedései iránt megmutassa.

Hasonló melegséget, kiállást és együttérzést mutatott Spellman bíboros New Yorkban. Több mint kétszázézer New York-i az utca követésén letérdelve imádkozott egy éjjeli fáklyás menetben a távoli, szenvedő Magyarországot.

Ahogy a pápa szól, úgy szólnak legátusai is. A manilai Eucharisztikus Kongresszuson (1956) a Pápai Legátus rámutatott a szomorú magyar események okaira, és elítélte az embertelen támadást és a magyar szabadságharc kegyetlen eltiprását.

Napok múlva értesültem arról, hogy Turchányi Egont lefogták. A követségi magyarok útitársára gyanakodtak, de nem osztottam véleményüket. A Kádár-sajtóban élesen támadták Dr. Turchányit, velem együtt, és később elítélték egy kirakatperben: életfogytiglani fegyházra.

Útitársa új könyvéből 1960-ban tudtam meg, hogy letartóztatása Tatabányánál történt. A műúton polgári ruhás ÁVO-sok fogták le; kiragadták az autóból. Turchányi szíve felmondta a szolgálatot, földre zuhant és eszméletlenül terült el. Az ÁVO-sok lábánál fogva dobták fel egy teherkocsira. Éjjel társát ugyanazon épületben őrizték, mint Dr. Turchányit, de egy szomszédos szobában. Éjfél után 2 óra körül, a fájdalmas üvöltéseket hallja.

A belgrádi USA követségnél interveniáltam a déli határon átszökők érdekében azért, hogy Jugoszláviából az Egyesült Államokba juthassanak. Ez a kérésem eredményekkel járt.

E rettenetes időkben állandóan a hősi halottakra, sebesültekre, deportáltakra, éhezőkre, hajléktalanokra s a magyar menekülők áradatára kell gondolnom. Az akasztófákra került fiatalok diákokra. És a rétsági honvédekre, akiknek bűne az volt, hogy kiszabadítottak Felsőpetényen. Pálinkás (Pallavicini) őrnagy kivégzésének hírére már csak ezért is roppant megrendüléssel vettem. Érttem kellett meghalnia. Bár lehet, hogy a bosszúállók mindenképpen végeztek volna vele.

Arról is tudósítanak, hogy az Újpesti Forradalmi Bizottság tagjait a Kádár-kormány „népellenes cselekményekért” tartóztatta le, mivel azok a Felsőpetényről visszatérő Horváth Jánost, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét állítólag halálra ítélték (!). S így kapom nap-nap után a szomorúbbnál szomorúbb híreket. A bosszú tobzódik.

Látnom kell az üldözés elképesztő mérvét. Az üldözők tagadják, tagkargatják, ám az egész világ lassanként megtudja, mi történik az országban.

A derék magyar vasutasok egész vonatrakományt vittek ki Nyugat felé – Kelet helyett, ahogy rendelve volt. Ekkor történt egy nagy botrányozás Nyugaton. Tudniillik olyan rendelkezés volt a magyar alkotmányban, hogy 16 év alattiakat kivégezni nem szabad. Csak amikor elérik a 16-ik életévüket, csak akkor. Ezt a saját törvényüket, mint egyéb sok más törvényt, nem tartották tiszteletben, és 16 éven aluliakat is kivégeztek. Nyugaton nagy felcsattanás volt erre a sajtóban, és akkor elrendelték, hogy a lefogott, 16 éven aluliakat vissza kell küldeni a családba. De amikor elérik a 16-ik évet, akkor majd megint lefogják és kivégzik őket. A kivégzések történtek a Gyűjtőfogház melletti temetőben. Régi tisztes temető ez, és oda vitték a kivégzetteket.

Nálam járt akkor Olaszországnak a követe feleségével együtt az Amerikai Követségen. Elmondtam, hogy mi folyik itt. Arra kértem, két fiatal diplomatáját küldje ki oda az éjszaka és nappal is a temetőbe. Meg is történt. Utána jött a követ és a két diplomata, és jelentették, mi a tapasztalatuk. A nappal a rendszeré, akkor végzik a kivégzéseket, és éjszaka már eltemetik őket ott a keresztúri temetőben. A sírokat hengerekkel simára teszik, hogy a síroknak nyoma se maradjon. Éjszaka jöttek az édesanyák. Látták, hogy még csak sírhalmuk sincs gyermekeiknek. Az édesanyák körmükkel, kezükkel csináltak sírhalmokat fiaiknak. Azon az éjszakán, amikor az olaszok ott voltak, nyolc sírhalom keletkezett az édesanyák kezei által fiaik fölött. Ez így ment hosszú ideig, és azután próbálták kifelé enyhíteni a dolgot, de ez folytatódott. Egyre kevesebb édesanya tudott éjszaka megjelenni, annyira vigyáztak mindenre, ami ott történt. A szabadságharc így elveszett.

De sok veszett ügy volt a világtörténelemben eddig. Nem mindig a veszett ügyek az értéktelenek. Sokszor ahhoz, hogy milyen szándékkal történik valami, sokkal inkább sikernek tekinthető a veszett ügy, mint a rossz szándékkal végzett – mondjuk – semleges ügy. Vigyázzunk erre, mert a történelemnek ez a tanulsága, tanítása. A veszett ügy is, ha a lelkiismeret tiszta és nyugodt, több erkölcsi előnyére van a nemzetnek és a nép sokaságának, mint a legnagyobb siker, amit a gonoszság sugallt és hozott létre.

Vannak azonban – különös! –, akik nem szeretik az édesanyát, sőt akik gyűlölni tudják azt. Furcsa szerzet, de ilyen is van. Ezeknek eszményét a történelem lapjain találom meg. E lapnak címe: Földnélküli János uralkodó. Ha valaki, ez az uralkodó tudta igazán gyűlölni az Egyházat. Kifosztotta s utálta az Egyházat. Az élete szakadatlan gyilkosságözön, s nagy fajtalanságözön volt. Meggyilkolta saját kezűleg unokatestvérét, mert az volt a jogos örökös, meggyilkolta a walesi édesanyáknak a gyermekeit. Egyszerre 28 gyermeket akasztatott fel, és minden akasztófával szembeállította az édesanyát. És amikor látta az édesanyák szenvedését és a gyermekük vonaglását, kárörömmel járatta a tekintetét ide-oda, anya és áldozat között. Gyűlölte a saját szülő édesanyját is. És amíg ezt tette, országa egyre fogyott és egyre kisebb lett. Ő azonban nem engedett szenvedélyeinek viharából, és a legelőkelőbbeket összefogatta az országban, és százezer fonsterlinget szedett ki mindegyikből. Aki nem tudott fizetni, annak kitepette fogait. Egyszer csak ez az élet is elmúlt. Mert az egyházüldözők élete is befellegzik, azok sem örökéletűek. És ennek a Földnélküli Jánosnak a történelem megörökítette a sírfeliratát: „Itt nyugszik egy uralkodó, János volt a neve. Egész élete a gáztetteknek a láncolata volt, és amikor megérkezett a pokolba, azt is bemocskolta önmagával.”

Most olvassuk a Szentírásban a Macchabeusok könyvét. Abban ott van, hogy mikor a pogányok rátelepültek Jeruzsálemre és az ószövetség népére, és Isten akarata ellen való bűnökre hajszolták őket, hét makchabeus fiú az édesanyjukkal került a kezükbe. És az édesanya súgta a gyermekeknek: „*Istenért viseljétek el.*” És egytől egyig hősök lettek. Az utolsót, a hetediket akarta megtörni a zsarnok, és az anyjának szólt, hogy ő szerelje le a gyereket. Azonban az anya szépen útra készítette a fiát, és amikor a hét gyermek ott feküdt holtan, akkor az anyjuk is ment a bitófa alá, és elintézték őt is. Ezeknek az erkölcsi értéke több volt, mint az életben maradt zsarnokoknak az értéke.

Gróf Zrínyi Miklós, a költő és államférfi, majd hadvezér írta meg a Szigeti veszedelmet, már ugyanis Szigetvárét, és abban azt írta: „Ez volt a magyar nemzetnek az engesztelése a megbántott Istennel szem-

ben, hogy az én őszám a maga életét adta oda az Istennek a megengeszteléséért.” És ami történeti igazság, a harcnak a végét nem érhettem meg II. Szolimán, a mi legnagyobb ellenségünk. Közben meghalt, és a dédunoka azt mondja most, ez a haláleset annyira Isten ujja, mint ahogyan a nagy kán akkor halt meg – odahaza a mongol világban –, amikor itt voltak az ő tatárjai, és mivel a tatár vezérek ambicionálták a nagy kán méltóságát, és egy negyedév múlva itt hagyták Magyarországot, pedig örökbirtokosnak jöttek ide. Magyarországon a tatárok takarodót fűjtak, és egy szálíg elvonultak. Nem tették ezt könnyű szívvel, ilyen soruk, ilyen szabadságuk, ilyen életük nem volt Karakorum táján, hiszen otthon nem mosakodtak, ruhát nem váltottak Dzsingiz kán törvénye szerint. De elmentek, mert meghalt a nagykán, és a vezérek dicsőség-áhító önérdeke föléje került az apró tatárok vér- és hasistenítő önérdekének.

A nagykán még élhetett volna, de Isten úgy rendelte, hogy idejében elhalálozott, és ez a halál a nemzet feltámadása volt. Ez a jelentősége a hősiesség áldozatnak. Az soha sincs hiába, mert egy nemzet ezer éven keresztül nevelődött ezeken a példákon. Mi legyünk büszkések a mi hőseinkre, és ők megérdemlik azt a kegyeletet és megemlékezést, amit tetünk ebben a temetőben. Kérlek benneteket, álljatok lelkipásztoraitok mellé, és álljatok hűen hitetek mellett és az ezeréves magyar történelemnek a szelleme mellett. Ebben lesz lelki nyugalmatok és ebben lesz lelki üdvösségetek.

A kommunizmus nemcsak politikai párt, hanem elsősorban világnézet – vallás ellen, Isten ellen, emberi lélek ellen, apostoli hitvallás ellen, Tízparancs(olat) és erkölcs ellen. Gyilkol, rabol, zsúfolja a börtönöket, a szibériai munkatáborokat.

Lezülleszti az egyént, tönkreteszi a családot, csordává teszi a tömeget. Amely pillanatban valaki kommunista, abban a pillanatban megszűnt keresztény lenni. A keresztény krisztushívő, a kommunista megtagadja az érte meghalt és föltámadt Jézus Krisztust, nem 30 ezüstart, csak egy csalásért. Hite az istentelenség, erkölcs az erkölcsstelenség. Ismerem a világtörténelmet. A történelem legkegyetlenebb rendszere ez.

Hány fohász szállt az igazságért a földről az égre évezredekken át! Mennyit bukdácsol az emberiség a világtörténelem Ember tragédiájának a színeiben, az egész történelem folyamán, és de kevesen és keveset voltak a lázasan keresett igazság birtokában! Az igazság hatalmas ereje mellett is szerény; nem erőszakolja magát, hisz épp *„az igazság szabadít meg titeket”* (Jn 8,32). Az igazság mindig igazság marad, ha időlegesen itt-ott zsellér is a szerepe, ha a hangját elveszti is. A hazugság vi-

szont festi, kelleti magát. De a hazugság az hazugság marad, ha milliók hirdetik, milliók erőszakolják és százmilliók veszik is be. Lehet eszményesíteni minden kitűzött célt, de ha rothadt eszközöket használnak hozzá, a megvalósított cél is megrothad. Lehetetlen a célt az eszközök fertőzésétől megóvni (Thibon¹⁹⁹). A hazugság végül is olyan, mint a bumeráng. Visszavág arra, aki eleresztette.

Az a jegy, amelyet korunk homlokán hord, és amelynek szétesés, széthúzás, az űrbe való lezuhanás az oka, egyre jobban kiütözik a törvényes őszinteség elsikkasztásán; az igazmondás hiánya rendszeressé vált és hadászati fokra emelkedett. A szavak és tények értelmének kiforgatása, az ámitás klasszikus fegyver. Hogy kijussunk a szakadékokból, a hazugság igájából vissza kell térnünk az igazmondás szelleméhez és gyakorlásához. Amikor mi a hit igazságát és szabadságát védjük, ezzel az ország újjáépítésében is a legnagyobb erővel részt veszünk.

A hősi halottakról

Szentbeszéd az 1956-ban meghalt hősök emlékére az ausztráliai Perthben, a magyar nővérek kertjében, a jelképes sír felett

Kedves Magyarjaim!

Amerre magyarokat keresve járok a világban, nemcsak az élőket keresem, de keresem az elhunytakat is. Így volt ez Dél-Afrikában, így volt ez Kanadában, így volt az Egyesült Államokban, és örülök annak, hogy itt látom a legteljesebb, a legmélyebb holtak iránt való tiszteletet és megemlékezést.

A magyar történelemnek a szelleme jelentkezik itt. Hogy itt miért mélyebb a holtak emlékének tiszteletben tartása, két okot találok. Az első gondolat az, hogy van nektek – Istennek hála – lelkipásztorok, aki a hitből él, és így megtalálta a halottak emlékének az ápolását is. A második okot pedig abban találok, hogy nem kevesen vannak itt az ötvenhatos magyar szabadságharcról tudók, megélők személyében.

Az ötvenhatos szabadságharc hirtelen pattant ki. Dicsőséges eredményt ért el kezdetben. De amikor a világ hatalmai nem tudták megérteni azt, hogy egy kis nép a szabadságért mire képes, és amikor szinte a

¹⁹⁹ Ti. *Gustave Thibon* (1903-2001), francia konvertita katolikus filozófus.

szóözönnel és a hiábavaló locsogással inkább a másik oldalon segítettek, hát akkor fordult nehézre a mi szabadságharcunk sorsa.

Először győztek az iskolások. Az iskolásokat tanította az új rendszer, amely 45-ben betelepedett Magyarországra, hogy amikor majd az ellenség jön a földre, hogyan kell majd az ellenség ellen védekezni. És a mi iskolásaink, a kicsi gyerekek, hat évtől 14 évig, fiúk és lányok egyaránt tanulták. Igaz, hogy nem azért mondták nekik az iskolában, hogy az imperialisták jöttek, hogy egy még nagyobb imperialista jön majd. Akkor ezek azt, amit tanultak, alkalmazták a betörő orosz seregekkel szemben. Dicsőséges volt az a hét. Gyerekek verték meg az orosz hadsereget a Molotov-koktéllal. És az orosz nem mert mozdulni. Látta a tökéletes vereséget itt, és szégyenbe borult az arca, hogy iskolás gyerekek intézték el a páncélosaikat. De aztán mikor kapott egy biztatást, hogy bizonyos nagyhatalmak nem szeretik, hogy akad egy nép, amely nincs barátságban a szovjettel – nem az orosz néppel –, akkor hozta a központi bizottság Moszkvában a határozatot, amit addig nem mert meghozni. Most a biztatásra meghozták, és mint ahogy 1848–49-ben a cár küldötte a 200 000 kozákot a harcban elfáradt magyarsággal szemben, amelyik legyőzte az osztrák birodalmi hadsereget és legyőzte az általa felbujtott három nemzetiséget – a többi jól viselte magát –, éppen úgy most így küldte a magyar erőt messze felülmúló erőt. De az a kicsi magyar haderő, az egyetemi hallgatók és a munkások, folytatták hónapokon keresztül a küzdelmet, míg végre le tudták verni az utolsó kis csapatot is. Utána a politikai rendőrség hamar felszervezkedett. A harmadik napon már állott – november 4-e után. Mert már akkor fogták le az első magyar rabokat és aztán szedték össze a szabadságharcosokat, akik el nem menekültek, és azután kezdték erősen keresni a fiataloságot, szedték össze a Molotov-koktélos elemistákat, fiúkat, lányokat. A derék magyar vasutasok egész vonatrakományt vittek ki nyugat felé – kelet helyett, ahogy rendelve volt. Ekkor történt egy nagy botránykozás Nyugaton. Tudniillik olyan rendelkezés volt a magyar alkotmányban, hogy 16 év alattiakat kivégezni nem szabad. Csak amikor elérik a 16-ik életévüket, csak akkor. Ezt a saját törvényüket, mint egyéb sok más törvényt, nem tartották tiszteletben, és 16 éven aluliakat is kivégeztek. Nyugaton nagy felcsattanás volt erre a sajtóban, és akkor elrendelték, hogy a lefogott 16 éven aluliakat vissza kell küldeni a családba. De amikor elérik a 16-ik évet, akkor majd megint lefogják és kivégzik őket. A kivégzések történtek a Gyűjtőfőház melletti temetőben. Régi tisztes temető ez, és oda vitték a kivégzetteket.

Nálam járt akkor Olaszországnak a követe feleségével együtt az amerikai követségen. Elmondtam, hogy mi folyik itt. Arra kértem, két

fiatal diplomatáját küldje ki oda az éjszaka és nappal is a temetőbe. Meg is történt. Utána jött a követ és a két diplomata és jelentették, mi a tapasztalatuk. A nappal a rendszer, akkor végzik a kivégzéseket. És éjszaka már eltemetik őket ott a keresztúri temetőben. A sírokat hengerekkel simára teszik, hogy a síroknak nyoma se maradjon. Éjszaka jöttek az édesanyák. Látták, hogy még csak sírhalmuk sincs gyermekeiknek. Az édesanyák körmükkel, kezükkel csináltak sírhalmokat fiaiknak. Azon az éjszakán, mikor az olaszok ott voltak, 8 sírhalom keletkezett az édesanyák kezei által fiaik fölött. Ez így ment hosszú ideig, és azután próbálták kifelé enyhíteni a dolgot, de ez folytatódott. Egyre kevesebb édesanya tudott éjszaka megjeleni, annyira vigyáztak mindenre, ami ott történt. A szabadságharc így elveszett.

De sok veszített ügy volt a világtörténelemben eddig. Nem mindig a veszített ügyek értéktelenek. Sokszor ahhoz, hogy milyen szándékkal történik valami, sokkal inkább sikerenek tekinthető a veszített ügy, mint a rossz szándékkal végzett – mondjuk – semleges ügy. Vigyázzunk erre, mert a történelemnek ez a tanulsága, tanítása. A veszített ügy is, ha a lelkiismeret tiszta és nyugodt, több erkölcsi előnyére van a nemzetnek és a nép sokaságának, mint a legnagyobb siker, amit a gonoszság sugallt és hozott létre.

Most olvassuk a Szentírásban a Macchabeusok könyvét. Abban ott van, hogy mikor a pogányok rátelepültek Jeruzsálemre és az Ószövetség népére, és Isten akarata ellen való bűnökre hajszolták őket, hét makkabeus fiú az édesanyjukkal került a kezükbe. És az édesanya súgta a gyermekeknek: „Istenért viseljétek el!” És egytől egyig hősök lettek. Az utolsót, éppen ma olvastam a Breviáriumban, a hetediket akarta megtörni a zsárnok és az anyjának szólott, hogy ő szerelje le a gyereket. Azonban az anya szépen útra készítette a fiát, és amikor a hét gyermek ott feküdt holtan, akkor az anyjuk is ment a bitófa alá, és elintézték őt is. Ezeknek az erkölcsi értéke több volt, mint az életben maradt zsarnokoknak az értéke.

Aztán a magyar történelemből is vehetünk példát. 1556-ban és utána 10 év múlva 66-ban Szigetvárnál folyt a küzdelem a magyar élet folytonosságaért. Zrínyi Miklós a második alkalommal nem egészen kétezredmagával védte a három világrészes török világuralommal szemben Szigetvárat és az országnak a kapuját. Kért segítséget erre, kért amarra, Nyugatról nem érkezett segítség. Amikor felrobbantották a tornyot a várban is, a 27-ik roham után felöltötte esküvői mentéjét, amiben menyasszonyával állt az oltár előtt, abban vonult ki, és ott vagdalkoztak mindaddig, míg az ellenség kardja el nem érte őket. 1664-ben a dédunokája, Gróf Zrínyi Miklós, a költő és államférfi, majd had-

vezér írta meg a „Szigeti veszedelmet”, már ugyanis Szigetvárét, és abban azt írja: „*Ez volt a magyar nemzetnek az engesztelése a megbántott Istennel szemben, hogy az én őszám a maga életét adta oda az Istennek a megengesztelésért.*” És ami történeti igazság, a harcnak a végét nem érte meg II. Szolimán, a mi legnagyobb ellenségünk. Közben meghalt, és a dédunoka azt mondja most, ez a haláleset annyira Isten ujja, mint ahogyan a nagy kán akkor halt meg – odahaza a mongol világban –, amikor itt voltak az ő tatárjai, és mivel a tatár vezérek ambicionálták a nagy kán méltóságát, egy és egy negyed év múlva itt hagyták Magyarországot, pedig örökbirtokosnak jöttek ide. Ez a jelentősége a hősi áldozatnak. Az soha sincs hiába, mert egy nemzet ezer éven keresztül nevelődött ezeken a példákön. Mi legyünk büszkéek a mi hőseinkre, és ők megérdemlik azt a kegyeletet és megemlékezést, amit tettünk ebben a temetőben.

Kérlek benneteket, álljatok lelkipásztoraitok mellett, és álljatok hűen hitetek mellett és az ezeréves magyar történelemnek a szelleme mellett. Ebben lesz lelki nyugalmatok és ebben lesz lelki üdvösségetek.

Ámen.

Az emigrációban, az ausztráliai Perthben, a magyar nővérek kertjében a jelképes sír felett elmondott beszéd. Az első formában közli: Krajsovsky Gábor (szerk.): *Legyőzve is Ő győzött! Szemelvények Mindszenty József bíboros írásaiból és beszédeiből.* Hittel a Nemzetért Alapítvány, 2008, 73–79. o. Egy másik formában közli: Közi-Horváth József: *Hirdettem az Igét – Mindszenty József bíboros Magyarország prímása válogatott szentbeszédei és körlevelei (1944–1975).* Kardinal Mindszenty Stiftung, Fürstentum Liechtenstein, Vaduz, 1982, 282–286. o. („A hősi halottakról” címmel). Mivel a két szöveg több részletében is eltér (az első még érdekes kiegészítő jegyzetet, hivatkozásokat is tartalmaz), ezért mind a két verziót közöljük, tekintettel arra is, hogy a hercegprímás kevésszer áldozott egy teljes szentbeszédet 1956 eseményeinek az értékelésére, részleteiben azonban annál többször.

